

EL PATI A LA CIUTAT MEDITERRÀNIA

La seva transformació dins l'habitatge col·lectiu a Barcelona

TESI DOCTORAL_ALFONS HOSTA MATEU
DIRECTORA_ANNA MARTINEZ DURAN

SETEMBRE 2015

ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA LA SALLE
UNIVERSITAT RAMON LLULL

a'AnnA's

TESI DOCTORAL

Títol

**EL PATI A LA CIUTAT MEDITERRÀNIA
_LA SEVA TRANSFORMACIÓ DINS L'HABITATGE COL·LECTIU A BARCELONA**

Realitzada per

ALFONS HOSTA MATEU

en el Centre

**ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA LA SALLE
_UNIVERSITAT RAMON LLULL**

i en el Departament

PROJECTE INTEGRAT D'ARQUITECTURA

Dirigida per

ANNA MARTÍNEZ DURAN

a'AnnA's

PARAULES CLAU

Pati
Ciutat
Mediterrània
Barcelona
Contemporània
Habitatge
Col·lectiu
Origen
Natura
Forma
Ambient
Vida

EL PATI A LA CIUTAT MEDITERRÀNIA

_LA SEVA TRANSFORMACIÓ DINS L'HABITATGE COL·LECTIU A BARCELONA

ÍNDIX GENERAL

1. INTRODUCCIÓ

Introducció. 5

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI 11

_PRELUDI CULTURAL

Introducció. 13

2.1. El "pati etimològic". 21

2.2. El "pati topos". 31

2.3. El "pati plàstic". 39

2.4. El "pati sensorial". 47

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA 57

_RECORREGUT CRONOLÒGIC

Introducció. 57

3.1. L'origen del pati a la casa romana. 59

3.2. El pati abrigat a la casa palau. 59

3.3. El pati a la transformació de la ciutat. 63

3.4. El pati reglat a la casa burgesa. 64

3.5. El pati paradigma a La Pedrera. 66

3.6. La ruptura GATCPAC a la casa Bloc. 71

3.7. La pervivència del pati a la ciutat. 74

3.8. El pati d'illa a l'Eix ample. 78

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA 83

_DIVERSITAT TIPOLÒGICA

Introducció. 85

4.1. Situació de les obres. 87

4.2. Classificació tipològica del pati. Arquetips i models 91

4.3. Arquetips del pati. Models d'estudi. 95

4.4. Arquetips. Diagrames dels models.	101
4.5. Composició i forma. Quadre.	127
5. EL PROJECTE EN RELACIÓ AL PATI.	131
_ 4 ARQUETIPS X 4 MODELS	
Introducció.	133
I. El pati central.	
I.a. "axial"	
5.1.a. La centralitat del pati nuclear	139
I.b. "des-axial"	
5.1.b. El desplaçament del pati central	149
I.c. "híbrid"	
5.1.c. La combinació al pati dual	157
I.d. "comprimit"	
5.1.d. L'opressió al pati mínim	169
II. El pati seriat.	
II.a. "standard"	
5.2.a. La referència al pati convencional	177
II.b. "multi-centre"	
5.2.b. La multiplicitat del pati elemental	185
II.c. "ritme-dual"	
5.2.c. La seqüència del pati ritmat	195
II.d. "ventall"	
5.2.d. La radicalitat al pati tancat	205
III. El pati lineal.	
III.a. "alternat"	
5.3.a. L'alternança al pati longitudinal	215
III.b. "tancat-obert"	
5.3.b. La contraposició al pati lineal	223
III.c. "plegat"	
5.3.c. El plec al pati angular	231
III.d. "central"	
5.3.d. La unitat al pati entre blocs	239

IV. El pati obert.	
IV.a. "pinta"	
5.4.a. L'obertura del pati convencional	249
IV.b. "escletxa"	
5.4.b. La fractura del pati dislocat	259
IV.c. "androna"	
5.4.c. La servitud del pati passatge	269
IV.d. "zig-zag"	
5.4.d. El dinamisme del pati esglaonat	279
5.5. Models d'estudi. Quadres.	289
6. MODELS D'ESTUDI RELACIONATS	
_CONTEXT URBÀ	307
5.1. Context urbà de frontera.	313
5.2. Context urbà de nus.	321
7. CONCLUSIÓ	331
7.1. La naturalesa del pati a la vivenda col·lectiva.	333
BIBLIOGRAFIA	345

1. INTRODUCCIÓ

1. INTRODUCCIÓ

El **Pati** a l'arquitectura de l'habitatge col·lectiu constitueix aquell element espacial que ha permès consolidar la ciutat llatina tradicional. L'arquitectura del pati als edificis residencials ha estat testimoni de l'evolució de la vida domèstica i quotidiana al llarg de la història. La transformació d'aquest element representa, com la mateixa formació de la ciutat, un procés molt lent, que sorgeix d'una concepció molt arrelada a la vida mediterrània.

El pati com instrument generador de vida a la casa té la capacitat d'oferir una mirada més introspectiva al conjunt de l'obra. Així, a través de l'estudi concret de cada pati es podrà comprendre millor les diferents relacions que estableix la seva configuració amb la de l'edifici. És un tipus d'espai que neix de l'originària casa del clan familiar, i que evoluciona inevitablement cap a la casa plurifamiliar de veïns, en el context d'una forma de vida més urbana.

El present document centra la investigació en el pati de l'arquitectura contemporània a Barcelona. L'anàlisi complet dels diferents tipus es realitza a partir d'una selecció d'obres construïdes en un marc temporal concret. Aquest període relativament curt dels anys seixanta i setanta, de forta empena cultural al país, va afavorir l'aparició d'una mostra molt variada del pati a l'habitatge col·lectiu. El discurs arquitectònic de l'època es generava des d'uns moviments socio-culturals emergents, que qüestionaven moltes de les convencions heretades. Una aspiració de progrés que es traduirà a l'arquitectura residencial amb la realització de noves formes de concebre el pati.

El contingut principal d'aquesta recerca no vol mostrar-se però com un simple document de classificació, sinó com un treball que defineixi les bases d'anàlisi crític. Un estudi que permeti una visió més profunda de la pròpia naturalesa i caràcter del pati, i que reflecteixi en ell, els canvis socials, econòmics i culturals que de manera accelerada s'han produït a la ciutat mediterrània. La tesi constituirà també una manera diferent de conèixer uns edificis representatius de l'època, analitzant-los des de la pròpia configuració interior, fins la seva projecció cap a l'exterior del carrer.

L'evolució i transformació de l'essència formal i cultural del pati s'estudia a partir de la definició de quatre configuracions espacials. Cada una d'elles contempla dos patrons contraposats de formació:

1. INTRODUCCIÓ

El pati Etimològic fonamenta la seva existència en el significat intrínsec de la noció de pati. El seu origen pot definir-se des d'aspectes contraposats de l'espai, **forat** o **tall**.

El pati Topos tracta la seva pròpia relació amb la natura o entorn que l'envolta, donant l'opció de considerar el **lloc** com element paisatgístic o el **cau** com element geològic.

El pati Plàstic neix del propi procés projectual. L'espai es construeix a través d'un recorregut de formació **estàtic** o **dinàmic**.

El pati Sensorial es refereix a l'ambient global que proporciona. Dona una possible relació espacial **introvertida** quan prioritza més la privacitat, en front a una altre visió que resulta més **extrovertida**.

La interacció d'aquests diferents aspectes de l'entitat del pati, genera l'espai capaç de proporcionar el seu verdader sentit vital. O en altres paraules, la vida que es genera al pati és la combinació d'aquestes quatre categories que el caracteritzen.

La concepció actual del pati dins el teixit de la ciutat és fruit de la seva pròpia evolució històrica. Un breu recorregut cronològic exemplifica aquest procés històric, i ajuda a situar la formació del pati dins el context urbà i històric de Barcelona. La implantació originària de la casa romana, la consolidació de la casa palau a l'època medieval, l'aparició del pati de la casa de veïns, els patis del modernisme, són moments molt significatius d'aquest procés evolutiu del pati al llarg de la història a la ciutat.

L'aparició del Moviment Modern introdueix una nova visió de la manera de viure, i de concebre la vivenda i la ciutat. Aquesta corrent d'avantguarda preconitza una transformació de la ciutat tradicional. El seu llegat a l'arquitectura contemporània a Barcelona es materialitzarà a través de la reconsideració del pati i la ciutat.

L'evolució del pati apunta així a la construcció d'un nou model urbà, molt més difús i obert, que s'imposa vers el teixit més compacte de la ciutat tradicional. Ja no és tan sols l'espai atrapat dins l'edifici. El pati s'escapa per escaletes, s'obre a l'entorn, i es difon entre els carrers participant en la vida dels seus habitants.

Amb la investigació del pati a la Barcelona contemporània, es pretén entendre tot aquest procés. Es per això, que estudiarem la seva transformació,

1. INTRODUCCIÓ

la seva funcionalitat canviant, i la seva pròpia participació en l'evolució constructiva i funcional de la vivenda col·lectiva.

La part principal del treball s'estructurarà des de criteris morfològics i tipològics, exemplificats en unes obres residencials construïdes a la ciutat de Barcelona durant les dècades dels anys seixanta i setanta. Són edificis inserits en contextos urbans molt característics i representatius de cada lloc on es construeixen. Es tracta en tots els casos d'obres que corroboren l'entitat del pati com l'element de primer ordre en la seva configuració.

El criteri establert per l'elecció del material d'anàlisi prové del mateix sentit crític que es vol donar a tota aquesta investigació. La informació escollida, documentada i contrastada, constitueix el fil conductor per la recerca coherent d'un substrat cultural i formal de l'arquitectura del pati.

Per aquest motiu, resultarà indispensable sustentar tota aquesta recerca mitjançant l'estudi d'unes obres, lligades al seu temps i al seu lloc, i sobretot determinades per uns criteris d'interès històric i cultural. Amb l'anàlisi sistemàtic d'aquests edificis construïts, i des d'un apropament a l'experiència real constructiva, es podrà anar perfilant tota la informació dels patis, i finalment, la seva configuració dins els teixits de la ciutat.

La confluència de grans i reconeguts arquitectes a l'època estudiada, i l'àmplia varietat d'obres construïdes durant aquells anys, facilita aquesta tasca establint una bona base de partida.

S'estableix així una classificació tipològica segons el tipus d'edifici on es configura, i es tria un model concret i representatiu per a l'anàlisi de cada un dels tipus.

En cases urbanes "**a quatre vents**" s'han triat els exemples amb patis de J. A. Coderch, F. Correa - A. Milà, Ll. Nadal i A. Bonet.

En patis d'edificacions "**seriades**" s'agafen obres de M. Ponsetí, A. Moragas, O. Bohigas - J. Martorell i A. Viaplana - H. Piñón - G. Mora.

En blocs "**lineals**" s'estudien els patis d'edificis de F. J. Barba Cosini, A. Bonet, M. Solà Morales i J. Garcés - E. Sòria.

En configuracions "**obertes**" seran F. Mitjans, R. Bofill, E. Donato, i un altre cop J. A. Coderch els que ens il·lustraran l'anàlisi.

D'aquesta forma el patró de treball quedarà organitzat com una quadrícula de quatre per quatre, interaccionant **arquetips** i **models**.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta classificació aporta una lectura representativa de la diversitat i l'evolució de l'edifici residencial amb pati a la ciutat de Barcelona. Permet fer una comparativa del conjunt de patis en relació al projecte. Cada un dels edificis s'analitzen en base als següents paràmetres: tipologia i context, estructura i construcció, funcionalitat i vida.

L'estudi sistematitzat d'aquesta sèrie, mirarà d'aprofundir també en les diverses relacions entre lo domèstic i lo públic, segons la idea de transició i permeabilitat entre el món interior més privat i l'exterior. A través dels recorreguts i l'accessibilitat, de les proporcions i dimensions, de la materialitat i l'ambient, de la llum i el soroll, s'acabaran de confirmar les característiques espacials que el pati aporta al conjunt de l'edifici.

La tesi vol entendre el valor del pati com la traça cultural i històrica d'aquella estructura urbana, que ha anat reflectint la vida i la ideologia dels grups socials i econòmics que l'han promogut. Aquella que ha fet possible al llarg del temps, una certa qualificació cultural en la formació de la ciutat. Per completar aquest enfocament més urbà del pati, s'estudiaran també algunes obres relacionades entre elles per la seva relació de proximitat.

La conclusió que finalment es determina en aquest treball d'investigació tracta d'aportar una mica més de claredat al ric procés de formació de la ciutat. La declinació progressiva del valor del pati tradicional ha portat a l'artificialitat dels models urbans dels darrers anys, que pràcticament han desfigurat la cohesió urbana i vital característiques de la ciutat mediterrània. L'exemple de Les Cotxeres de Coderch, amb el que es conclou aquesta investigació, constitueix tot una paradoxa, ja que tot i que elimina la concepció del pati tradicional, aconsegueix harmonitzar en un teixit concentrat, la casa amb el carrer, l'interior amb l'exterior, allò íntim amb allò més públic. El paisatge urbà que construeix aquesta obra és capaç de restituir el verdader esperit de la vida mediterrània a la ciutat.

La naturalesa de l'arquitectura del pati a l'habitatge col·lectiu ve a reflectir els fenòmens de concentració i dispersió urbanes. La transformació del pati obeeix a uns moviments formals de compressió i dilatació, que són els propis de la mateixa evolució de la ciutat. El pati esdevé un element clau en l'etern dilema morfològic entre verticalitat i horitzontalitat, que es inherent al creixement de la ciutat i a les diferents formes de vida.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta tesi conclou amb una reflexió més profunda del que ha representat el pati a l'habitatge col·lectiu, i que ha d'ajudar a comprendre millor el seu paper en l'escena urbana de la transformació de la ciutat.

Aprofundir doncs en la naturalesa del pati a la casa urbana representarà obrir un marc nou per poder entendre millor la nostra essència cultural i vital.

1. INTRODUCCIÓ

[2.0]

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI
PRELUDI CULTURAL

1. INTRODUCCIÓ

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

¹ "En el que es refereix als països de la Mediterrània, aquest a arquitectura presenta unes característiques - que podríem anomenar constants - les quals, han arribat fins els nostres dies amb tota llur puresa: formes geomètriques, prismes purs, creació de l'esperit humà en fort contrast sobre un fons natural i irregular. Tons clars, blanc de calç pur, (...) optimisme i sensació de vida tranquil·la, exaltació de l'esperit geomètric i ordenador del monllatí".

Josep Lluís Sert

[2.1] Arquitectura popular mediterrània. Poble andalús.

[2.1] Casamiciola. Itàlia. 1925. Dibuix Garcia Mercadal.

¹ J. Ll. Sert. "Arquitectura sense estil i sense arquitectura".
D'ací i d'allà n. 179. 1934

² F. Garcia Mercadal en els seu escrit a "La Casa mediterrànea" apunta que aquest esperit mediterrani "deriva del propi gust o espontàneo innato, de una fantasia naturalment inventiva; la armonia resulta de la inspiración del momento, de los accidentes del terreno, de resolver el problema sin premeditación, (...)".

[2.0] Carrer d'un poble de la Costa Brava. Catalunya. 1930

INTRODUCCIÓ

El món mediterrani es caracteritza per aglutinar un entorn paisatgístic molt determinat. L'orientació en el sentit dels paral·lels terrestres, i afavorit per un mateix clima, molt estable i suau, ha facilitat l'assentament de grans civilitzacions. El Mediterrani ha estat bressol de riques civilitzacions, des d'orient fins a occident, com l'egípcia, la fenícia, l'hel·lènica i la romana, en el que el propi medi natural ha permès propagar unes fructíferes cultures. L'arquitectura mediterrània, al llarg de la seva història, ha sabut donar una resposta adequada a un tipus de clima, a una llum i a un paisatge molt concrets.

La Mediterrània fa referència a aquell "*mare nostrum*", com escenari de l'origen i destí de la nostra existència cultural, un mar interior que constitueix el protagonista permanent i diferenciador del nostre marc geogràfic i cultural. Un entorn específic, en el qual l'arquitectura mediterrània s'hi assenta amb tota espontaneïtat i naturalitat.

L'arquitectura vernacular de la riba Mediterrània, des de l'Orient Mitjà fins Andalusia, es mostra com una arquitectura de formes senzilles i clares, de plàstica prismàtica i volums purs. La casa tradicional mediterrània respon perfectament a aquest marc geogràfic i cultural en el que s'assenta, construint-se en base a una tradició constructiva molt arrelada.

Aquesta "*tradició viva*" de l'arquitectura popular mediterrània, ja manifestada per arquitectes com J. Ll. Sert ¹ i J. A. Coderch, respon segons G. Mercadal ², a certs caràcters comuns de la seva població, i que ha estat produïda a través d'un llarg procés de depuració cultural. Una arquitectura vernacular que es mostra impersonal, invariable i sense estils. Una arquitectura com a producte d'un procés de lenta destil·lació. [2.1]

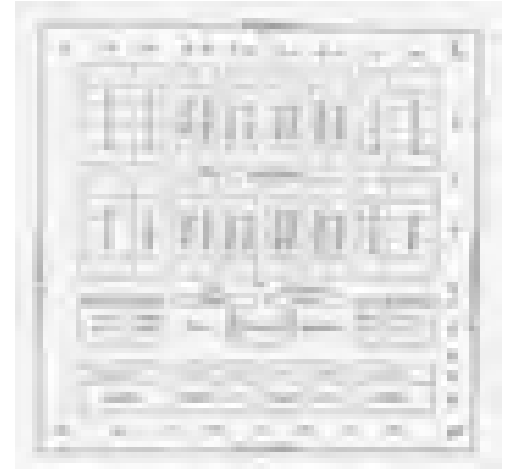
Els assentaments civilitzats més importants es produeixen, en forma de poblacions en els marges costaners, més favorables i accessibles al intercanvi econòmic i cultural. Assentaments en forma de ciutats marítimes, orientades cap al mar, les quals disposen de centres urbans concentrats. Uns ordits estructurats amb una amalgama de cases i carrers, edificis i places, que els proporcionen la seva fisonomia particular.

La ciutat mediterrània respon així a l'ordenació concentrada d'unes cases -en les que prima la necessitat familiar i privada -, i d'uns carrers i places - en els que preval la condició pública -. Aquestes urbs són bàsicament el resultat d'hibridació entre:

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

[2.2] Plànol campament romà.

"Un quadrat amb carrers i altres construccions planificades regularment com una ciutat".
Políbio. Segle II aC.

³ "Esta forma, una cruz con cada uno de los cuadrantes subdivididos a su vez por otra cruz, facilitaba enormemente la administración interna y la supervisión de la ciudad y reducía al mínimo los riesgos de revueltas".

Chermayeff/Alexander

[2.2'] Estructura urbana en quadrícula romana. Barcino.

Vila/Cassasas. 1974

- La "concreció individual" en les seves edificacions - cases i edificis -.
- La "disposició col·lectiva" de l'espai públic - carrers i places -.

En aquest context de conglomerats urbans mediterranis, el pati apareix com l'espai més primigeni i íntim de la casa mediterrània. Un espai obert a l'exterior que busca bàsicament, una mirada interior exclusiva pels seus residents, aïllant-se de l'exposició al carrer de domini més públic.

En la ciutat romana, per exemple, el pati de la casa era la peça més representativa de tot el seu conglomerat urbà. La seva regularitat formal obeïa al tipus d'implantació fortificada del campament romà original. La trama de la ciutat, en forma d'artificiosa retícula, es generava a partir de dues traces principals en forma de creu, el "cardus" i el "decumanus" que permetien subdividir alhora els quadrants resultants. Aquests dos eixos estructuradors es disposaven perpendicularment segons l'orientació més favorable del territori, i en la seva cruïlla es situava el gran buit urbà del "forum", una plaça pública que constituïa el veritable centre de la ciutat romana. Els buits més domèstics dels "atrium" i "peristilum" en les seves "domus", es corresponien amb l'estructura urbana regular de les seves "insulaes" o illes de cases. L'ordre d'aquesta quadrícula urbana establí així les relacions d'ordenació de les parts i el conjunt, formant el trinomi elemental d'urbanitat: pati-casa-ciutat. [2.2]

L'articulació urbana d'aquests tres patrons d'escala dotava a la "civitas" romana d'una coherent estructuració formal i funcional. La seva reglada proporcionalitat remarcava tot el sentit d'ordre racional que li donava suport, una claredat ordenadora provinent del món clàssic de Grècia i Roma.³

En l'antiga estructura urbana de la Barcino romana, es desvela l'empremta d'aquesta configuració "ordre clàssic", amb un traçat de marcada regularitat en la seva implantació. La seva orientació no es posiciona tant amb els quatre punts cardinals, sinó més en relació amb el mar i la muntanya, els quals constituïen els elements naturals predominants del seu emplaçament primigeni. [2.2']

Contràriament, en la ciutat islàmica, el pati regular i ordenador de la casa, queda com l'únic testimoni individual i pur, dins l'amalgama d'un teixit urbà molt més amorf. El pati era la representació d'aquella voluntat individual d'ordenació, davant una forma més ambigua de la disposició de l'espai col·lectiu, la qual es confirma en el traçat irregular dels seus carrers i carrerons.

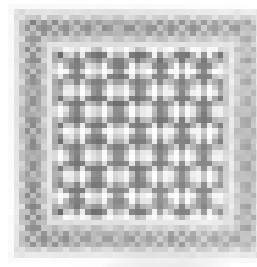
³ Chermayeff/Alexander

Comunidad y privacidad. Ed. Nueva Visión. 1968

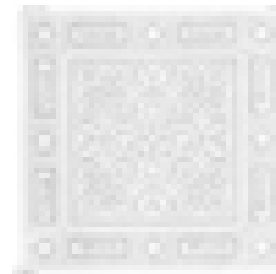
2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

⁴ "La ciudad occidental, sea clásica, medieval o moderna, se organiza de fuera a dentro, desde la calle, espacio colectivo, hacia el interior de la casa, espacio domestico. En cambio, en la ciudad islámica, todo se constituye de dentro a fuera".

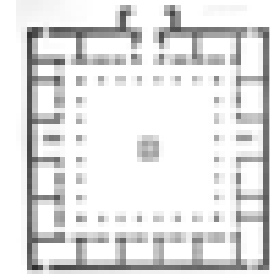
Fernando Chueca Goitia

Mosaic

Esgrafiats sostre

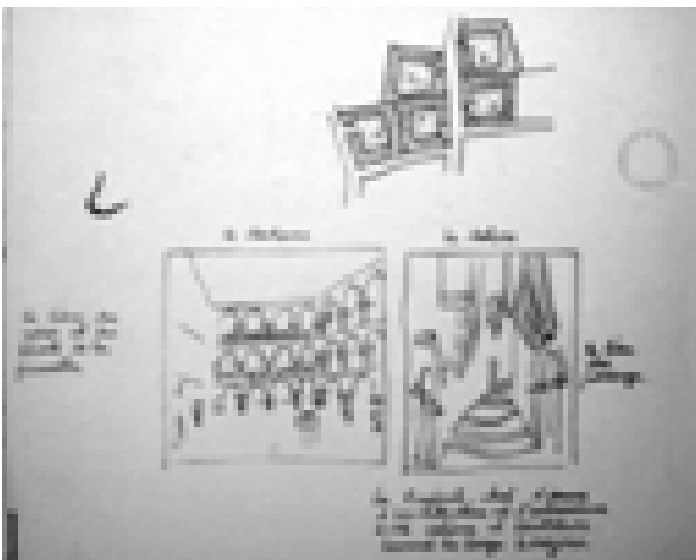

Plant a "Casa de Carbón"

[2.5] La Alhambra. Granada. "Elogi al quadrat".

[2.3] Estructura urbana islámica. Toledo.
J. Busquets/RMoneo. 1995

[2.4] La casbah islámica "de dins i de fora".
Quadern de viatges. Algèria. Le Corbusier

La colonització islàmica a les ciutats, no responia doncs a cap pla o estratègia d'ordenació preconcebuda, sinó que era molt més irracional i espontània. [2.3]

El pati quadrat a l'arquitectura islàmica representava el món material i sagrat de l'home a la terra, per servir a Al·là com a déu omnipresent. Un espai introspectiu de la pròpia morada, que proporciona el benestar físic i espiritual als seus residents. Aquesta estança a l'exterior es reinterpreta a la mesquita, com a lloc per a la congregació i pregària de tots els fidels. La variació d'escala d'aquests buit urbans, geomètricament molt purs, els fixa al teixit urbà com a espais generadors de vida íntima privada dins de la casa, i de vida espiritual col·lectiva dins de la mesquita. El "sahn" a l'arquitectura islàmica representa el pati de caràcter religiós que s'adapta al culte privat a la casa, i al col·lectiu a la "masyid".

La forma regular del quadrat, associada a aquest buit nuclear, és conseqüentment, el que posiciona l'ordre intern dins l'amalgama urbana de la ciutat islàmica. L'ordre orgànic de l'ordit de la ciutat està teixit per cada una de les estrictes geometries dels seus patis. Aquesta idea d'ordre que neix "des de dintre cap en fora" a l'estructura urbana de la "casbah" marroquí, ja la posava de manifest Le Corbusier en els seus magnífics croquis de viatges.⁴ [2.4]

En la iconografia islàmica, la figura del quadrat és alhora el mòdul bàsic de la matriu que configura els múltiples patrons geomètrics dels rics elements ornamentals de la seva arquitectura.

En la cultura islàmica el quadrat simbolitza la figura d'Al·là, prohibint-ne la representació explícita de la natura o figures humanes. És per aquest motiu, que totes les seves manifestacions artístiques prenen com a base dissenys geomètrics sustentats en la figura elemental del quadrat. A partir d'aquest polígon regulador es dibuixarà amb rigor geomètric i constructiu, tota la complexitat compositiva de caràcter abstracte i simbòlic, dels diversos elements de la seva arquitectura. Així per exemple, La Alhambra de Granada representa geomètricament un "elogi a la figura simbòlica del quadrat".⁵ [2.5]

Com posava de relleu Torres Balbás, la coexistència o alternança cultural en la ciutat mediterrània, de les civilitzacions islàmica i clàssica, ha generat unes empremtes formals molt característiques en el seu teixit urbà. Així com en la cultura occidental la concepció racional del món es reproduïx en la ciutat, en la islàmica, el pati de la casa és l'espai en el que es preserva el món

⁴ F. Chueca Goitia. Breve historia del urbanismo. Alianza Editorial. 2011

⁵ C. Alsina. Geometria para turistas. Editorial Planet a. 2009

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

⁶ "Trepadoras, em parrados ym acetos alegran con su nota de color todos los patios en las casas populares andaluzas". "Adornados, pozos y fuentes llaman la atención en los patios y los alegran con el rumor de sus aguas".

F. García Mercadal

[2.6] "Patio Andaluz". Joaquín Sorolla

[2.6] Pati i pou al Cortijo.
Andalusia.

personal de l'home creient.

Aquesta dicotomia entre la "civitas" romana i la "medina" islàmica, reflecteix aquest enfrontament cultural entre dues concepcions del món civilitzat. Una ciutat llatina, més oberta i extrovertida, vers una ciutat islàmica més tancada i introvertida. En la primera predominava el sentit d'ordre general implantat per la romanització, i en l'altre en canvi, prevalia la condició d'intimitat dels seus habitants per davant d'un sentit de l'espai més col·lectiu.

Malgrat la constatació d'aquest dilema cultural en la morfologia de la ciutat mediterrània, el pati amb el seu ordre regular permanent - forma elemental quadrada -, és l'únic element arquitectònic que es manté immutable en ambdues cultures.

En l'arquitectura popular espanyola del litoral mediterrani, el pati ve determinat, bàsicament, pel prototipus de la casa rural andalusa del sud de la Península. Parafrasejant F. García Mercadal: "el cortijo que surge alrededor de la corte, patio o corral". L'autèntic caràcter d'aquesta casa vernacle i rural, està més fonamentat en l'existència del pati i el sentiment dels seus espais, que no pas en l'emblanquinat dels seus murs. [2.6] En certa manera, G. Mercadal s'aferra a una recerca etimològica del pati en la casa rural andalusa, per comprendre millor el seu origen. El "cortijo" és una construcció isolada en el paisatge, en la qual existeix una variada disposició d'espais interiors i exteriors.

La diversitat de proporcions que es produeixen en aquesta gradació espacial d'aquest conjunt edificat, enllacen directament amb la tradició cultural mediterrània: entrada única, pati de labor, casa dels servents, pati principal, casa dels senyors, i jardí posterior. Aquesta noció del cortijo com espai delimitat respecte l'entorn és fruit de compaginar tasques agrícoles i ramaderes, amb altres més domèstiques dels seus residents. Però en ella també està latent l'empremta clàssica de la romanització: netedat volumètrica, ordre compositiu, i sentit axial predominants.

La transposició de la casa rural a l'àmbit urbà, manté el caràcter original de la casa andalusa, de clar sabor islàmic, en que des de l'austeritat exterior de les seves façanes, no s'acaba de reflectir el caràcter, alegre i viu, dels seus patis interiors. Unes estances en les quals es ressalten les sensacions més agradables per als seus residents: cromatisme i perfum de les seves plantes, frescor i so amable de les seves fonts, lluminositat i vida de la seva definició formal i material.⁶ [2.6]

⁶ F. García Mercadal, *La Casa mediterránea*. MECD. 1984

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

⁷ *"Todas las viviendas dan a la galería según el esquema primitivo, incluso en el interior se mantienen todos los muros portantes de la construcción original, de modo que es posible leer la tipología original".*

Aldo Rossi

[2.7] "Corral del Conde".
Sevilla. 1850. Adolph Rouargue

La casa popular andalusa és herència de la "casa morisca", i neix associada segons G. Mercadal a aquell "*patio o embaldosado corral*". Un corral o "*corralón*", en el qual per lo benigne del clima, es sol viure la major part de l'any a l'aire lliure. Aquest espai exterior, amb un ferm aplanat i pavimentat, obert al cel, remet a la idea primitiva del pati com estança. Un espai obert a l'exterior i emmotllat a partir del propi interior de la casa, que es destina a diversos usos. Recepció de la casa, espai de relació i lleure, i lloc per a treballs domèstics i col·lectius. Aquest primitiu corral com a "*patio de vecindad*" sorgeix fonamentalment de l'agrupació de construccions diverses realitzades al seu voltant, a base d'edificacions variades, murs i tàpies. Esdevé una estança a l'aire lliure on es prolonga la vida domèstica dels seus residents.

El creixement demogràfic en les ciutats, produït principalment per l'arribada de la població rural, ocasiona un increment en l'alçada d'aquelles primeres construccions, per poder agrupar a més famílies, i acabar formant les típiques cases de veïnat que densifiquen els teixits urbans. En les cases sevillanes per exemple, el pati o corral, al igual que succeïa en les primeres edificacions familiars, segueix essent l'espai ordenador del conjunt de l'edificació. La *corrala andalusa* presenta una tipologia de vivendes molt reduïdes que s'organitzen al voltant d'un espai lliure separat del carrer, mitjançant l'element característic de la passera.

Segons A. Rossi el corral a Sevilla representa un "*model tipològic de la ciutat, que com estructura urbana cal preservar*".⁷

El corral és el pati comunitari, que organitza l'edificació d'unes vivendes senzilles al voltant d'un espai central, mitjançant una agrupació en passera oberta, i amb una geometria tancada i concèntrica. En aquest espai de gran relació social es produïa la major activitat comunitària dels seus residents. La font situada en aquest pati servia alhora per abastir l'aigua del safareig comunitari que l'envoltava. Els animals i carretes també conviuen en la variada activitat del pati, al ser l'entrada del conjunt. Els infants l'utilitzaven com espai de joc resguardat del carrer, sota la presència dels adults que feien les seves tasques domèstiques. [2.7]

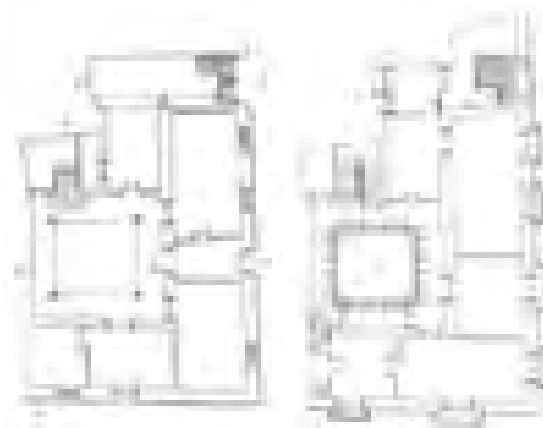
El pati de la casa tradicional de veïns, al disposar d'un espai molt més reduït i regular, tendeix al créixer en alçada, amb una projecció més vertical i angosta respecte el corral original. Aquesta compressió de l'espai del pati, provoca una reducció de l'espai comunitari, i algunes feines domèstiques

⁶ *Memòria del projecte de l'Ampliació del conjunt "El Corral del Conde", Sevilla. 1975.*
G. Braghieri, Aldo Rossi. Col. Estudio Paperback. Ed. GG. 1986

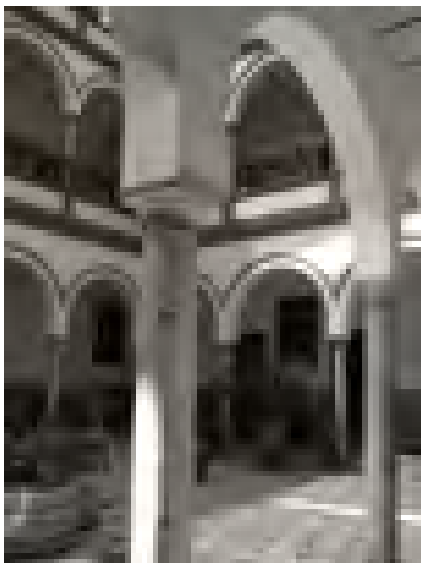
2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

⁸ "Estas galerías, cerradas al aire libre ya veces separadas, forman lugares de uso propio, de estar y de recibir, y no sólo circulatorio. Las habitaciones de la casa no están funcionalmente definidas, por lo que no hay correspondencia entre organización espacial y función, y por ello son casas muy abstractas".

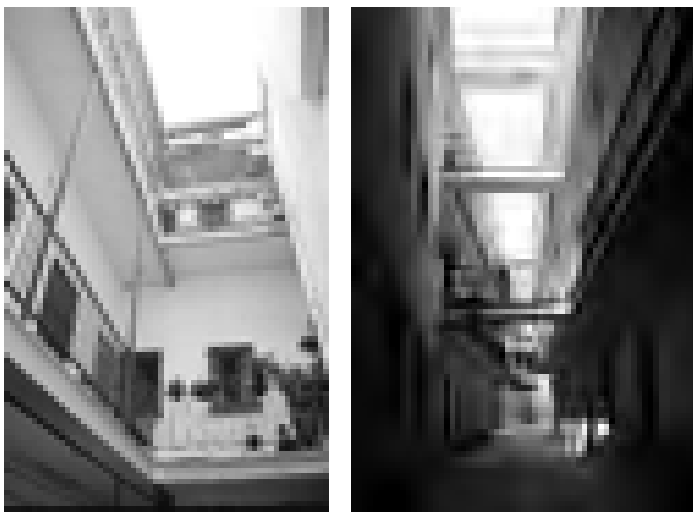
Antonio Capitel

[2.8] Casa sevillana amb pati desplaçat.
(Planta baixa i planta 1a).

[2.8] Pati casa sevillana al casc antic.

[2.9] Corral al barri de Triana i Passatge Valvanera. Sevilla.

⁸ Antonio Capitel, *La arquitectura del patio*. Ed. GG. 2005

⁹ Antonio Barrionuevo i Francisco Torres, *Sevilla: algunas consideraciones sobre la ciudad y la casa*. 2C n.11. 1978

començaran a realitzar-se dins la pròpia casa. Aquella roba estesa que es situava tota agrupada en el nivell del terra de la primitiva casa, es localitzarà de forma més particularitzada en cada habitatge. El safareig col·lectiu passarà progressivament a situar-se de forma individualitzada en cada vivenda. El verd d'arbres i plantes que alegraven aquell espai original tendeix a desaparèixer, i es col·loca en petites jardineres als pisos superiors.

A la casa tradicional andalusa, el pati pot aparèixer centrat o desplaçat respecte la planta de la casa, de forma separada, i adossada al carrer o a la mitgera. En planta baixa està conformada generalment com a una sala exterior envoltada de porxades, i en planta primera formant galeries perimetrals per l'accés de les estances superiors de la casa, reproduint així l'esquema més "claustral" del pati, segons un recorregut introspectiu al seu voltant. Aquests patis adquireixen un caràcter més ric i representatiu quan incorporen la construcció de les seves galeries amb columnes i arcs.⁸ [2.8]

La relació de l'espai del pati amb la trama urbana que l'envolta, ha estat específicament estudiada per A. Barrionuevo a la "*casa veïnal sevillana*", apuntant la complexa definició d'aquest espai en l'ambigua relació dels seus límits entre el carrer i la ciutat. La casa veïnal sevillana redueix el sistema de configuració original del corral, però alhora presenta una major capacitat de incorporar noves permeabilitats espacials entre la casa i el carrer. Uns límits que es presenten més difosos i amb anomalies diverses: apropiacions del viari per la vivenda en forma de pont, obertures de passatge a través de la casa, passatges que semblen patis i viceversa. Però són precisament aquestes riques ambigüitats urbanes del pati veïnal andalús, les que permeten, en la seva reflexió i anàlisi, fer possible el seu fructífer i variat "*projecte de ciutat*".⁹ [2.9]

A la ciutat mediterrània, aquesta idea de continuïtat entre la casa i el carrer és la que fa que el mateix carrer s'entengui gairebé com una extensió natural del pati de la casa. La vida a l'exterior resulta tan favorable, que aquesta es reproduïx al carrer de manera espontània i lliure. Aquesta visió domèstica del carrer com a lloc de trobada, compartit i ocupat per les persones, ja l'havia apuntat Louis I. Kahn en la seva magnífica reflexió: "*La calle es probablemente la primera institución del hombre: un lugar de reunión a l'aire libre*".¹⁰

De la mateixa forma, el pati de la casa veïnal incorpora aquesta idea de vida confortable a l'aire lliure i en petita comunitat. La percepció de l'espai

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

[2.10] Pati veïnal a Sevilla.
Harmonia de la vida domèstica
comunitària.

¹¹ "Així com les habitacions de la casa es repeteixen al carrer, amb cadires, cuina i alt ar, així, sols que en forma molt més sorollosa, la casa s'endinsa a les cambres".
Walter Benjamin

lliure que es té en les poblacions de la riba Mediterrània és la d'una mescla entre el que representa l'espai públic del carrer i el privat del pati. Els patis aparenten carrers domesticats, i els carrers semblen patis en procés de domesticar.¹¹ [2.10] [2.0]

Els diversos moviments morfològics, que ofereix la configuració arquitectònica del pati a la ciutat mediterrània, són la constatació d'aquella tradició cultural romana i islàmica a la que estan arrelats. El sentit d'ordre unitari que el pati confereix a la vida de la casa, tan a la particular com a la comunitària, posa de manifest la seva expressió domèstica i quotidiana com element d'identitat arquitectònica dins la ciutat.

A partir d'aquesta introducció del pati a l'àmbit mediterrani, es determinen una sèrie de categories intrínseques del pati, i que reflecteixen diferents aspectes. A través d'aquestes quatre aproximacions es podrà establir una hipòtesi per la comprensió espacial de la naturalesa del pati a la residència urbana contemporània:

- EL PATI ETIMOLÒGIC

La recerca lingüística dels orígens del pati aporta una riquesa en la interpretació d'aquest element, que la fa indispensable per establir l'enfoc previ de la seva definició espacial. Aquest estudi etimològic defineix diferents tipus d'espais subjectes a una noció de pati més amplia. Les característiques de cada un dels mots relacionats estableixen interessants relacions entre ells mateixos, i els vincula a conceptes més amplis. L'estudi del *pati etimològic* proporcionarà una primera aproximació morfològica i tipològica de l'origen d'aquest espai: **forat** o **tall**.

- EL PATI TOPOS

La idea de pati com a lloc a la natura representa un "topos"¹² al voltant del qual apareixen els distints elements vitals: la llum, l'aire, l'aigua i el foc. La natura es presenta així com un magnífic marc de contraposició d'espais: el món de la llum vers el món de les ombres, la clariana i l'avenc, la làmina d'aigua i l'esquerda, la horitzontal i la vertical. L'estudi de la interacció dels límits que es produeix entre pati i entorn, nucli i contorn, aprofundeix en les seves relacions espacials. El *pati topos* estableix el nexa de l'espai existencial de l'home amb la natura: **lloc** o **cau**.

¹⁰ *Louisl. Kahn. Conversaciones con estudiantes.*
Ed. Gustavo Gili. 2002

¹¹ *Walter Benjamin, Denkbilder, Epifanias en viajes. 1928*
La idea benjaminiana de "porosidad" urbana de l'arquitectura a l'àmbit mediterrani es fonamenta amb la noció aristotèlica de moviment i pluralitat del món urbà, però oberta a una espontaneïtat de tipus col·lectiva, molt més característica del Mediterrani.

¹² *Etimològicament del grec: τόπος (tópos = lugar)*

2. EL PATI A L'ÀMBIT MEDITERRANI

¹³ "Todo en arquitectura tiene una relación que es condición de vida".

Souto de Moura

- EL PATI PLÀSTIC

La innegable vessant plàstica del pati és fruit de la manifestació artística de la pròpia creativitat humana. La relació harmònica d'equilibri formal, entre el buit i el ple, està present en la concepció artística de l'espai del pati, des d'expressions poètiques fins a realitzacions materials i constructives. Les diverses maneres de concebre aquest diàleg entre matèria i espai determinen l'actitud de l'artista en el procés de formació del *pati plàstic*: **estàtic** o **dinàmic**.

- EL PATI SENSORIAL

Tot el món perceptiu sensorial es fa sentir a través de l'espai del pati, com a plena manifestació de vida en comunitat veïnal. Aquesta apreciació física i psicològica particular, que s'extrapola a una expressió conjunta comunitària, oscil·la entre l'equilibri de privacitat i convivència. La visió del *pati sensorial* en l'evolució de la casa fa palesa les seves característiques ambientals i vitals en l'àmbit de la casa veïnal a la ciutat: **introvertit** o **extrovertit**.

Si el que es pretén determinar és si la vida al pati de l'habitatge col·lectiu pot resultar encara viable, llavors caldrà conèixer com es comporta davant aquestes categories. Es a dir, el seu origen – *pati etimològic* –, la seva relació ancestral amb la natura – *pati topos* –, la concepció de la seva forma – *pati plàstic* –, i l'ambient vital que s'hi genera – *pati sensorial* –. La distinta relació d'equilibri que es podrà establir entre aquests tipus de pati es la que oferirà conseqüentment, una determinada resposta a la seva capacitat de ser un espai adequat per a la vida de l'home.¹³

¹³ Souto de Moura, Eduardo. Conversaciones con estudiantes. Ed. Gustavo Gili. 2008

[2.1.0]

2.1. EL PATI ETIMOLÒGIC

³ "Allí donde se instala el hombre nace la residencia, la primera de las instituciones".

Louis I. Kahn

[2.1.1] Court yard with pots. Italy. 1928
Dibuix Louis I. Kahn

2.1. EL PATI ETIMOLÒGIC.

L'aproximació lingüística als orígens del pati, aporta una riquesa en la interpretació d'aquest element, i resulta indispensable per establir qualsevol classificació prèvia. Aquesta recerca etimològica ens defineix diferents tipus d'espais, tots ells vinculats a una noció conjunta del pati. El significat de cadascun dels mots relacionats amb aquest espai, estableix interessants relacions creuades entre els diferents orígens, enllaçant-los alhora amb conceptes més amplis i diversos. Per tant, l'estudi d'aquest element proporciona una primera aproximació morfològica i tipològica.

L'arrel etimològica de pati transfereix a un espai exterior, concebut per l'home, i relacionat amb a la construcció d'un recinte a l'aire lliure per segregar-se de l'entorn. Aquest espai està acotat per elements físics - construccions - que el delimiten i concreten. Parafrasejant a A. Illescas, el pati és: "Un espai exterior que es percep com un interior"¹. La percepció com interior d'aquest espai exterior, delimitat de forma artificial, duu associada la doble condició física i psíquica de com es percep. La noció d'espai interior està lligada a la seva capacitat per proporcionar protecció suficient davant l'entorn, que en origen es presentava hostil i salvatge.

El pati és l'artifici per a promoure una interrelació humana, i per a donar protecció al grup que s'hi aplega. La idea d'aquest recinte és doncs la d'atrapar la intempèrie, traspasant-la a l'interior de l'hàbitat. Així es disposa d'un nou espai sense sostre, en el qual es salvaguarda l'activitat de l'home. El pati posa doncs de manifest, la materialització d'un cert pacte entre naturalesa i artífici.

Segons J. Corominas, l'arrel de l'occità o provençal de pati és *patu* *_pa(s)tu(s)*², que en origen constituïa un lloc, delimitat per l'home, per a protegir el bestiar i alhora proporcionar-li pastura. Aquest origen arcaic es desplega amb el ric vocabulari que trobem en les diferents edificacions isolades del món rural: cabana, borda, orri, barraca, mas i casa. I per extensió, en els que representen edificis agrupats: cortals, bordes, cases, veïnat, poblat i poble. Es constata que com més isolada és aquest tipus de construcció, més lligada està al món rural primegi de l'home.

El pati (*patu*) evoluciona a partir d'aquell recinte elemental per a controlar el bestiar, per a adoptar paulatinament formes i funcions molt més

[2.1.0] Pati d'una casa de veïnat al Marroc.

¹ Albert Illescas, "Els Espais de l'Habitatge. El Pati" UPC. 1997.

² Joan Corominas, Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana.

[2.1.2] Estructura urbana Centre Històric, Barcelona

complexes. Aquest recinte primitiu s'amplia cada cop més, a un espai més relacionat amb el sentit de permanència de l'hàbitat humà. Així, en un paisatge cada vegada més humanitzat, la concepció del pati estarà lligada a l'organització d'assentament d'un clan familiar. La casa constituirà l'eix de la vida rural i representarà l'entitat constructiva bàsica per a *"la primera de les institucions"*³, la residència del clan. El pati anirà assolint diverses morfologies en resposta a les múltiples condicionants del lloc en el que s'assenta. La seva morfologia i caràcter variaran en funció de la resposta concreta que ofereix-hi el tipus de residència a l'emplaçament determinat. [2.1.1]

Aquest espai original de caràcter rural es traspasarà a l'àmbit de la ciutat, canviant la seva forma d'organització espacial. L'espai del pati es configurarà de forma molt diferent en la construcció de tipus rural que en la urbana.

En el món urbà civilitzat, el buit esdevé un fet cultural inapel·lable, ja que representa aquell element capaç de generar ciutat. La seva matriu urbana és la que determina les múltiples escales d'aproximació a la ciutat tradicional. La ciutat, el barri, el carrer i la casa participen gradualment d'aquestes riques interrelacions urbanes. [2.1.2]

D'aquesta forma, la concepció del buit a la ciutat abasta un ampli gradient de proporcions i condicions, des del més obert - veïnal i comunitari - fins el més íntim - familiar i personal -, des de la plaça pública fins al pati privat de la casa.

La reflexió orteguiana de *"La plaza es a la ciudad lo que el patio a la casa"*,⁴ interpreta magistralment aquest interessant diàleg de la gradació d'escales del buit a l'ordit de la ciutat. Aquests buits de la trama urbana es relacionen així en les diverses escales de configuració urbana, i permeten incorporar-hi un concepte d'espai aglutinador de tipus sòcio-físic. La doble condició d'espacialitat i de sociabilitat d'aquests espais a la ciutat es la que corrobora el seu sentit introspectiu i de cohesió cívica o comunitària.

La recerca etimològica del pati, fa referència a uns espais de relació de tipus familiar o veïnal, vinculats al fem, a l'aplanament,...en definitiva a la *terra ferma* on s'arrela la vida humanitzada. Els mots que s'han seleccionat amb aquest origen són: *era, cort, pati, eixida, badiu, atri*.⁵ Tots ells ens parlen d'uns espais originaris, que defineixen un lloc primordial a la casa.

Representen espais segregats de l'entorn, sense sostre, a l'aire lliure,

³ Louis I. Kahn. *Conversaciones con estudiantes*. Ed. Gustavo Gili. 2002

⁴ La referència al filòsof Ortega Gasset en relació amb les diverses escales del buit i el ple a la ciutat, apareix a *"Ciudad collage"* de Colin Rowe. 1998

⁴ “ (...) como una casa de vecindad, donde las familias no viven nunca separadas, sino que mezclan a toda hora su doméstica existencia”.

José Ortega y Gasset

[2.1.3] Pati d'una casa de veïnat a Sevilla

⁵ -era

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans

Espai aplanat, ferm, a vegades enrajolat o empedrat, on es bat en les messes. Qui no vulgui polys que no vagi a l'era. Espai aplanat i ferm com una era de batre on es fan diverses operacions en algunes indústries. Era de rajoler. Espai petit de terra destinada al conreu d'hortalisses, flors, etc. [...]

- cort

Font *Diccionari català-castellà* d'Enciclopèdia Catalana (4a edició)

1 f (per al bestiar) establoc m; cort e. 2 (de porcs) pocilga; cochiguera; cort e. 3 (lloc molt brut) pocilga. Aquella casa sembla una cort, aquella casa parece un a pocilga. 4 (residència reial) corte. 5 (acompanyament) corte. 6 hist dr cort e. 7 hist dr (tribunal) tribunal m; cort e amer, [...]

- pati

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Espai clos i descobert a l'interior o a un costat d'un edifici. La casa té un pati al darrere. El pati de l'escola. pati interior d'illa, pati tancat, no edificat o edificat només en planta baixa, situat a l'interior d'una illa, que serveix per a il·luminar i airejar les façanes posteriors de les [...]

- eixida

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Sortida. Espai clos i descobert a un costat d'un edifici i en comunicació amb aquest. Pati exterior d'una casa. [...]

- badiu

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Eixida d'una casa, sense cobrir o que forma una porxada segons les contrades. Al darrere hi ha un badiu amb un safareig i quatre plantes. Pati tancat, limitat per la tanca, la casa i les dependències agropecuàries. [...]

- atri

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Pati interior, generalment voltat de pòrtics. Espai cobert que serveix d'accés a un teatre i a altres edificis públics. Pati interior, centre de la casa romana de tradició etrusca, al voltant del qual s'obrien les distintes cambres. Espai situat davant els primitius temples cristians, destinat a [...]

de variades proporcions i geometria, i on els seus residents poden disposar de la necessària vida privada. Són espais estructurats per viure i convida, per afavorir un cert descans, i per realitzar alhora altres treballs més domèstics i agrícoles. Un espai que representa també un lloc de rebuda i benvinguda a la casa, que proporciona alhora l'acolliment i la protecció necessàries vers el món exterior. El pati en origen és l'estança principal de la casa concebuda com el seu gemen "interior", que aglutina i organitza tota la vida domèstica familiar. [2.1.3]

Tots aquests mots estan associats a espais exteriors oberts, amb la característica espacial, que paradoxalment, els estructura com espais interiors tancats i delimitats. Un espai clos, que d'alguna forma ha domesticat aquella natura primigènia, i que s'ha acabat cobrint amb un tros d'aquella mateixa volta celeste de referència per l'home.

Aquests tipus d'espais definits des de l'essència del *pati etimològic*, determinen morfològica i tipològicament, la casa originària de perfil més rural. Aquest espai pot sorgir de l'agrupació de diverses construccions, com en l'era o el badiu, en els quals s'associa certa activitat agrària i ramadera dins el conjunt de la casa.

Traspasat a l'àmbit específic de la ciutat, l'espai del pati neix de la pròpia estructura interna de la casa, com inicialment succeïa en l'atri romà. El procés de formació de l'espai del pati a la morada familiar a la ciutat, es genera fonamentalment des de dintre de la pròpia casa, a diferència del de la rural que es produeix a través de l'ordenació de les diferents construccions que l'envolten. Aquesta doble noció morfològica desvela un caràcter més introspectiu pel pati a la casa urbana respecte del de la rural. El pati urbà neix des de l'interior i amb un sentit de l'ordre més acusat. El de la casa rural es va generant en canvi, des d'una articulació molt més espontània de les seves edificacions. La frontera entre aquests dos conceptes d'estructuració espacial no resulta però exacta i concreta, sinó sovint difosa i permeable. Així, es poden trobar alguns tipus de pati en cases veïnals de la ciutat, amb una morfologia menys regular i ordenada, i que són el resultat de múltiples combinacions de volums, tal i com succeeix a l'àmbit rural.

La romanització com a procés d'implantació d'un sentit de l'ordre en l'ocupació del territori, introdueix dos conceptes bàsics en el *pati etimològic* generador de la "domus" romana. L'etimologia llatina de "atrium" com a lloc

⁶ "De la calle, popular y hormigueante, llena de accident es pintorescos, se ha entrado en la casa de un romano.
Grandeza magistral, orden, amplitud magnífica: se está en la casa de un romano".

Le Corbusier

7 - celobert

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Patí interior d'una casa, obert al cel i generalment més alt que ample, que dona llum i aire a les habitacions immediates. [...]

- ventilació

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Acció de ventilar. Corrent d'aire que es produeix en ventilar un local. Obertura que serveix per a ventilar una cambra.

Renovació de l'aire en un ambient determinat per mantenir-lo pur o dins d'uns límits de nocivitat acceptable. [...] En fisiol. respiratòria, procés de bescanvi de gasos entre els pulmons i l'aire exterior, respiració. Respiració artificial mitjançant un aparell respirador. [...]

- llum

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Agent físic que és una de les formes d'energia, capaç d'impressionar els òrgans de la vista i que permet de veure els cossos. Llum reflectida. Un raig de llum. La velocitat de propagació de la llum. Una llum forta, viva, enlluernadora. Una llum feble, somorta, dolça. Llum natural. La llum del Sol, [...]

[2.1.4] Casa del Nogal. El Caveidum Pompeia

Dibuixos Le Corbusier

de la casa a l'aire lliure, s'associa amb la de "*impluvium*", com lloc de la casa per on es capta l'aigua del cel.

Aquestes dues lectures simbolitzen alhora dues formes racionals d'atrapar aquells elements vitals per l'home: l'aire, la llum i l'aigua, tots provinents d'un mateix cel. El sentit etimològic del pati de la casa romana, està doncs en plena congruència amb la forma i el contingut d'aquest element, ja que al·ludeix a la idea d'espai d'ordre dins la casa al voltant del qual es desenvolupa la vida domèstica. El pati a la casa romana es manifesta com el "bol vital" de la llar.

Partint de l'atri com aquell espai primigeni d'ordenació de la casa romana a la ciutat mediterrània, al voltant del qual s'organitzava la vida domèstica a la llar clàssica, es podrà extrapolar a un concepte més extens de vida en comunitat. *El pati etimològic* com espai de nuclear de la casa urbana sorgeix d'aquell primer "*atrium*" de la "*domus*", i es vincula culturalment a l'àmbit mediterrani. Un espai ordenador que com a verdader centre de la casa era l'element generador de la seva estructura, geometria, distribució, cobertes i accessos.⁶ [2.1.4]

L'evolució de la casa urbana anirà incorporant progressivament més unitats familiars, i això provocarà un canvi en la definició espacial del seu pati originari.

Mots compostos relacionats com són: *pati interior*, *pati de llums o celobert*, *pati descobert*, *pati de ventilació*, *pati mixt*, *pati de servei*, *ull de pati* o "*patinejo*"⁷, ens parlen d'un espai, més pròxims al món urbà, i que es troben conformats dins la densa trama de la ciutat. Són espais que tendeixen a unes proporcions més verticals i angostes, i que sorgeixen en ordits urbans més concentrats.

Aquests tipus d'espais que anomenem "espais de perforació" en les edificacions residencials, es perceben com a profunds buits vitals, i són paradigmes d'una certa promiscuitat veïnal. Són uns espais de dimensió reduïda en planta i de major altura en la secció de l'edifici. Aquesta noció de perforació implica un predomini de la proporció del ple sobre el buit. Aquesta proporcionalitat sorgida de l'apilament en alçada dels habitatges en l'edifici, confereix al pati un nou sentit espacial de verticalitat molt pronunciada.

Aquests patis de perforació de la casa són doncs espais de nova verticalitat urbana, i remarquen aquest doble sentit espacial:

⁶ Le Corbusier, *Hacia una arquitectura*. Ed. Poseidon. 1978

EL PATI ETIMOLÒGIC
Procés d'evolució

Món rural	Món urbà
Casa familiar	Casa de veïns
"pati-estança"	"pati-pou"
Unitat	Pluralitat
"bol_vital"	"pou_vital"
Pati_estança	Pati_xemeneia
Extensible	Confinat
Horitzontalitat	Verticalitat

[2.1.7] Quadre d'evolució al pati etimològic.

10 - androna

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Carreró o pas públic d'amplària molt reduïda entre dues parets contigües. Edícula que s'aixeca en una teulada, amb una portella, per a permetre de pujar-hi a netejar-la i adobar-la. [...]

- call

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

Pas estret i enclotat, entre dues roques o entre dues parets. Indret on un riu passa encallonat. Barri d'algunes poblacions catalanes on habitaven els jueus. [...]

- carreró

Font *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2a edició)

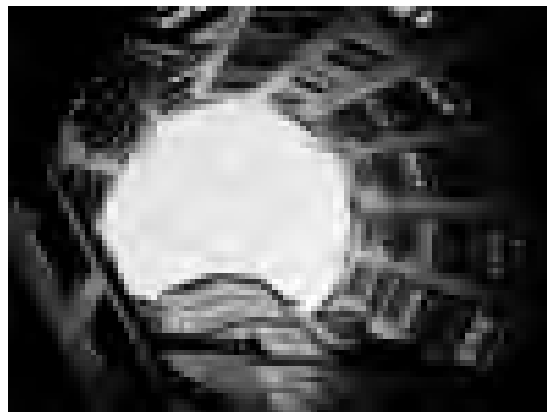
Carrer estret. Viu en un carreró. carreró que no passa a) Atzacac. carreró que no passa b) Posar algú en un carreró que no passa. [...]

- passatge

Acció de passar. En mús., transició d'un to a un altre. Lloc per on es passa. Carrer curt, galeria entre dos carrers, reservat a qui va a peu. El passatge del Rellotge. Exacció pel trànsit de bestiar o d'esclaus. Preu que es paga per a ésser transportat en una nau i, per extensió, en un [...]

⁸ El concepte de "patio-estancia" que evoluciona a "patio-chimenea" apareix en l'estudi del pati, de l'arquitecte G. Díaz Recasens, *Recurrencia y herencia del patio en el movimiento moderno*. Sevilla, 1992.

⁹ A l'obra del poeta J. L. Borges "El Aleph", la interrelació de l'home rural amb l'home urbà és una idea que es reproduïx de forma constant.

[2.1.5] "Pati_pou" a la ciutat
"La Pedrera" A. Gaudí

[2.1.6] "Pati_estança" al camp
Di buix G. Mercadal

- Ascendent com a "xemeneia" d'aire que puja i es renova.
- Descendent com a "pou" de llum i aigua que baixa i es captura.

Conceptes com la ventilació, la il·luminació i l'aireig, s'associen a aquest tipus de *pati etimològic*, i el relacionen amb aquell "cel obert arcaic", del qual provenien tots els elements vitals: l'aire, la llum i l'aigua. Aquesta doble direccionalitat -ascendent/descendent- és la que remarca el sentit de verticalitat d'un espai captador de llum, aire, aigua de l'exterior. En definitiva doncs, un "espai de perforació" configurat com a "xemeneia_pou", captador de vida al més interior d'edificacions en major concentració urbana. [2.1.5]

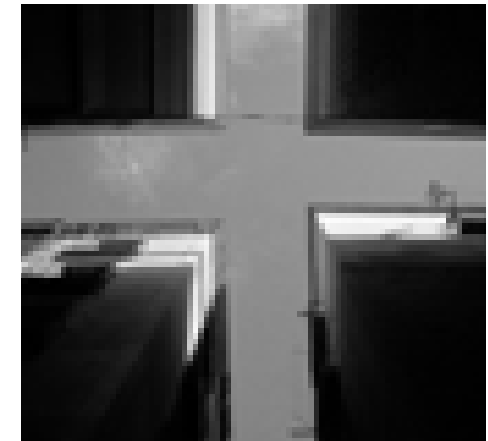
Aquell "bol vital" o estança a l'aire lliure de la casa familiar originària, es transforma dins el teixit de la ciutat més densa, en el nou "pou vital" d'un edifici disposat en alçada i en comunitat veïnal. El tipus d'espai extensible -de horitzontalitat- del *pati_estança* origen de la casa familiar, es transforma en un altre d'espai més delimitat -de verticalitat- del *pati_xemeneia* de la casa de veïns.⁸

Un moviment pendular, que parafrasejant a Borges, ha dut l'home d'un primer món rural a un nou món urbà civilitzat.⁹ La lenta translació d'aquests mons oposats porta impreses però en el pati algunes característiques comuns. Així, a la mediterrània trobem certa hibridació imprecisa entre el pati rural i l'urbà. El pati rural que es desenvolupa i creix, aparenta alhora un pati urbà que acaba de néixer. [2.1.6]

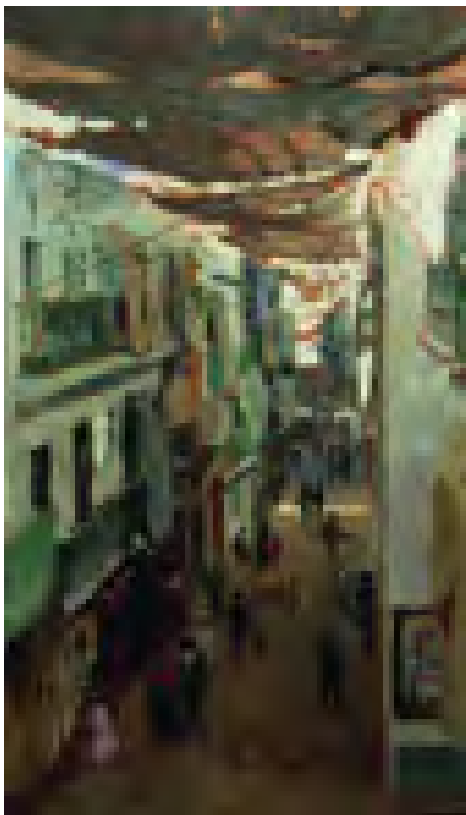
Si la concepció del món rural està definida per un sentiment d'unitat, la del món urbà està caracteritzada pel seu sentit de pluralitat. Aquesta diferent manera de percebre aquests dos móns respon a la idea aristotèlica de la polaritat entre el camp i la ciutat. [2.1.7]

El *pati etimològic* de la casa com espai obert al cel, estableix una relació de continuïtat i comunió amb una sèrie d'espais oberts menys privats, que fan de pont d'unió amb l'espai públic més representatiu de la ciutat, com són el carrer i la plaça. D'aquesta forma, apareixen uns tipus d'espais exteriors que completen la transició entre l'espai públic i el privat: *androna, call, carreró, "cul-de-sac", pas, passatge, canar, corredor*.¹⁰

Els patis interiors són espais tancats més introspectius i privats dels edificis, que conviuen amb altres espais intersticials de la ciutat que són més públics, i que presenten amb una tendència més extrovertida.

[2.1.8] "Espais de Tall". Carrerons a Ciutat Vella. Barcelona.

[2.1.9] "Calle Sierpes . Sevilla"
Pintura de Ilià Repin. 1883

Tots ells fan referència a buits urbans en forma d'incisió o esquerda dins el teixit urbà, de proporcions més altes que amples, i que incideixen directament en un efecte visual doble de linealitat i verticalitat. Esdevenen doncs en espais angostos i estrets, a cavall del tradicional carrer i del convencional pati. Freqüentment són resultat d'algunes anomalies urbanes, i constitueixen espais insòlits amb forma de talls urbans molt característics. [2.1.8]

Per la seva morfologia lineal, aquests espais de tall, estan lligats a una forma de recorregut físic i visual, ja que disposen de bona accessibilitat com a lloc de pas i de certa profunditat visual. Poden tenir associat un pendent, un esglaonat, per una òptima adaptació a la topografia existent. Igualment, poden disposar de formes més o menys irregulars: amb reculades, amb plegaments, amb cossos sobresortints o passants superiorment. Són un tipus d'espais ben característics, que es troben moltes vegades com a resultat d'antigues traces urbanes: de recorreguts històrics a la ciutat antiga, d'espais de traspàs entre teixits urbans, d'antics camins engolits per nous eix amples, d'antics torrents o regs existents. La idea de linealitat i dinamisme està intrínseca doncs en la definició d'aquests espais de tall a la ciutat.

Ocasionalment, i degut a la seva proporció i ús, poden cobrir-se de diferents materials: vidre, tendals, pèrgoles, els quals transformen radicalment la seva condició d'espai intersticial residual. L'aparició, per exemple, de passatges coberts amb claraboies vidriades, transformen aquest tipus d'espais, convertint-los en luxoses galeries urbanes. O el cobriment ocasional amb tendals poden canviar igualment la percepció espacial del carrer. [2.1.9]

La configuració del *pati etimològic* com "espai de tall" entre construccions denses i compactes, s'identifica clarament amb el caràcter civilitzat d'uns espais urbans més públics. La idea d'urbanitat és la que els hi confereix un caràcter de permeabilitat, i que fa de nexa d'unió entre les diferents escales urbanes. Una ciutat viva i plena d'activitat, en la que els seus ciutadans s'interrelacionen permanentment de manera cívica i eficaç.

La noció de l'espai de tall està relacionada amb la idea de intensa activitat i mobilitat de les persones. Aquest tipus d'espai presenta unes propietats d'ús molt més àmplies que els anteriors, ja que sovint està en la difosa frontera entre l'espai públic i el privat. En àmbits més restringits adquireix, freqüentment, certa condició de servitud o pas adquirit. Una particularitat que es confirma en l'origen etimològic de la paraula androna, que procedeix de

EL PATI ETIMOLÒGIC

ESPAI D'ORDENACIÓ (món rural: cel, terra, ferm, aplanament)	ESPAI DE PERFORACIÓ (món de la llar: aire, aigua, llum, foc)	ESPAI DE TALL (món urbà: activitat, comerç, mobilitat)
Era	Atri	Androna
Cort	Pat i interior	Call
Badiu	Celobert (pati de llums)	Carreró
Pati	Pat i ventilació	Passatge
Eixida	Pat i de servei	"Cul-de-sac"

[2.1.10] Quadre dels tipus d'espai al pati etimològic.

l' "*andron*" de la casa hel·lènica, i que constituïa el pas de servitud mitjanera que proporcionava l'entrada a varies cases des del carrer.

La noció del *pati etimològic* com "espai d'ordenació" de l'home, s'ha fonamentat en la forma de permanència de tot assentament humà: la terra, el ferm, l'aplanament. Un hàbitat construït per l'home, de caràcter més familiar i comunal, a través del qual es pot organitzar tot el seu descans i treball. Un espai conformador de residència, per una vida més domèstica, i resguardada respecte al camp i la natura que l'envolta.

El *pati etimològic* com espai d'ordenació humanitzada i d'aspiració clàssica, es nodreix de l'herència romana de l'*atrium*, el qual transforma la concepció més primitiva del pati rural vers una ordenació més introspectiva i estructurada de la casa. Aquesta empremta cultural al pati urbà es caracteritza com "l'espai de perforació" de la casa, i li confereix una proximitat entre els seus residents. Aquesta qualitat que s'accentua quan aquest espai creix verticalment, per aglutinar diverses unitats familiars, en forma de casa de veïns. El *pati etimològic* com "espai de perforació" evoca també aquella idea arcaica d'atrapar un tros de cel per aportar vida a l'interior de la casa.

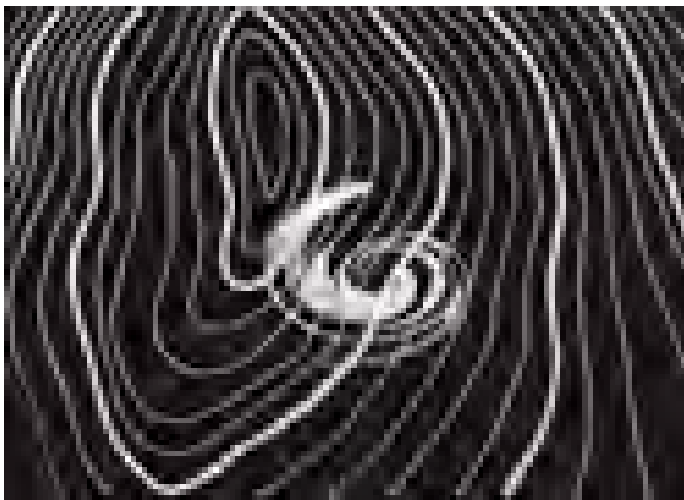
Finalment, el *pati etimològic* com "espai de tall" s'escapa del propi àmbit privat de la casa per relacionar-se amb els espais intersticials de l'ordit més dens de la ciutat. Un tipus d'espai que introdueix la profunditat visual i el recorregut, com a noció espacial de linealitat i dinamisme. Al igual que succeïa en els espais d'ordenació i perforació d'àmbit més privat, aquests buits urbans també es caracteritzen per representar espais de més sociabilitat.

[2.1.10]

[2.2.0]

2.2. EL PATI TOPOS

[2.2.1] Els horitzons i les cintures
Perejaume. 2007.

[2.2.0] Orogènesi Derain. J. Font cuberta

¹ J. Muntanya identifica la idea original de lloc amb la noció de contacte com a límit de dos cossos en afinitat.
Josep Muntanya Thornberg, *La arquitectura como lugar*. UPC

² Chr. Norberg Schulz defineix el "*genius loci*" de "l'espai existencial" de l'home, com l'antiga creença clàssica en la que cada lloc posseïa el seu propi esperit protector, el qual determinava alhora el seu caràcter i essència.
Christian Norberg Schulz, *Existència, espacio y arquitectura*. Ed. Blume. 1975

2.2. EL PATI TOPOS.

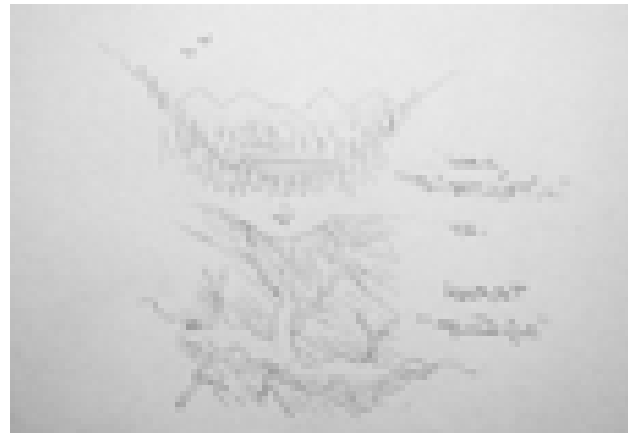
La relació emocional de l'home amb el medi natural que l'envolta, ve determinada per una forma de comprendre el lloc en el qual s'estableix. La idea aristotèlica del lloc "*topos*", com l'aproximació a aquell espai en el que es produeix el contacte entre límits, és el que aporta una idea del "*lloc com espai d'encontre entre fronteres amb afinitats*".¹ Aquesta coincidència en el límit entre l'espai que envolta i el que és envoltat es la que l'apropa a la gènesi del "*pati topos*". Aquest lloc indefinit es fa sentir com una misteriosa atmosfera – àuria aristotèlica-, que es intrínseca d'un determinat espai natural. És com si la noció d'emplaçament portés imprès el codi de particularitats inherents a la prefiguració d'un cert espai de permanència. [2.2.1]

L'establiment d'un "*espai existencial*" de l'home està propiciat per el tipus d'assentament humà que s'hi genera. Aquesta presència latent de les característiques del lloc, queda percebuda per part de l'home (física i psíquicament) com el "*genius loci*", que segons Norberg Schulz representa les potencialitats del lloc on l'home decideix fixar la seva residència.²

L'home que s'endinsa dins la natura verge reconeix espais naturals que connecten amb el seu anhel i afany d'assentament. Uns paratges en els quals pren consciència de les referències externes que l'envolten, tant les més llunyanes com les més properes. Per exemple, si endinsats en el bosc, ens apareix una clariana, tenim una apreciació més diàfana i lluminosa d'aquest l'espai natural, que ens convida a romandre en ell. Per contra, si ens trobem en una cova o avenc, la nostra percepció és reclosa i d'aïllament. Aquesta dicotomia de límits que ofereixen els diversos "*patis topos*" en l'entorn natural, queda confirmada a través d'apreciacions humanes contraposades, tant físiques com psíquiques.

Un paratge obert com és la clariana al bosc, es presenta com un espai més definit si queda completat amb la presència d'una làmina d'aigua, amb la delimitació d'uns arbres singulars, amb la perspectiva d'unes muntanyes llunyanes. Representa un "*genius loci*" que ens apropa al món de la llum, a la visió d'horitzons, de perspectives llunyanes. En ell predomina el sentit més dilatat de la horitzontal. El "*pati topos*" associat a aquest tipus de lloc el podem anomenar "*Pati Paisatgístic*".

El *pati paisatgístic* relaciona el paratge natural amb l'apreciació

[2.2.3] Croquis "Llac_Paisatgístic" i "Karst_Geològic"

EL PATI TOPOS

"Pati Paisatgístic" "site"_"EL LLOC"	"Pati Geològic" "gite"_"EL CAU"
lliure	atrapat
obert	reclòs
diàfan	intersticial
fresc	dens
lluminós	penombrós
expansiu	compressiu
estructurat	amorf
horitzontal	vertical

[2.2.2] Quadre de les característiques espacials al pati i topos.

d'estança oberta i diàfana, d'atmosfera lliure i fresca. El concepte de "lloc" és el que més es relaciona amb aquest pati paisatgístic natural. Per altra banda, l'espai clos de l'interior de la cova, queda més accentuat amb l'aparició d'una boca de sortida, amb la proximitat d'un contorn de parets irregulars, amb les fugues ocultes de vaumes i galeries. A la cova desapareix pràcticament qualsevol referència externa, llevat de la llum que apareix des de l'entrada, o del so del degotall d'una filtració d'aigua. Esdevé doncs un "*genius loci*" que parla del món subterrani, del silenci i la foscor, de l'oclusió perspectiva, del màxim recolliment i caliu. En ell predomina el sentit espacial de compressió vertical. Aquest "*pati topos*" natural li posem el nom de "Pati Geològic". [2.2.2]

El *pati geològic* es relaciona amb la percepció d'aïllament reclòs, d'atmosfera encapsulada i densa. La noció de "cau" és el que predomina en aquest tipus d'espai natural.

La metàfora d'aquests dos "*patistopos*" - *el lloc* de la clariana del llac i *el cau* de l'avenc o la cova - serveix per il·lustrar la gènesi conceptual del buit en el ple a la natura. Una interacció topològica entre el nucli - *buit* - per on es recull l'aigua, i el cos de la pròpia massa - *ple* - com el recipient que l'engloba. Dos elements - *buit i ple* - que interactuen de forma inseparable, ja que no es poden entendre l'un sense l'altre.

Amb aquesta dualitat es vol mostrar l'equilibri de particularitats naturals del lloc: l'horitzontal làmina d'aigua -del *pati paisatgístic*- penetra en la vertical dins el terreny, solcant un camí de sentit descendent - del *pati geològic* -. El valor espacial de l'interstici representa el camí irregular i profund, que es va modelant dins les entranyes minerals del subsòl, des de la mateixa gravetat de l'aigua que el perfora. El fluir gravitatori de l'aigua perfora i s'obre camí dins la massa geològica que la sustenta. El fenomen natural de la pròpia acció hidràulica origina l'oculta meravella de l'espai del subsòl - coves, grutes, avencs -. Paradoxalment, la natura - pati paisatge- més exposada, es percep com el paisatge més estable - làmina horitzontal de l'aigua -, i la més reclosa - pati geològic- es mostra morfològicament com la més inestable - esclota vertical del karst -.³ [2.2.2]

La meravella de la natura que envolta l'home ofereix així una diversitat d'indrets que confereix en especial atenció al seu sentit d'espai existencial més primitiu. L'home intel·ligent reconeix les particularitats del lloc en el que es vol

³ El karst és un terme de la geologia que identifica un subsòl de tipus calcari de morfologia particular. En la conca mediterrània aquest tipus de substrat és molt habitual, i pot aflorar en superfície en forma de massissos calcaris de roca nua i clara.

⁵ "La frontera no és allò en el qual és determina alguna cosa, sinó, com ja sabien els grecs, allò a partir del qual alguna cosa comença a ser el que és (com ença la seva essència)".

Martin Heidegger

[2.2.4] Quaderns de viatges. Grècia.

Alvar Aalto

⁴ Amos Rapoport introdueix la vessant socio-cultural en els seus estudis de l'evolució de la casa, des de la idea del simbolisme que determinava el lloc per l'individu.
Amos Rapoport, *Vivienda y cultura*. Ed. Gustavo Gili. 1972

⁵ Martin Heidegger, *Construir, habitar, pensar*. UPC. 1995

assentar, a través dels seus sentits i instints més primaris. El sentit del lloc com l'envoltant natural que ja havia apuntat Amos Rapoport en els seus estudis d'hàbitats primitius, en els que remarcava la influència de la forma de lo natural en la idea simbòlica del lloc, com espai d'assentament de l'home.⁴

Parafraçant a Heidegger, l'home estableix una relació amb, i a través dels llocs, que cercant en la seva noció de lloc com a limit, el porta a "construir espais en els que descansa en l'habitar".⁵ D'aquesta forma sorgeix el fet constructiu, com la capacitat de materialitzar els espais necessaris per la vida reposada de l'home. Unes construccions que qualifiquen el lloc concret pel seu hàbitat, nòmada o sedentari, a partir d'aquell "topos" embrionari que li oferia la pròpia natura. De ser primitivament el lloc el que posseïa l'individu, com a resposta natural a la revelació d'alguna divinitat, evoluciona per a ser l'individu el que construeix el lloc. [2.2.4]

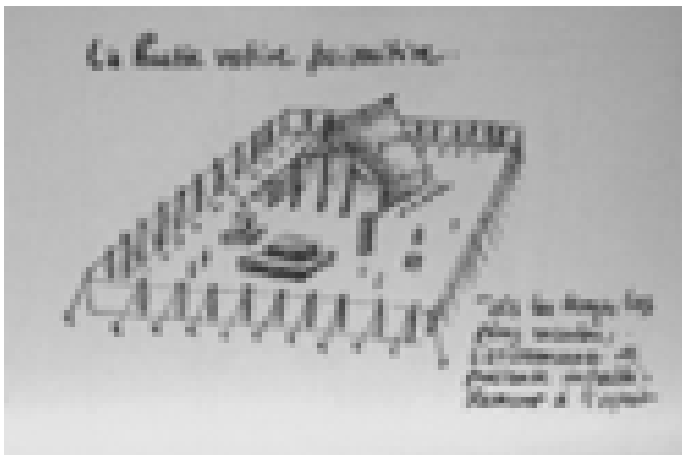
L'operació arquitectònica, culturalment més elemental, és la construcció del recinte primigeni o "espai existencial", com l'espai controlat respecte un entorn inestable. La configuració física d'aquest àmbit particular, a través de la construcció d'un contorn o limit, representa doncs el tipus d'espai existencial més arcaic. La naturalesa d'aquest espai delimitat proporciona la dualitat conceptual entre nucli i contorn, en tant en quan el nucli queda associat al seu contorn i viceversa. El *pati topos* més primitiu o "paleo_pati", com artifici arcaic de l'home, representa aquella delimitació d'un lloc específic - espai nucli -, a través del qual es palpa un exterior - fora del contorn - com el voltant circumdant. Aquesta idea retorna a les primeres concepcions aristotèliques del "topos" com a espai de confluència entre continent i contingut. Així, un cos - contingut - només pot ser en un lloc si té un altre que l'envolta - continent -.

L'extrapolació del "pati topos" de la natura al "pati topos" artificial manté el semblant antropològic de l'adaptació ambiental de l'home a l'espai. Aquesta capacitat d'adaptació oscil·la permanentment entre la polaritat de l'espai obert i del tancat.

En aquest recinte originari, s'erigeixen unes construccions bàsiques, per definir l'espai existencial del habitat humà, que esdevindrà bressol de la seva cultura. Unes construccions que s'aglutinen i articulen, tot cercant la necessitat d'organització de defensa i auxili mutus. Aquestes agrupacions defineixen proporcionadament, l'àmbit físic i cultural dels diversos tipus d'assentaments: poblat, veïnat, comunitat o clan (familiar). Aquests hàbitats, més o menys dispersos, són la constatació de la productiva colonització humana en el

[2.2.5] Hàbitat primitiu al desert del Thar (Indostàn)

[2.2.6] Quaderns de viatges.

Le Corbusier

territori: poblats primitius, campaments romans, aldees medievals.

La concepció espacial d'aquestes formes d'agrupació més bàsiques es pot presentar morfològicament molt contraposada:

- Hàbitats de creixement orgànic, amb formes orgàniques i aleatòries, per la construcció de poblats primitius aïllats. Arquitectes com Aldo Van Eyck, ja varen estudiar aquests tipus d'habitat primitiu en els "poblats Dogon" subsaharians. Això, va posar en valor unes oblidades "civilitzacions arcaiques", però amb plena capacitat per donar forma i construir un lloc al desert.[2.2.5]

- Hàbitats d'ordenació racional, amb formes cartesianes i reglades, per la construcció de campaments primigenis. Le Corbusier en els seus apunts de viatges ja deixava constància del sentit d'ordre racional en l'establiment de l'antiga cabana primitiva.⁶ [2.2.6]

Aquests dos exemples de configuració d'habitats tan confrontats, responen a les característiques físiques del propi lloc, i també a la lògica dels materials constructius disponibles en el seu àmbit concret d'implantació. El primer disposa de l'argila com a material base per fabricar l'adob de les seves construccions. Aquest material bàsic atorga una identitat estètica i cultural, que va des de la construcció de les seves cases fins els recipients d'argila més bàsics de la llar. El segon tipus d'habitat pren la fusta com a material de suport i mesura per construir la tanca i la cabana primitiva. Un material que requereix d'una preparació molt més reglada i sistematitzada, i que disposa d'un ordre i caràcter diferent per a la construcció de l'espai d'assentament.

Malgrat que aquests dos exemples d'habitat presentin una polaritat formal molt gran, el que interessa emfatitzar és la capacitat estructuradora de l'espai del pati com a recinte en totes dues formes de colonització. Sense la formació d'aquesta delimitació de l'espai del pati respecte l'entorn, resultaria pràcticament impossible definir una identitat del lloc construït.

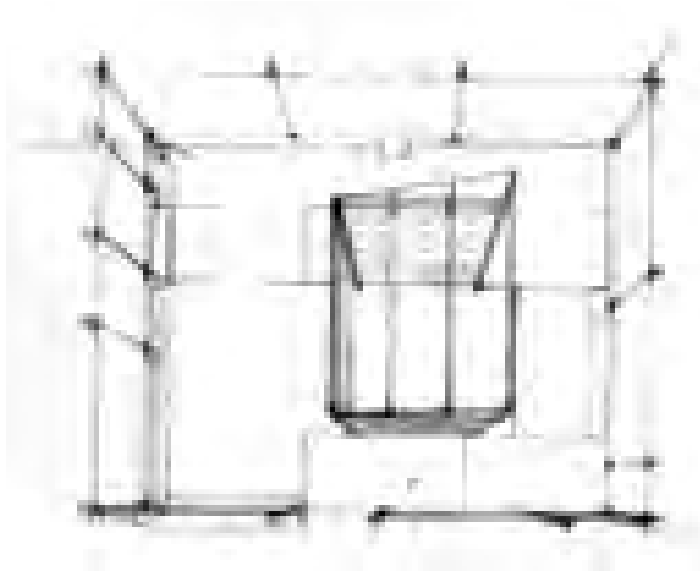
Prenent la "hutte votive primitive" lecorbuseriana com a idea geminal del *pati topos*, la seva construcció aïllada dins un recinte delimitat apareix com l'axioma espacial *kahn*à de "continent i contingut".⁷ El contorn o "continent" del recinte delimita el nucli o "contingut" de l'objecte. Aquesta interpretació espacial ofereix una doble lectura, en funció de si es posa l'èmfasi a l'espai del nucli, o a l'espai circumdant d'aquest. Una dicotomia espacial que representa, segons Colin Rowe, la dualitat *gestàtica* permanent en la percepció del "fons i figura", i segons la forma indissociable del clàssic binomi "buit i ple":

⁶ G. Semper introdueix el concepte *ectònic* a l'arquitectura a partir del prototip de la cabana primitiva caribenya, amb els seus elements bàsics *antrològics* - foc, terra, recinte i sostre -. Gottfried Semper, *Semper: el estilo en las artes técnicas y tectónicas*. Ed. Azpiazu. 2013

⁷ Louis I. Kahn a través dels seus escrits apunta a l'essència d'un edifici com un món dintre d'un altre món, el diàleg harmònic entre la idea de *continent* i *contingut*. Louis I. Kahn, *Louis I. Kahn: Escritos, conferencias y entrevistas*. Ed. El Croquis. 2003

⁸ "Una especie de hàbitat simbòlic en el que se encuentran respuestas a las necesidades humanas básicas -una vista del cielo, un trozo de tierra, intimidad, la presencia de la naturaleza y de animales cuando los necesitamos- ya las urgencias humanas básicas -extenderse y controlar, moverse-".

Peter Smithson

[2.2.7] Patio & Pavillion. This is tomorrow.

Whitechapel Gallery, London
Smithson, 1956.

- Què és el que representa el buit?

- Què és el que constitueix el ple?

Una oposició d'ambigüitat formal que els Smithson ja plantejaven en la seva exposició "Patio & Pavillion", en la qual mostraven físicament, la relació d'ambivalència entre àmbit i frontera, recinte i contorn:

- Un *pati topos* que podia mostrar-se com el buit d'un recinte-contorn (amb una tanca etèria de panells reflectants) i envoltant un petit pavelló.

- Un *pati topos* que es podia interpretar com el buit interior dins d'un petit pavelló nuclear (amb un sostre immaterial de panells translúcids).

El visitant de l'exposició era el que finalment es feia les preguntes, i processava les seves pròpies associacions/interpretacions d'aquelles dualitats. La paradoxa es produïa quan el visitant s'adonava, que al entrar en el sòlid del pavelló, aquest s'apreciava com un altre recinte dins el recinte-contorn originari. Un joc espacial que feia més permeable i difós l'estricta coneixement dels límits entre espais. [2.2.7]

Quin és el pati? Quin és l'interior o quin és l'exterior? On està el límit?

El pati és el pavelló, és el recinte, o ambdues coses alhora? Però quin és el verdader recinte si el contorn s'esvaeix pels seus propis reflexes? L'objecte del pavelló pots ser paradoxalment un pati?

La reflexió essencial d'aquella exposició, apuntava doncs a una comprensió més complexa de la naturalesa d'aquest *pati topos*. El concepte dual de l'espai com lloc "site" i cau "gite", representa en els Smithson una recerca constant, mitjançant la qual es tracta de comprendre el sentit profund de "l'hàbitat simbòlic" de l'home.⁸

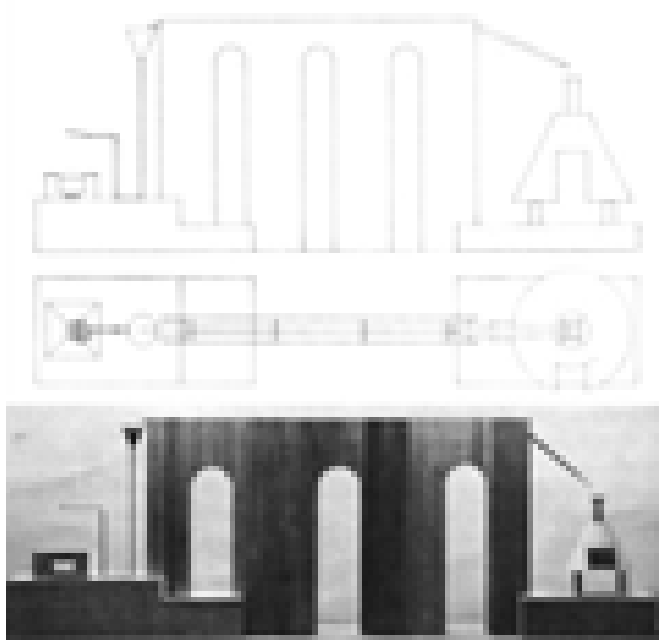
Retornant al valor de l'interstici en el *pati topos*, però com un fet constructiu de l'arquitectura domèstica de la llar, aquest ha estat apuntat per J. Navarro Baldeweg en el seu "Proyecto doméstico" a la Trienal de Milà (Itàlia), en la qual s'explicava l'espai del pati de la casa a través d'una petita instal·lació de "hidràulica domèstica". El *pati topos* com a lloc nuclear de la casa, representava aquell recipient o "cuenco", mitjançant el qual s'atrapava l'aigua provinent del cel. Les reminiscències a l'arquitectura clàssica llatina eren ben paleses, ja que feia referència directa al "impluvium" de la "domus" romana.⁹

En aquesta instal·lació de Navarro Baldeweg, el *pati topos* a l'arquitectura domèstica de l'antiga casa romana presenta una analogia amb

⁸ Alison y Peter Smithson, Memòria de l'Exposició: Patio & Pavillion. This is tomorrow. Whitechapel Gallery, London. 1956

⁹ "El impluvium fue el elemento constitutivo de la idea y el funcionamiento de la casa romana".

J. Navarro Baldeweg

[2.2.8] Hidráulica Doméstica. Trienal de Milán.

Navarro Baldeweg, 1986.

el *pati topos geològic* en relació amb la seva gènesis formal. Així, aquella metàfora de la formació del *pati geològic* a la natura més salvatge es fa extensible a aquest pati resultat de l'artifici humà. L'observació dels mecanismes morfològics del *pati topos* a la natura són extrapolats per l'home intel·ligent per concebre i construir la seva pròpia residència. [2.2.8]

Amb l'aparició del *pati topos* a l'antiga "domus", la llar es transforma en un petit paisatge, en el que el seu interior anhela un exterior fresc i lliure. Si l'arquitectura és la idea de l'espai que es construeix, ella ha d'ésser alhora la del buit que genera. El *pati topos* humanitzat és aquest buit, aquest espai d'influència de la casa, a través del qual s'atrapen i es domestiquen les fonts naturals de la vida - aigua, llum, aire -. És per aquest motiu doncs, que en el pati de la casa originària es fusionen els conceptes llatins de "impluvium" i "atrium". El primer terme al·ludeix al fluir de l'aigua que el perfora, i el segon atrapa la llum i l'aire que l'obre al cel. El pati nodreix així la casa, ja que li aporta aquells elements vitals imprescindibles. I al mateix temps, el pati protegeix la casa ja que la salvaguarda del món exterior. Així doncs, el pati com a "bol vital" és verdadera font i guarida de vida.¹⁰

L'arquitectura del pati es manifesta per convertir el cor de la casa en el seu verdader "lloc de vida". El *pati topos* a la casa esdevé com l'artifici humà capaç de captar aquella naturalesa més atàvica, per així aconseguir nodrir aquest buit de vida plena.

⁹ J. Navarro Baldeweg, *Memòria de l'Exposició: Hidráulica Doméstica*. Trienal de Milán. 1986.

¹⁰ A l'obra del filòsof G. Bachelard "La poètica del espai", els elements de l'aigua i l'aire són els que més evocuen la idea de font de vida.

[2.3.0]

2.3. EL PATI PLÀSTIC

¹ *"Las cosas, los productos son la medida y el símbolo de la cultura".*

Ortega y Gasset

2.3. EL PATI PLÀSTIC.

La concepció de l'espai com el buit generat en el ple remet a una manifestació artística inherent a la seva gènesis artificial. L'expressió espacial del buit com a resultat de l'acció creativa de l'home s'associa a aquesta capacitat productiva vers la plenitud i desenvolupament humà. Des d'un punt de vista filosòfic *orteguian* aquest treball de l'individu sorgeix a partir de la seva pròpia "*vitallitat primària*", i en el marc cultural que l'engloba i el realitza. No es pot separar el fet artístic-productiu de ningun producte, fruit de la mà de l'home, de la pròpia cultura en la que es sustenta.¹

L'obra de l'artista basc Eduardo Chillida, mostra una reflexió plàstica-filosòfica sobre el persistent diàleg entre el buit i el ple, entre l'espai i la matèria. Una reflexió profunda que proposa una aproximació al concepte de límit, a través del qual es genera la verdadera percepció de l'espai.

Un límit, com a frontera física entre matèria i espai, mitjançant el qual l'artista (escultor) troba la seva pròpia orientació expressiva. Un marge físic en el qual segons Chillida es produeix la interacció d'una paradoxal ambivalència:

- l'espai (matèria molt ràpida)
- la matèria (espai molt lent)

Aquests dos conceptes que s'enfronten en el límit de tota operació plàstica estableixen la relacions entre el buit - l'espai - i el ple - la matèria -. La mateixa noció de límit estudiat en el "*pati topos*", com l'espai de transició entre la percepció del dintre i fora, es pot traslladar al "*pati plàstic*" incorporant el temps com a nou factor determinant. Aquest concepte *hegelian* d'espai-temps que va ser introduït per la filosofia de l'objectivisme, determina les propietats de tot objecte físic a l'espai.

Per Chillida els paràmetres de la percepció física de l'espai s'amplien amb factors molt més complexos - densitats i velocitats -. Aquests nous paràmetres abstractes mesuren la intensitat de la càrrega artística de l'obra i l'autor. La transposició d'aquesta percepció del límit del món físic de l'obra, al món espiritual de l'home que l'ha realitzada, és la que genera la incertesa del misteri latent en la formulació que fa l'artista: "*¿Qué clase de espacio hace posibles los límites en el mundo del espíritu?*"

L'esperit de l'home és el que fa possible doncs la creació del verdader

[2.3.0] Proyecto para un monumento. Alabastros. 1996.
Eduardo Chillida

² "El diálogo lim pio y net o que se produce entre la materia y el espacio, la maravilla de ese diálogo en el límite, creo que, en una parte im portante, se debe a que el espacio o es una materia muy rápida, o bien la materia es un espacio muy lento o. ¿No será el límite una frontera, no sólo entre densidades, sino también entre velocidades?"

Eduardo Chillida

[2.3.1] "Agindu I". Eduardo Chillida

sentit de l'espai, d'aquell "meravellós diàleg entre el buit i el ple".² Una concepció plàstica que tindrà, segons Chillida, la poesia i la seva materialització física com a components substancials de tota expressió artística. Es a dir, l'afany de comprendre el món, arrelat en el més profund de l'esperit humà, és el que fonamenta aquesta voluntat creativa. [2.3.1]

L'esperit de l'home s'expressa a través de la seva capacitat de produir coses i treball. I és aquesta mateixa expressió la que li atorga la seva projecció més cultural i humanitzada. En paraules de Ortega i Gasset "el hombre es tal en cuanto producto de cultura." La forma plàstica és doncs expressió directa d'unes necessitats culturals de l'home.

Si l'artista és l'individu amb capacitat més lliure d'expressar i comunicar alguna cosa útil, llavors, l'artista és aquell que assumeix també una especial responsabilitat cívica. Per Joan Miró l'artista és, en certa manera, "la veu de la seva comunitat", ja que fa servir la seva producció, per dir alguna cosa útil a la societat a la que pertany. I alhora, "l'obliga a que aquesta cosa no sigui quelcom d'inútil, sinó que faci servei als homes".³ Un tipus d'utilitat que supera la seva factura més pràctica per oferir-ne una de més espiritual i profunda.

Si el diàleg plàstic entre la matèria i l'espai, suposa l'expressió artística i cultural més innata en l'activitat constructiva de l'home, llavors, el *pati plàstic* és el resultat natural d'aquella expressió arquitectònica de l'home/artista. L'essència d'aquest diàleg arquitectònic entre matèria i espai, arrel d'un pensament poètic i constructiu, dona com a resultat la concepció arquitectònica d'aquest buit plàstic. Un espai que oscil·la entre la intuïció – artística – i el raonament – tècnica –, entre el poeta i el constructor. El *pati plàstic* es manifesta com aquella construcció poètica de l'esperit de l'home.

J. L. Borges tracta de cercar mitjançant paraules la naturalesa del pati. En el seu poema "El patio" aquest *pati plàstic* de la casa apareix com aquell "cielo encauzado" i per el qual "se derrama el cielo en la casa".⁴ Aquest vessant artístic de concepció poètica de l'espai neix dels elements naturals que el mateix poeta anhela atrapar: "un cel dins la casa". La idea que reforça aquesta visió poètica resulta doncs determinant per la imaginària concepció plàstica d'aquest espai. D'alguna manera doncs el poeta, com artista de la paraula, s'avança a la concreció plàstica de l'obra.

El *pati plàstic* es pot cercar també en altres expressions artístiques com les realitzacions pictòriques en dues dimensions. En aquest tipus d'obres el

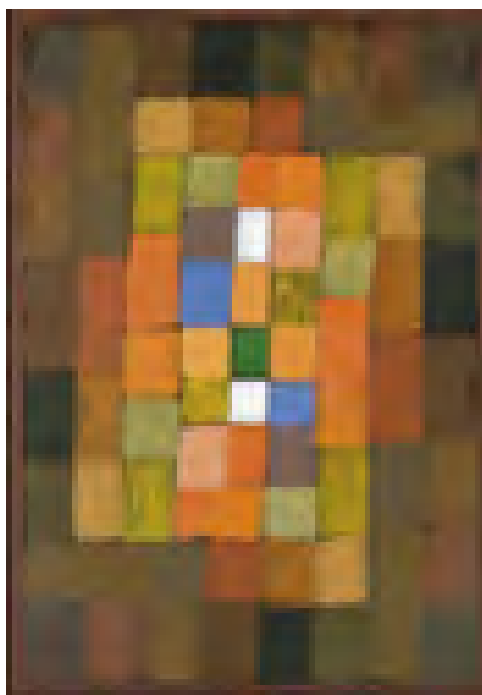
² Eduardo Chillida, *Escritos*. Ed. La Fábrica. 2005.

³ Rosa Mª Malet, Joan Miró. Edicions 62. 1992.

⁴ Jorge Luis Borges, "El patio. Fervor de Buenos Aires". 1923.

[2.3.2] "Verde de sapé", 1990.
Jose Guerrero

[2.3.3] "Static-Dynamic Intensification", 1923
Paul Klee

concepte de límit que s'apuntava en el "pati topos" pot resultar igualment canviant i abstracte, en el sentit original d'un allunyament pictòric dels seus límits més convencionals. A partir d'un rebuig per les formes figuratives, l'art abstracte s'expressa de manera molt més autònoma respecte la forma i el seu contingut, ja que es produeix des de la pròpia pulsó interior de l'obra, i de la sensibilitat i pensament de l'autor. Dins aquest concepte de fugacitat del límit, l'artista abstracte andalús José Guerrero ha cercat de forma persistent aquesta idea espacial als seus quadres.⁵ [2.3.2]

L'aspecte compositiu de l'obra es troba doncs sotmès a múltiples pressions de configuració – internes i externes – que la modifiquen permanentment, canviant també la relació entre les parts i el conjunt. En aquest estudi del *pati plàstic* ens interessa més copsar el procediment de la seva formació, que no pas determinar la seva pròpia forma. Si la forma concreta del buit és objectiva, el procés artístic que la conforma és pel contrari, imprecís i relatiu.

Evidentment, la configuració pictòrica del *pati plàstic*, com idea formal i constructiva del quadre porta associat els seus aspectes d'estructuració i ordenació. Aquesta idea de construcció de l'espai podrà assolir diverses escales o nivells de distinció espacial. L'artista suís Paul Klee mostra aquesta noció d'ordre en totes les seves composicions plàstiques. La matriu de suport que apareix a la seva pintura és la que organitza tota l'estructura compositiva del quadre. Les seves pinzellades segueixen el principi rector que ofereix l'entramat general d'organització, el qual es defoma segons les diverses sol·licitacions que l'autor considera i realitza.⁶ [2.3.3]

Així, la noció arquitectònica de *pati plàstic* que inicialment ubiquem a la casa es pot extrapolar també a la ciutat. En una ciutat construïda per l'home, els espais públics com les places i els carrers, tenen un sentit plàstic d'urbanitat, ja que estableixen els límits morfològics entre el buit i el ple que conformen els diversos episodis urbans. A una escala més reduïda, el *pati plàstic* de la casa apareix com l'espai de la seva pròpia identitat. Aquest pati és el buit arquitectònic dins la massa construïda que l'envolta, i disposa d'una relació de continuïtat i comunió amb el conjunt de l'edificació. L'analogia formal en els diferents nivells de implantació d'aquest buit, des d'una visió constructiva de la casa fins a una més morfològica de la ciutat, constaten el seu caràcter predominant i estructurador dins la totalitat a la qual pertanyen, ja sigui la pròpia casa o la ciutat.

⁵ La immersió de l'obra de l'artista andalús José Guerrero en l'expressionisme abstracte nord-americà, es produeix a partir de la dècada dels 50, amb la que inicia una recerca constant entre pintura i arquitectura. Aquest corrent artístic s'introdueix en aquella dècada a Espanya a través del "Pla Marshall".

⁶ Paul Klee en el seu escrit "Confesión creativa" de 1920, apunta sobre els recorreguts de l'art vers l'abstracció, com el resultat d'un procés constructiu que anomena "edificació".

⁷ "El patio es el lugar de encuentro de la mente y también de lo físico (...) la asociación espiritual con este espacio supera a la asociación física del momento".

Louis I. Kahn

[2.3.4] "Cout yard palazzo. Italy", 1928

Ou aderns de viat ges. Louis I. Kahn

En el procés de configuració arquitectònica del *pati plàstic* està implícita una correlació de forces -físiques i mentals- en la concreció del buit i del ple. Les idees plàstiques de Chillida sobre la relació entre espai i matèria que ja evidenciaven aquests equilibris de forces i moviments - *densitats i velocitats* -, més o menys perceptibles a l'observador, es poden interpretar també des del mateix procediment creatiu de l'artista. Aquest procés generador del *pati plàstic* a l'arquitectura ha d'expressar doncs la pròpia pulsio creativa de "l'arquitecte plàstic" que l'ha concebut. Així doncs, al *pati plàstic* s'estableix la verdadera comunió de l'home i l'arquitectura, de l'esperit i l'obra.⁷ [2.3.4]

Tota la mescla d'intuició i raciocini en la concepció d'aquest tipus d'espai representa, en la seva formalització arquitectònica, un tipus de pressió projectual segons el propi impuls artístic que l'ha generat. El *pati plàstic* és el resultat d'unes pressions en equilibri constant que es destil·len de manera diversa en el complex procés projectual, i que no acaben de materialitzar-se fins que l'obra està completament construïda.

En aquest procés projectual com en tota operació plàstica, tot pot aparèixer de forma incerta i canviant. Aquesta falta d'orientació que sovint presenta el propi procediment constata la incertesa del camí artístic implícit al treball creatiu. En més o menys mesura, en el procés de concepció de l'obra tot es canviant i inestable. Així, com molt bé apunta Chillida, tot esdevé "sorprenent en el camí al coneixement"⁸

Una actitud artística distesa, i sense una pressió aparent, fa intuir un tipus d'espai amb un recorregut projectual generalment curt. Aquest tipus de procediment es el que anomenem *pati plàstic "estàtic"*. Representa un tipus d'espai que està lligat amb la idea d'una certa naturalitat del seu procés de formació, i que va acompanyada alhora d'una clara voluntat d'anonimat.

Mentre que una actitud més enèrgica i transgressora de l'artista mostra un cert dinamisme plàstic en aquest procés de configuració de l'espai. La pulsio personal de l'autor es fa més visible en aquest tipus d'espai, el qual anomenem com a *pati plàstic "dinàmic"*.

L'empremta formal de l'arquitecte al *pati estàtic* esdevé doncs menys accentuada que en el cas del *pati dinàmic*. Al procés estàtic de formació del pati, l'espai apareix amb una major senzillesa projectual.

L'actitud de naturalitat, que presenta la configuració d'aquest espai estàtic, es manifesta a l'aparèixer pràcticament sense quasi variació respecte

⁷ Louis I. Kahn. *Conversaciones con estudiantes*. Ed. Gustavo Gili. 2002

⁸ "¿No son por otra parte el tiempo y el espacio la negación de la estabilidad y la afirmación del cambio?"
 "Contra la orientación, la estabilidad, el conocimiento, la seguridad..."
 "Desorientación, inestabilidad, asombro (camino hacia el conocimiento)".

Eduardo Chillida

[2.3.5] Casa gòtica. Barri de La Ribera. Barcelona.

a la seva prefiguració inicial. Aquesta característica d'immobilitat que s'associa al *pati estàtic* s'intueix també per certa manca de vigor en la seva concepció formal. Així, el propi mecanisme d'organització de totes les parts dins el conjunt es genera amb aparent simplicitat, i estableix de forma clara l'ordenació del sistema de buits i plens. Aquest tipus d'espai presenta una coherent correspondència formal en aquesta distribució. Normalment, s'associa a edificacions molt reglades, en les quals el buit es genera com una "*desocupació espacial*" codificada constructivament a l'edifici. L'espai del pati sorgeix així d'una desocupació natural i senzilla del conjunt edificat.

En el *pati estàtic* prima un seguiment estricte de la convenció i les pròpies regles d'organització. La seva expressió plàstica es mostra més estable ja que obeeix a criteris d'ordre intern més rígids. Una matriu de suport formal és la que regeix l'equilibrat mecanisme de conformació entre el buit i el ple. El principi rector que ordena aquest sistema espacial és inseparable d'un entramat que actua com a codi estructurador i constructiu de suport.

El paradigma d'aquest tipus de pati el podem trobar per exemple, a l'antiga casa-palau del gòtic català a Barcelona, en la que el seu buit central es genera amb tota naturalitat i precisió al conjunt de l'edifici. El *pati estàtic* és el centre de la casa, i és l'element generador de l'ordre, la geometria, l'estructura, la distribució, les cobertes, els accessos. El pati és l'espai que organitza i defineix tots es sistemes espacials i constructius de la casa, el pati de la casa-palau és la raó de ser de l'edifici.⁹ [2.3.5]

El *pati dinàmic* en canvi, mostra un afany de protagonisme formal, ja que pretén d'alguna forma desinhibir-se de tota convenció. L'espai es presenta així amb una forma més alliberada i complexa, incorporant recursos formals més originals. La configuració espacial d'aquest tipus de pati es genera a partir de la pròpia radicalitat del procediment del projecte. La persistent recerca formal que fa l'autor produeix moviments successius en la forma del pati, els quals aporten la característica principal del seu dinamisme espacial. L'artificiositat d'aquests variats mecanismes formals allunyen el *pati dinàmic* d'aquella naturalitat més primigènia del *pati estàtic*.

La transgressió dels canons formals i constructius convencionals presenta unes anomalies molt particulars segons cada cas. Però és la mateixa radicalitat del projecte la que aconsegueix argumentar les irregularitats formals que es troben al *pati dinàmic*.

⁸ Eduardo Chillida, *Escritos*. Ed. La Fábrica. 2005.

⁹ Per a més informació del pati a la Casa-Palau veure cap. 3.2 d'aquesta tesi.

EL PATI PLÀSTIC

"ESTÀTIC"	"DINÀMIC"
serenitat	energia
anonimat	protagonisme
convencional	radical
natural	artificial
simplicitat	complexitat
rigidesa	flexibilitat
correspondència	trencament
regularitat	irregularitat

[2.3.6] Quadre de les característiques espacials al pati plàstic.

No obstant això, el que es presentava de manera anòmala en la disposició formal de l'espai, acaba aparentant certa naturalitat - *pati estàtic* - des de la seva pròpia radicalitat - *pati dinàmic* -. Aquesta incertesa en la frontera que separa els dos tipus de patis confirma la línia movedissa que els defineix. D'aquesta forma, el pati més radicalment dinàmic assolirà paradoxalment la nova condició d'estàtic. En el límit de tot procediment projectual, la destil·lació persistent i continuada del procés formal -dinàmica - condueix inevitablement a la seva natural cristallització -estàtica -. En certa manera, es com si el *pati dinàmic* portat al seu límit esdevingués novament en *pati estàtic*. [2.3.6]

El pati de "La Pedrera" de A. Gaudí constitueix un tipus d'espai que exemplifica aquest dinamisme al seu procés de formació. La seva configuració representa un canvi absolut en la concepció de la casa urbana tradicional a l'Eixample. L'original forma ovalada i rodona dels seus patis principals introdueix una nova plàstica del pati al teixit urbà, que suposa alhora l'aplicació de noves tècniques constructives. Aquest afany de superació de la convenció imperant és el que defineix la verdadera actitud de modernitat de l'obra i de l'autor.¹⁰

En aquesta complexitat creativa del *pati plàstic* estan latents algunes preguntes que es plantegen davant l'ambigüitat que pot presentar el seu procediment projectual: Quin és el límit entre el *pati estàtic* i el *dinàmic*? En els límits del procés de projecte el *pati dinàmic* pot arribar a ser un *pati estàtic*?

¹⁰ Per a més informació del pati a La Pedrera veure cap. 3.5 d'aquesta tesi.

[2.4.0]

2.4. EL PATI SENSORIAL

¹ "En un entorno físico adecuado para la vida del hombre en el más pleno sentido, uno debe de poder ver, tocar, oler y escuchar otras formas de vida".

Chermayeff/Alexander

[2.4.1] "Patio sevillano". Joaquín Sorolla

2.4. EL PATI SENSORIAL.

En la tradició cultural mediterrània, el *pati sensorial* apareix com aquell lloc de la casa en el que es fa sentir, literalment, tot un món de sensacions vitals. És un espai on es conjuguen les múltiples percepcions físiques i psíquiques dels seus residents. Aquest espai es percep així entre dues realitats: una física, exacta i objectiva, i una altre psíquica, aproximada i relativa.

La seva atmòsfera original ha de reproduir dins la casa aquelles sensacions saludables de l'exterior més natural, per així permetre la vida més confortable a les persones que hi viuen i conviuen. El món de la llum, les olors, els sorolls, són característiques intrínseques al pati de la casa, i que ja estaven plasmades en l'originària llar mediterrània. L'olor d'unes plantes, el murmurí d'una font, el cant d'uns ocells, constitueixen veritables plaers sensorials per oferir "un entorn físic adequat per la vida del home".¹ [2.4.1]

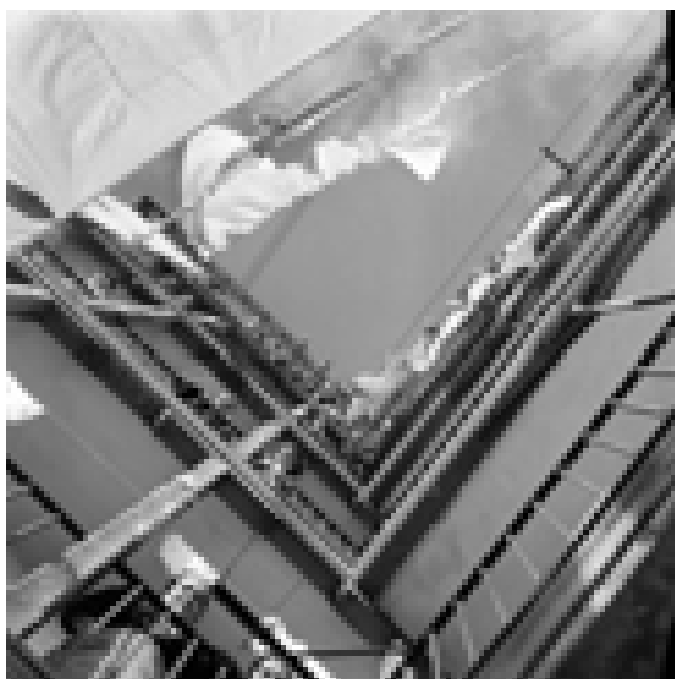
La manifestació sensorial d'aquest espai originari traspasat a la casa col·lectiva ha d'assumir el repte de compatibilitzar aquella harmonia personal i familiar amb la d'una nova vida en comunitat. La seva atmòsfera particular està determinada per les seves característiques físiques, i alhora pels seus aspectes funcionals.

En l'estudi del pati etimològic ja s'ha observat com a la ciutat concentrada, el fet de disposar els habitatges en alçària provoca la pèrdua del valor original del pati com a confortable estança, per convertir-se paulatinament en una vital perforació. Aquest espai ofereix un nou ambient pels seus habitants, els quals es poden interrelacionar de forma més variada i complexa.

L'essència de la vida comunitària en aquest tipus d'espai, té molt a veure amb la paradoxa entre el desig d'una certa intimitat - vida personal- i el d'una inevitable promiscuitat - vida veïnal -. En primer lloc, manté la necessitat d'aïllament respecte l'exterior, que s'identifica amb la idea de que la casa ha de preservar una comoditat i privacitat apropiades. I d'altra banda, que la mateixa relació en comunitat veïnal requereix d'una necessària convivència, per saber compartir i convida adequadament. El pati apareix com l'element arquitectònic de la casa urbana, en el qual la idea de mescla és inherent a la seva variada funcionalitat. El *pati sensorial* corrobora així, l'etern conflicte social a la ciutat, entre un transforms d'individualisme i la pròpia pluralitat de la comunitat.

¹ Chermayeff/Alexander
Comunidad y privacidad. Ed. Nueva Visión. 1968

[2.4.0] Pati mallorquí. Palma de Mallorca

[2.4.2] Patio de "casa de vecindad" a Sevilla.

El *pati sensorial* a la vivenda col·lectiva és capaç de proporcionar unes apreciacions molt diverses segons el tipus de forma i funció que s'hi puguin donar. La funcionalitat d'aquest espai està directament relacionada amb el tipus d'estances que es disposen al seu voltant. El nom d'aquests espais de la casa respon generalment al tipus d'activitat domèstica que s'hi du a terme: rebedor, pas, cuina, safareig, bany, dormitori. Aquesta varietat funcional repercuteix de manera especial sobre les condicions ambientals i de confort del pati. Així, la toponímia de cada espai de la casa dibuixa "l'ambient toponímic" del seu *pati sensorial*.

L'especialització de les funcions que es puguin realitzar al voltant del *pati sensorial*, resulta també fonamental per classificar el tipus d'atmosfera que s'hi viu. Un pati al qual només es disposin dormitoris tindrà unes qualitats sensorials molt diferents amb un altre on s'hi produeixi més mescla funcional amb altres tipus d'espais - cuines, safareigs, cambres higièniques-.

L'ambient acústic que es pot generar al pati determina el seu confort en funció dels usos que s'hi produeixen. Per exemple, els realitzats als dormitoris resultaran molt diferents respecte als produïts a cuines o altres zones de servei. En els casos d'activitats massa sorolloses o discordants es poden ocasionar excessives molèsties sonores, que redueixen així el confort acústic del pati. Segons el tipus de sorolls que es puguin produir, es podrà valbrar la seva energia i vitalitat. En aquest sentit, es possibilita també una certa interacció social entre els seus habitants: afavorint converses creuades, i detectant possibles conflictes.

Un altre aspecte d'aquest *pati sensorial* és el món de les olors, el qual té també molt a veure amb el tipus de tasques domèstiques que s'hi produeixen. L'olor de roba neta per exemple, tant característica al pati tradicional, és el resultat del rentat, bugada i estesa de roba, que es relacionen generalment amb el pati de llums o celobert tradicional. Altres vegades, es poden captar diferents olors que provenen de cuines, i que poden resultar més o menys molestos. Aquestes olors característiques ens parlen dels treballs realitzats a terme al llarg del dia, i en horaris més o menys habituals. Una diversitat d'hàbits domèstics que molt sovint són el reflex del caràcter d'espontaneïtat i llibertat mediterrànies.

Així doncs, es percep en els diferents ambients del pati, una polaritat entre aquella idea de corrent fresca originària de l'atri a la casa romana, i la

² "Als basars àrabs o turcs hi ha uns carrerons molt estrets, de llum ombrejada i d'una densitat fenomenal."
"A Atenes, la llum i el cel de l'Àtica és la cosa més luxosa que existeix".

Josep Pla

[2.4.3] Carreró a Ciutat Vella. Barcelona

³ "A la tardor, quan la tarda cau, (...) es nimba d'una llum arcaica. Una llum de quadre antic, la lluminositat que queda sobre el quadre quan s'hi ha posat la cresta de la pols". J. Pla

d'un aire més viciat, més habitual del pati de llums a la casa tradicional de veïns. Així doncs, el simil d'un pati on es pugui viure serà en definitiva aquell on es pugui respirar. [2.4.2]

Unes d'activitats domèstiques molestes i persistents, poden fer que el pati resulti més insalubre. Un ambient enterbolit i poc airejat està relacionat doncs amb una deficient ventilació dels habitatges. Les cuines amb insuficient extracció de fums, la manca de renovació d'aire, l'efecte hivernacle de la claraboia superior, són algunes deficiències que repercuteixen amb una baixa qualitat ambiental. Conseqüentment, un pati faltat de certa salubritat no es capaç d'oferir unes condicions mínimes de confortabilitat per viure.

Un altre aspecte molt característic d'aquest tipus d'espai, és la percepció que ofereix de la llum natural. L'excessiva fondària edificatòria dels immobles a la ciutat tradicional, obliga a la necessitat de introduir aquesta llum natural fins la part més interior dels seus habitatges. Mitjançant el convencional celobert es possibilita així aquest fet concret, físic i visible. La llum del pati sorgeix al més interior de la casa, una mica entre les palpenes, com una llum feble de penombra, la mateixa que es pot percebre en els estrets carrers de la ciutat antiga. Reprodueix d'alguna forma, una "llum ombrejada" contraposada a una "llum més luxosa", i que magistralment descriu l'escriptor Josep Pla en els seus viatges per les ciutats mediterrànies.²

Aquesta "llum ombrejada de carreró molt estret", es pot apreciar com la mateixa llum de penombra que es percep dins el pati. Una llum ombrejada descendent, en sentit vertical, que es va dissolvent a través del pati, ja que va perdent progressivament la seva intensitat.

Es possible així, en unes determinades condicions, disposar al pati d'una "llum més luxosa i menys ombrejada"? O bé, en l'encegadora llum mediterrània és més adequada pel confort visual una "llum més ombrejada"?

En relació amb aquest tema de la qualitat de la llum, la proporció formal del pati resulta determinant. L'ús d'altres elements constructius és capaç igualment de matisar-la. Són elements de cobriment, tipus claraboies o lluernes vidriades, col·locats a la seva part zenital que modifiquen aquesta percepció lumínica, tal i com també succeeix amb alguns revestiments de ceràmica vidriada a les seves façanes interiors. Aquests cobriments en patis d'edificis més modestos proporcionen una llum grisenca i enterbolida, que parafrasejant a Pla, es manifesta com una "llum arcaica".³ [2.4.3]

⁴ "Nou invent del luxe industrial, passatges amb sostres de vidre i terres de marbre la llarg d'illes senceres de cases, (...) en els que cadascun d'aquests passatges és una ciutat, de fet un món en miniatura".

Walter Benjamin

[2.4.4] Claraboia del Principal al Pati .

Casa Garriga Nogués. Barcelona.
E. Sagnier. 1901

[2.4.4] Passatge Barcardit,
Plaça Reial. Barcelona.

En canvi, a les cases més senyoriales, les claraboïes es disposen a la part inferior del pati, amb unes variades formes i colors que proporcionen una llum de més cobrit i rellevància per l'espai. Es el cas de les finques burgeses de l'Eixample, on els sostres amb vidres de molts dibuixos i colors, inunden la part baixa del pati -vestíbul d'entrada principal de l'edifici - d'una llum molt més rica i variada.

Una llum policromada i alegre, que es vol diferenciar de la llum tèrbola i grisa del pati convencional. Aquesta voluntat sensitiva de proporcionar a l'entrada de l'edifici una màgica percepció espacial, no fa més que remarcar l'anhel d'aïllament d'aquell nou món burgès, que ja ens descrivia el filòsof Walter Benjamin en els seus viatges per les ciutats nord-europees.⁴ [2.4.4]

Tots aquests tipus d'elements artificials de cobriment zenital del pati acaben transformant el seu ambient natural. Així doncs també provoquen que la calor al pati no s'escapi tan fàcilment, que la llum no entri tan nitidament, i que l'aigua no penetri, ni tampoc es netegi l'espai.

Malgrat associem la vida mediterrània a les nostres ciutats, a una aglomeració caòtica i bulliciosa al carrer, aquesta pot arribar a traspasar a través dels seus patis, a l'interior de les cases. Així a vegades, la vida al voltant del pati veïnal, no és prou apaivagada i confortable, com per a proporcionar l'adequada serenitat i descans als seus habitants. El *pati sensorial* esdevé doncs aquell espai arquitectònic, nucli palpitant de vida interior domèstica, capaç de detectar el nivell de la seva qualitat ambiental.

Aquesta radiografia ambiental de la casa a través dels seus *patis sensorials*, s'apropa al sentit més introspectiu de la vida dins l'habitatge col·lectiu. Ve a ser com un mesurador/regulador del tipus de confort ambiental que s'hi produeix. Una espècie de catalitzador vital del que realment configura un dels valors més determinants de la ciutat: la seva civilitzada heterogeneïtat.

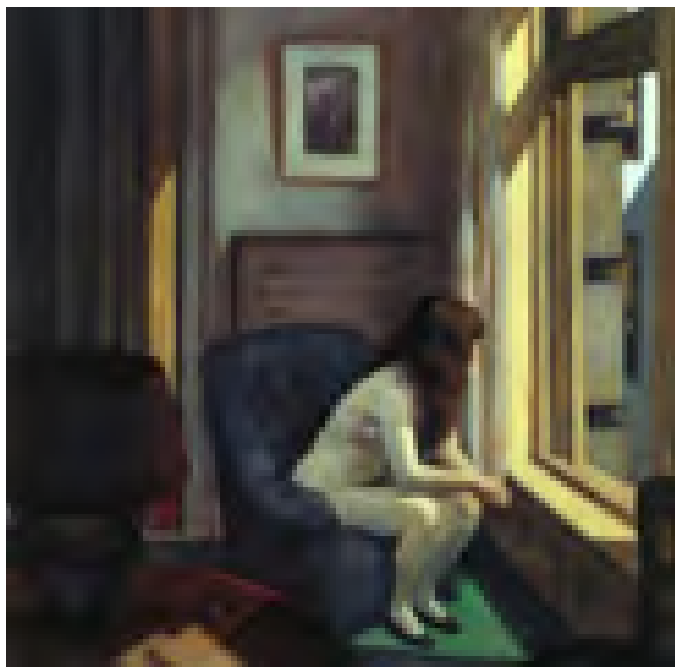
Una heterogeneïtat que es completa amb la forma de relacionar-se i mostrar-se dels seus residents. Des d'unes manifestacions de possible contacte visual, els ocupants poden regular tots aquells elements de filtre característics a les obertures del pati - cortines, porticons, persianes -. Són els mateixos elements que serveixen per controlar i filtrar la llum a l'interior dels espais. Veure sense ser vistos, insinuar-se per fer-se visibles, exhibir-se, representen diferents maneres d'afrontar aquest tipus de relacions humanes, i que reflecteixen

⁶ "Cada fenómeno puede ser experimentado de dos modos. Estos dos modos no son arbitrarios, sino ligados al fenómeno y determinados por la naturaleza del mismo o por dos de sus propiedades: exterioridad - interioridad".

Wassily Kandinsky

⁵ *Graduaràs la llum
i tu seuràs a l'ombra.
Si obres o bé ajustes porticons,
si corres una mica les cortines.
Pot ser també encenent algun dels llums
en un racó perdut. Si ho fas amb cura
podràs aconseguir de formar part
de la penombra i rebre les visites.
Però si hi ha un bell rostre entre els qui vénen
i t'ats en són de bells els que t'estimes -
obriràs les finestres
perquè la cambra s'ompli de la música
que fa la llum en colpejar el silenci.*

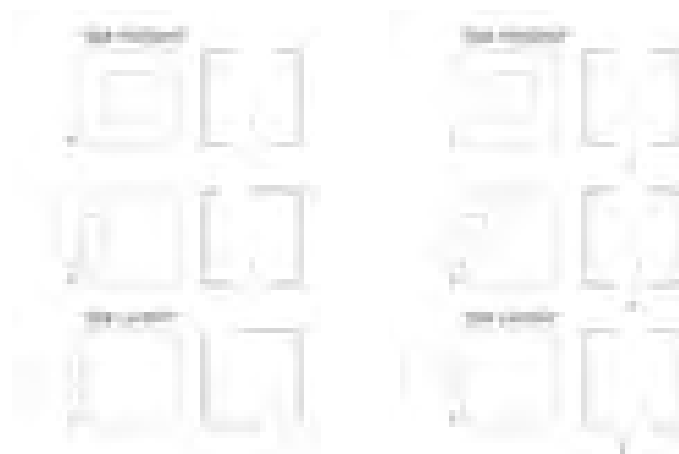
Joan Margarit

[2.4.5] "Girl at sewing machine, C" 1921

Edward Hopper

⁶ W. Kandinsky, *Punto y línea sobre el plano*. Barral Editores. Ed. Labor. 1984

[2.4.6] Relacions visuals entre obertures a través del pati -en planta i alçat -.

ahora el humor o l'estat d'ànim dels individus que hi viuen. En aquestes relacions de mútua percepció visual, resulta fonamental les proporcions formals del pati, i igualment de la disposició i relació de les seves finestres i la seva materialitat. Relacions d'excessiva proximitat visual poden impedir una desitjada intimitat. I al contrari, una excessiva profunditat visual pot fer inviable una mínima relació social de veïnat, com la que es produeix en les tradicionals converses de safareig.

El *pati sensorial* és l'expressió de vida comunitària a la vivenda col·lectiva, la qual manifesta un diàleg permanent, entre el desig d'exterioritzar-se i comunicar-se (*vida comunitària_veïnal*), i l'anhel d'interioritat i aïllament (*vida íntima_personal*).⁵ [2.4.5]

El *pati sensorial* reflecteix així un doble fenomen en les relacions humanes i espacials dels seus ocupants, ja que fa possible desvelar el "*ser_latent_de_l'altre_costat*", o alhora, pot captar el "*ser_present_de_fora*".⁶

El primer concepte *kandinskià* relatiu a la doble percepció d'un mateix fenomen, fa referència a la manifestació interioritzada de la vida dels individus residents entorn al pati, i de manera més o menys incipient (mirades, espiades, escoltades, observacions, ...). El segon terme "*ser_present_de_fora*", connecta amb l'exteriorització d'un contacte real dels ocupants que comparteixen el pati, i que pot arribar a ser més directe (converses, xafarderies, "*fer safareig*"). Es comprova doncs, que el traspàs del límit o contorn del recinte del pati provoca un canvi de situació en la manera com es relacionen i viuen els seus residents. En aquest tipus de permeabilitat espacial, la disposició, proporció i tipus de les obertures resulta també molt determinant en les relacions que s'estableixen a través del pati. [2.4.6]

El tipus de pati sensorial s'anomena "intro"-vertit quan domina la visió de intimitat per davant de la condició d'exposició, la qual esdevé en pati "extro"-vertit. Les característiques dominants del pati sensorial "intro" són les que fan prevaldre l'observació des de dintre de les estances cap enfora al pati. Les del "extro" són les que preval la visió espacial més exhibida de les estances a través del propi pati. En el primer tipus, l'espai es genera fonamentalment des de dins de la casa, a diferència del segon que es concep més des de fora. Per tant, el pati "intro" serà aquell que la gènesis de l'espai prioritza la seva idea de privacitat, i l'"extro" el que el priva d'una adequada intimitat.⁷ [2.4.7]

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

⁷ "Pero el vecino de al lado, con gustos distintos de los nuestros, que se expresan a menudo mediante sonidos estridentes, se ha transformado repentinamente de vecino deseable en extraño entrometido".

Chermayeff/Alexander

[2.4.7] Visuals entre finestres enfrontades a Ciutat Vella.

Les múltiples particularitats d'aquest doble anàlisi no són lògicament inamovibles. Algunes d'elles poden bescanviar-se, sense que aquest fet suposi modificar l'essència perceptiva del tipus de pati. Així, la configuració de l'espai pot afavorir igualment una visió exterioritzada, sense haver de renunciar al seu sentit de privacitat. Les pròpies dinàmiques de les activitats de la casa també poden provocar algun tipus d'intercanvi entre característiques oposades: serenitat/activitat, aïllament/convivència, però sense perdre l'aspecte dominant de la seva apreciació ambiental.[2.4.8]

La percepció de privacitat a la casa està igualment molt relacionada amb la pròpia idiosincràsia cultural mediterrània. La casa es manifesta mitjançant uns espais que procuren salvaguardar la privacitat, ja que l'individu no es vol exposar excessivament al veí. Al *pati sensorial* el valor de la intimitat està molt arrelada a la forma de ser dels seus residents.

Al *pati sensorial*s'hi afegeix també certa condició social, ja que la seva arquitectura dona resposta a un determinat col·lectiu social. La disposició i materialitat constructiva que el configuren com a *pati plàstic*, obeeix a les necessitats d'un tipus de classe social. El seu tipus d'arquitectura desvela així cert nivell de representativitat dels seus residents – dins la casa –, i a una altre escala urbana revela igualment la dels seus ciutadans – dins la ciutat –. Així per exemple, l'arquitectura del pati a l'antiga casa-palau de Barcelona mostra aquell caràcter aristocràtic i distingit dels residents a l'època, respecte d'unes cases d'artesans més senzilles del seu voltant.

Contràriament, l'arquitectura del pati més reduït de la tradicional casa de veïns, apunta a un cert amuntegament social, que el pot arribar a fer poc saludable. La degradació d'aquest *pati sensorial*, als edificis d'habitatges dels centres històrics de les ciutats, és un fet que ha resultat irrefutable, ja que ha anat associat a una disminució de la seva qualitat ambiental. En canvi, el pati de la casa burgesa a l'Eixample de la ciutat, resulta molt més higiènic i salubre, i això li proporciona una qualitat espacial que avui encara perdura.

Igualment, si es compara a l'escala del teixit urbà, el tipus d'espai que representa un carrer de l'Eixample barceloní, aquest determina una representativitat molt diferent de la que pot tenir un carrer més estret d'un eixample secundari. D'alguna manera doncs, l'atmosfera del *pati sensorial*, a les diverses escales d'edificis i barris de la ciutat, estableix el caràcter cultural d'aquella societat que evoluciona i el suporta.

⁷ Chermayeff/Alexander
Comunidad y privacidad. Ed. Nueva Visión. 1968

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

EL PATI SENSORIAL

"INTRO"	"EXTRO"
Interioritat	Exterioritat
Individual	Col·lectiu
Aïllament	Convivència
Familiar	Comunitari
Persones	Veïns
Intimitat	Promiscuitat
Contacte fictici	Contacte real
"Ser latent"	"Ser present"

[2.4.8] Quadre de les característiques espacials al pati sensorial.

El *pati sensorial* reflecteix alhora aquell caràcter mediterrani canviant, tant característic de la cultura llatina. Un estat de moderat ordre inicial es capaç de transformar-se en un altre visiblement arrauxat i de desori. D'aquesta manera, d'una situació de soledat i aïllament, es pot passar a un altre d'exultant comunicació. L'ambient i la vida d'aquest espai oscil·la doncs, entre freqüències de més o menys moderació. Indistintament d'aquesta fluctuació, que presenta una ecografia de l'estat anímic que es genera al pati, la seva qualitat de vida hauria d'anar lligada a una certa sensibilitat cívica dels seus habitants.

El *pati sensorial*, situat dins l'orbit de la ciutat mediterrània més aglomerada i viva, és el que estableix diferents relacions humanes entre els seus residents, i entre la seva forma de conviure: aglutina/relaciona, insinua/provoca, palpita i viu. És un autèntic gresol de cohesió social de l'hàbitat urbà, d'equilibri condensat entre una vida d'interioritat i un altra d'exterioritat.

Conseqüentment, si el que es vol amb aquest tipus de pati és aconseguir una òptima manifestació de la vida cívica i confortable dels seus residents, haurà de prevaldre una clara consciència del seu sentit col·lectiu i plural. El *pati sensorial* esdevé doncs, en l'artifici arquitectònic ambiental que condensa l'essència de l'esperit comunitari del poble llatí a la ciutat mediterrània.

El pati manifesta la mesura de la civilització llatina, mitjançant l'expressió d'una vida espontània i lliure. Aquesta expressió vital està en relació a aquell esperit latent mediterrani que descriu Pla: "*El Mediterrani és aquest món de la pura llibertat total*"⁸. Aleshores caldrà preguntar-se: el pati a la casa urbana és capaç de conjuguar harmònicament la pluralitat de la vida dels seus residents en interiors molt confinats?

2-3-8 Josep Pla, *Cabotatge Mediterrani*.
Edicions Destino. 1991

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA
RECORREGUT CRONOLÒGIC

[3.0]

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

¹ "Cada matí, l'era cristiana irromp a la roca, però entre les muralles de baix, la nit segueix disgregant-se als antics barris romans. Carrerons com pous de ventilació. A la plaça del mercat, una font. A l'últim a hora de la tarda, dones al seu voltant. Després, solitària: xipolleig arcaic".

Walter Benjamin

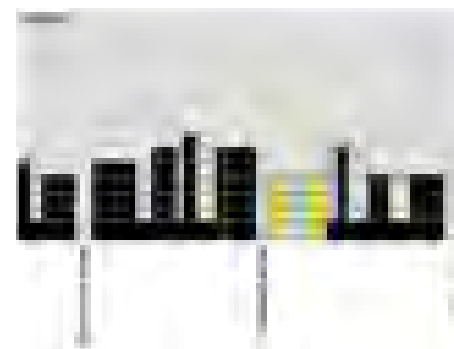
[3.1] Cases amb pati al Call Major. Barcelona

[3.0] Fragment de "Planimetria_72/93" J. Vilacanas

¹ Walter Benjamin. Dirección única. (Recuerdos de viaje). Ed. Alfaguara. 1988

[3.1'] Seccions del Call Major

3.1 L'ORIGEN DEL PATI A LA CASA ROMANA

En aquesta investigació sobre el pati a la vivenda col·lectiva a Barcelona, es realitza abans un breu recorregut cronològic per la ciutat, per mostrar de forma sintètica, l'evolució històrica que ha sofert aquest espai com element substancial de la casa a la ciutat.

Si ens remuntem a l'època de la ciutat romana de Barcino, com una fortificació amb voluntat colonitzadora del territori, ja es constata aquell sentit ordenador del transcurs de la romanització. A través de les seves empremtes arqueològiques es dibuixa la forma rectangular del recinte i el traçat en retícula ortogonal a partir de dos eixos estructuradors. Aquests dos eixos vertebradors es disposen de forma perpendicular - Cardus i Decumanus -, i estableixen l'ordre d'implantació de la primitiva trama urbana.

La *domus* es posiciona dins aquesta retícula en les *insulae* regulars que estructuraven aquella primera *urbs*. La figura del *atrium* esdevé el buit principal de la casa familiar, que com l'espai nuclear centralitza l'organització dels espais interiors de la casa. Un espai íntim que només es desvela als seus residents i visitants. Un espai a l'aire lliure, on es respira la calma i privacitat de la casa, i on l'individu s'aïlla de la vida del carrer. El pati sorgeix doncs d'aquella idea primitiva d'espai reclus i d'acollida de la llar, al voltant del qual s'organitza la vida més íntima. Aquest concepte espacial de centralitat interior de la casa, que combina acolliment i vida, també remet a altres formes culturals de la mediterrània com l'hel·lènica o la islàmica.

Actualment, l'evidència d'aquest tipus de pati originari a Barcelona es pot trobar de manera molt excepcional. En els alguns llocs concrets del casc antic, mitjançant algunes ruïnes arqueològiques descobertes en estrats inferiors del subsòl de l'antiga Barcino.

3.2 EL PATI ABRIGAT A LA CASA PALAU

Al segle XII, en l'antic barri del Call intramurs de la ciutat es va assentar una societat de famílies jueves acomodades, que constituïen el nucli cultural més important d'aquella època medieval. A Ciutat Vella, el vestigi de la casa jueva mostra la organització espacial interior a través de la figura del pati central, que contrasta amb la resta de les edificacions existents molt més fragmentades i amb patis menys rellevants. [3.1]

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.2] Pati d'una Casa Palau.

[3.3] Carreró de Ciutat Vella. Barcelona

La transacció comercial es produïa a la planta baixa, més en contacte amb el carrer, i la vida privada apareixia a partir de la planta noble superior. Aquesta necessitat funcional urbana és la que va originar bàsicament la casa en altura amb distints nivells, tan característica de les cases artesanes dels antics nuclis medievals. La proporció del pati a la casa jueva era però més gran que a l'estreta casa artesana. Això, permetia introduir la ubicació de l'escala principal, que ascendia a la planta noble a través del propi pati. La representativitat d'aquest espai, que malgrat successives transformacions encara es avui visible, queda reflectida en l'acurada arquitectura dels tots els elements que la conformen.

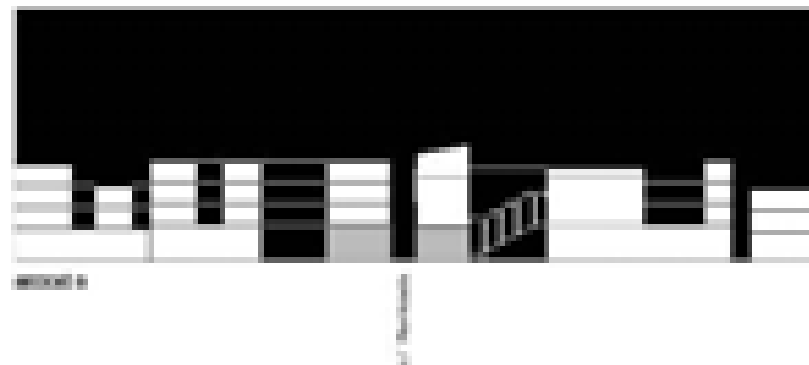
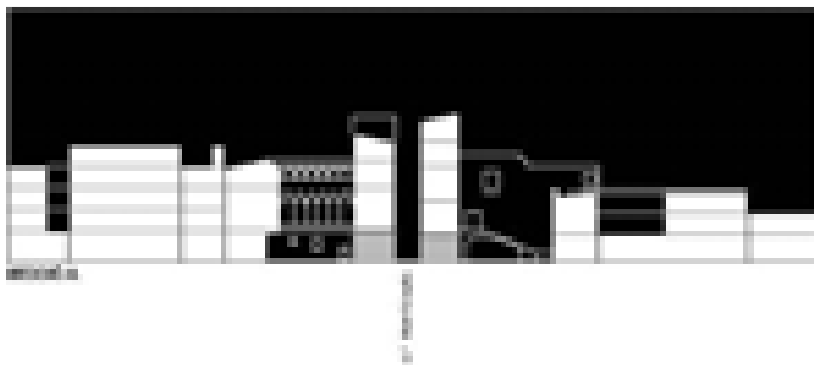
En aquella societat benestant del Call, molt oberta al comerç però molt arrelada a les seves tradicions, el pati representa el preludi de la futura casa palau del gòtic català, com aquell reducte íntim de la casa per el qual s'organitza tota la seva vida privada. Una idea de pati que deriva de la foma de concebre la ciutat medieval emmurallada per guarir-la dels temors a l'exterior. [3.2]

Amb l'expansió comercial catalana a la Mediterrània durant els segles XIII-XVI es consoliden a extramurs d'aquella primera ciutat romana, una sèrie de barris perifèrics, entre els quals destaca el barri de La Ribera. El carrer Montcada era l'eix principal d'aquest barri que aglutinava una societat comercial molt dinàmica i pròspera. Aquest vial connectava el barri comercial de *La Bòria* amb el barri marítim de *Vilanova del Mar*, i tenia el seu edifici més representatiu en l'església gòtica de Santa Maria del Mar.

A l'estructura urbana d'aquest barri s'observa una clara diferenciació en la seva disposició de buits i plens, que obeeix fonamentalment als dos tipus d'edificis que s'hi generen. Un correspon al de les grans cases dels rics comerciants situades al llarg del carrer principal més ample, i l'altre al de les petites cases artesanes dels antics gremis, els quals s'agrupaven en carrers més estrets. [3.3]

La casa palau constitueix el tipus de casa gòtica catalana de major interès i qualitat d'aquella etapa pròspera de la ciutat. Tipològicament aquest edifici respon a la hibridació entre la casa i el castell, representada per la implantació del pati central. Un espai que es configura a cavall de la idea d'acollida de la casa romana, i del concepte defensiu del pati d'ames del castell medieval. El palau gòtic català representava doncs un petit reducte fortificat dins la ciutat, que preservava als seus residents d'un ambient exterior

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.4'] Seccions Cases Palau. Carrer Montcada.

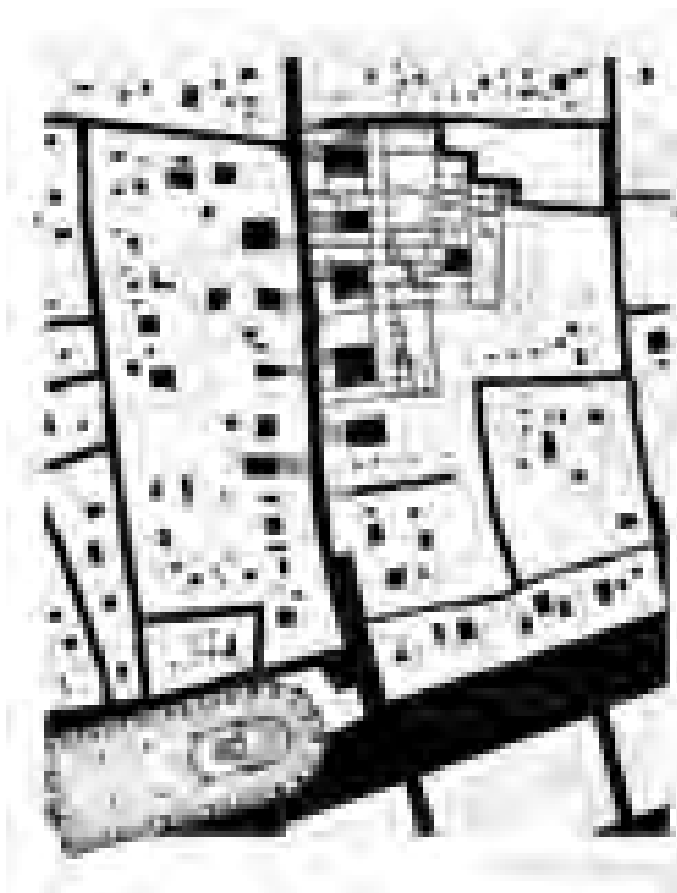
sovint massa convuls i hostil. Al mateix temps havia de simbolitzar el poder econòmic d'aquella aristocràcia dominant. La seva fisonomia originària s'ha conservat de forma fidedigna, tant en l'interior dels seus patis com en la imatge conjunta que ofereix al carrer.

La disposició arrencada dels palaus al llarg del carrer conforma unes edificacions entre mitgeres, en les quals el pati esdevé l'espai més significatiu. El pati ocupa una posició bastant centralitzada dins la casa, i articula tots els espais al seu voltant. Aquesta posició en planta i la seva major proporció respecte la resta d'espais, li proporciona un paper regulador en l'estructura de la casa. La crugia davantera que el separa del carrer, i a través del qual es facilita l'entrada de la casa, és un espai previ de transició com a llindar d'accés, que evoca l'antic peristil romà, però amb una accés descentrat. Les crugies posteriors que donaven als originals jardins privats han estat desvirtuades al ocupar-se aquests espais lliures amb successives edificacions.

[3.4]

L'escala principal s'associa espacialment al pati com l'element constructiu més representatiu, ja que facilita l'accés al *piano nobile* del palau, on resideix la família. Aquest element es pot situar de forma adossada i descoberta en la cara del pati oposada a la de l'entrada. També es pot localitzar de forma coberta i separada d'ell, a través d'una galeria oberta. Aquesta segona disposició respon a una tipologia espacial de reminiscències més claustrals, al identificar-se la galeria com un espai de transició i filtre entre les estances i el pati. Introdueix alhora una idea de dinamisme de l'espai, mitjançant la circulació anular que genera.

La volumetria variable d'aquest palau gòtic és el resultat de la seva pròpia evolució. La part que dona al carrer, amb un caràcter més protector de la casa, presenta uns volums més alts que la resta de l'edificació. Són cossos més predominants de la casa, i que corresponien a les antigues torres de guaita i defensa.

[3.4] Estructura de buits. Barri de la Ribera. Barcelona

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

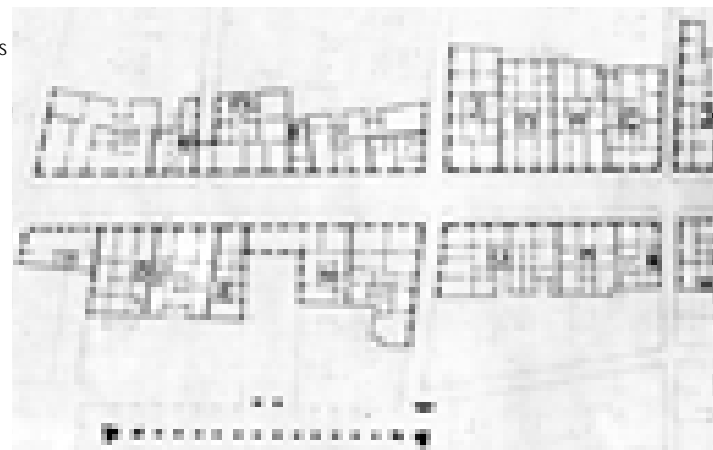
[3.4"] El pati a la Casa Palau. s. XX anys 50's.
L'estat de deteriorament de molts immobles del barri obeïa a que la majoria de les famílies aristocràtiques havien abandonat definitivament la Ciutat Vella.

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.5] L'obertura del carrer Ferran. s. XIX.
Implantació d'una nova estructura urbana que genera la casa de renda amb pati i veïnal a la ciutat antiga.

[3.5'] Obertura del c/ Ferran
Planta del carrer i els immobles

3.3 EL PATI A LA TRANSFORMACIÓ DE LA CIUTAT

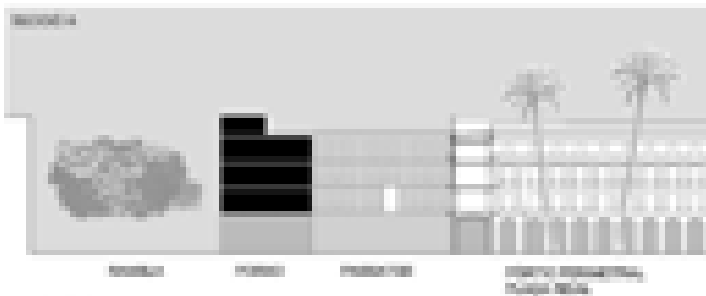
El segle XIX es va caracteritzar per grans canvis polítics, econòmics i socials produïts fonamentalment pel fenomen de la industrialització. Aquest procés va fer aparèixer una classe social emergent anomenada burgesia. L'ànnsia de poder econòmic d'aquesta estrenada classe social acabaria per substituir el domini obsolet de la vella aristocràcia.

Les magnífiques i comptades cases senyoriales que simbolitzaven l'antic poder d'una noblesa enquistada en el temps, no servien com a residència per una burgesia que s'anava ràpidament implantant. L'antiga casa artesana medieval tampoc podia absorbir l'imparable procés de transformació social, que anava acompanyat d'un creixement demogràfic molt elevat. El canvi inevitable d'una societat menestral a una societat industrial produiria la progressiva substitució de la casa familiar artesana per la casa veïnal burgesa.

Una concepció de lenta evolució de la ciutat es veia sotmesa a la irrupció d'una visió consagrada a una forta producció i intercanvi que demandava d'una ciutat molt més oberta i dinàmica. Aquesta necessitat d'obertura de la ciutat obligava a disposar d'una nova mobilitat interna, a determinar nous espais públics i nous edificis. Es requeria doncs d'importantes actuacions urbanístiques que definissin una nova etapa de transformació de la ciutat, amb la que s'havia de superar definitivament la pervivència de la ciutat medieval.

El procés de la "Desamortització" dels bens eclesiàstics va constituir un instrument clau en les primeres actuacions d'aquesta gran renovació urbana. L'obertura transversal viària de la ciutat, mitjançant els nous carrers Ferran, Jaume I i Princesa, va suposar una gran millora d'accessibilitat per a la ciutat antiga. Apareixen conjuntament unes noves parcel·lacions arrencades per uns nous tipus d'edificis entre mitgeres, que responien als interessos d'una societat liderada per una burgesia de marcat caràcter urbà. Aquestes primeres cases urbanes de veïns estructuraven l'edifici de forma vertical. A la planta baixa s'establien els comerços i locals de negoci, al pis principal hi vivia el propietari i als pisos superiors es destinaven a vivendes de lloguer. Aquests pisos de lloguer asseguraven com a renda pels propietaris, el manteniment de la pròpia finca. Amb aquest principi econòmic generador es pot dir que la casa urbana de veïns és en el seu origen una casa de renda. [3.5]

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.6'] Passatge a la Plaça Reial.

[3.6"]

La idea de modernitat a la ciutat anava associada a una de creixement urbà amb una clara jerarquia de la propietat, i en la que l'espai públic – carrer, plaça – havia de re-instaurar el seu paper ordenador primordial.

Així, es van crear nous espais urbans com la magnífica Plaça Reial construïda a mitjans del s.XIX, amb els seus insòlits carrers adjacents. Uns nous passatges que miraven de incorporar una imatge renovada per aquella societat en plena transformació. "L'arquitectura del ferro" era el referent europeu més actual i representatiu de progrés. Els terres amb paviments continus, les façanes amb elaborats relleus i esgrafiats, els cobriments amb envidrats resultaven tot un original repertori formal i constructiu. Aquest luxe ornamental i material trencava amb l'antiga concepció uniforme i gris dels carrers de la vella ciutat. La imatge dels antics carrers i places era transformada per una recent funcionalitat de l'espai públic que afavoria millor les relacions comercials i de qualitat per a la vida cívica. Les noves places adquirien així dimensions més grans i diàfanes, i els nous passatges oferien l'aspecte de luxoses galeries comercials. [3.6]

Es mirava doncs de ressituar la futura ciutat en consonància amb aquella nova civilització industrial. La vella ciutat emmurallada havia esgotat la seva capacitat per enquibir l'imparable creixement demogràfic i urbà. Amb aquest context, juntament amb la reivindicació política de derogar la ciutat com a plaça forta, es produiria l'imminent apertura de les seves muralles i l'expansió de la ciutat extramurs.

3.4 EL PATI REGLAT A LA CASA BURGESA

L'any 1860 l'Ex ample Cerdà va constituir l'operació urbanística més extraordinària i eficaç per introduir de forma reglada el nou suport d'estructura del sòl, que donés resposta a les noves exigències socio-econòmiques. Les antigues terres de conreu del Pla de Barcelona passarien doncs a convertir-se en solars edificables, amb una gran capacitat per absorbir el futur creixement de la ciutat.

Aquesta trama urbana homogènia reproduïx en essència aquella retícula cartesiana de la romanització, però prenent la forma quadrada més abstracte per la seva implantació. Els carrers s'estructuren amb la mateixa lògica topogràfica d'aquella *urbs* original, es a dir en dues direccions ortogonals. Uns vials es disposen paral·lels al mar i els altres enfilen

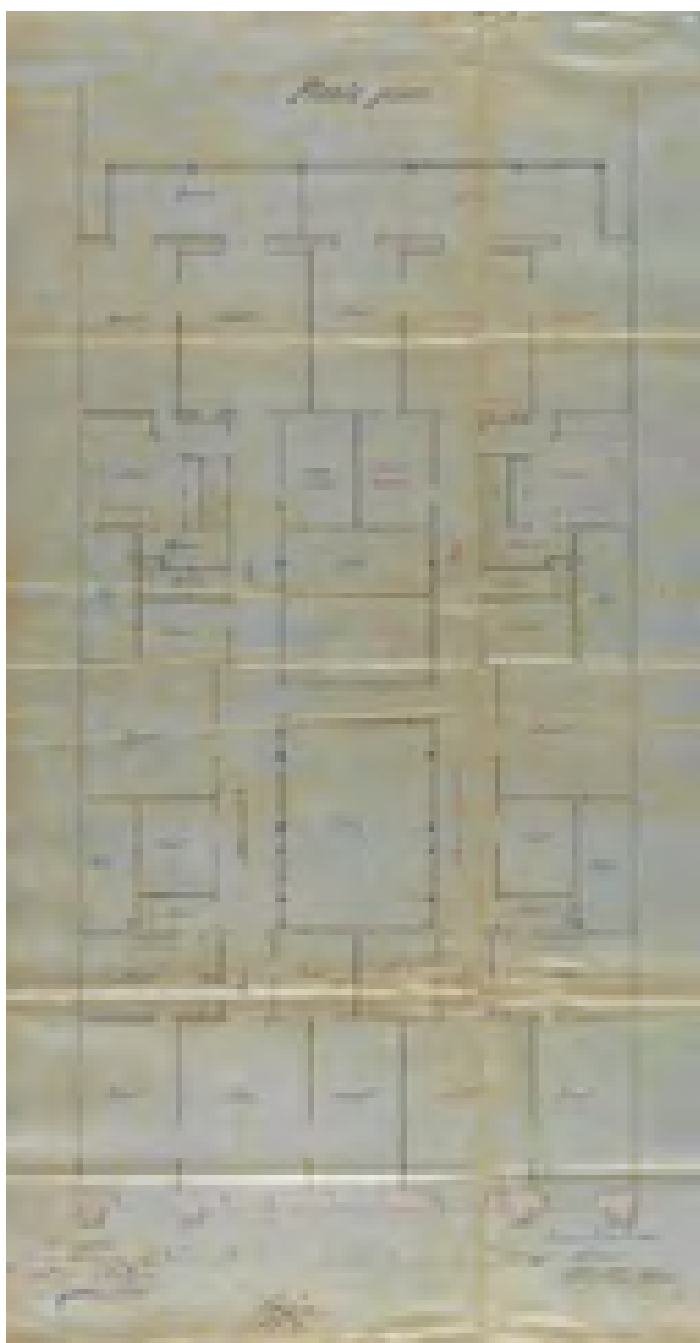
[3.6] Plaça Reial i els seus Passatges (Bacardit). s. XIX

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.8'] Plànol planta tipus amb el sistema de patis. AMCB
Casa M. Blanch. Rambla Catalunya, 25. Barcelona.
Antoni Serra i Pujals. 1894.

[3.7] Pati_Vestíbul Casa Burgesa (sense separació física entre vestíbul principal i el pati central).
Casa Pia Batlló. Rambla Catalunya, 17. Barcelona. Josep Vilaseca. 1896.

perpendicularment el suau pendent de la topografia. Els xamfrans característics de les illes es projecten per facilitar la visió de la circulació rodada als encreuaments dels carrers, inicialment de vehicles amb tracció animal. La derogació de les antigues ordenances militars va permetre la implantació progressiva d'aquest Eixample, en un territori que havia estat desocupat durant segles.

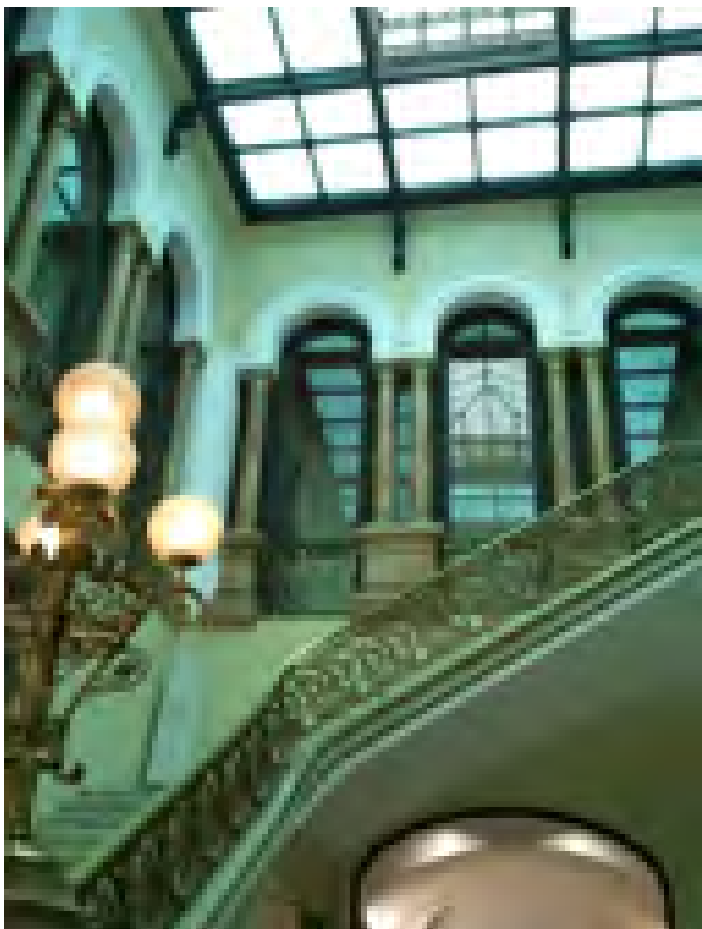
La casa urbana de renda o de veïns de l'Eixample es desenvolupa bàsicament amb el tipus edificable entre mitgeres, i segons una estructura parcel·laria molt més racional i ordenada. Aquesta tipologia d'edificis depèn bàsicament de l'ample de la parcel·la, que és la que determina el tipus d'agrupació i la dimensió dels habitatges. L'organització dels espais interiors dels habitatges obeeix a criteris de regularitat i diferenciació espacials. Les estances més importants i representatives de la casa donen a la façana, i les peces menys importants es situen a l'interior.

A la casa de veïns de l'Eixample, el sistema de patis apareix de forma intrínseca, ja que es disposen en unes edificacions amb molta profunditat edificable. Els habitatges passants amb doble façana, van de la façana del carrer a la del pati d'illa, requerint així de il·luminació i ventilació dels espais situats més a l'interior. El pati central representa l'espai bàsic de l'agrupació tipus, i és ell mateix el que incorpora l'escala que accedeix a les plantes de l'edifici. Inicialment, l'escala principal està doncs associada al pati central, i és l'element més representatiu en el ritual d'entrada a l'edifici. Aquesta facilita l'accés exclusiu a la planta noble o pis principal on resideix el propietari de la finca. L'escala de veïns, que dona accés als pisos superiors de lloguer, es situa normalment de forma més separada. Aquesta duplicitat d'escalles – principal i de veïns – perd rellevància a mesura que la casa es constitueix de forma més simple i equilibrada. Així, a la casa de veïns tradicional, de concepció més modesta, s'incorpora només una única escala per tot l'edifici.

El pati es diversifica segons la dimensió tipològica de l'edifici, en un sistema de "celoberts", que garanteixen la ventilació e il·luminació de les peces més interiors de la casa. Apareix igualment la figura dels patis adjacents a les mitgeres de les edificacions, compartits entre finques veïnes, i convencionalment anomenats patis mancomunats. En l'ampli repertori tipològic de la casa de veïns a l'Eixample barceloní, la dimensió i proporció del pati revela també la representativitat i dignitat dels seus residents. [3.7]

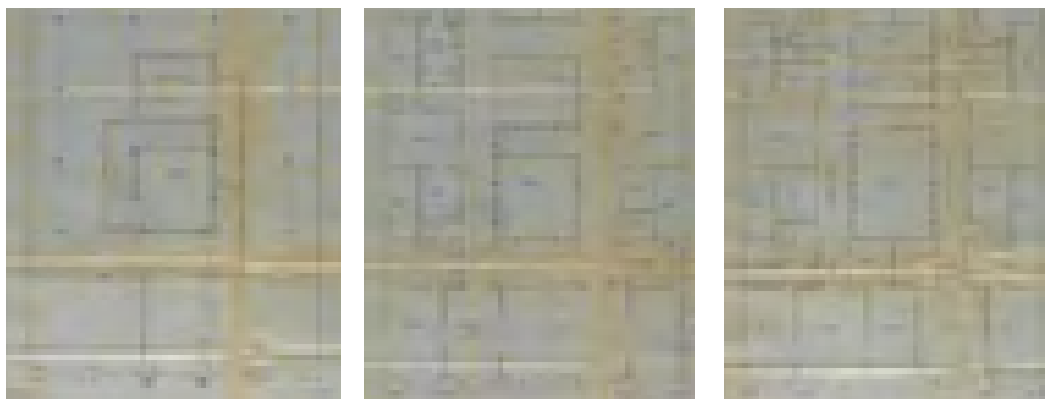
En les cases de les famílies més distingides, el pati central incorpora

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.8] Vestíbul Casa Burguesa (escala principal i llumera de separació entre el vestíbul principal i el pati central). Casa M. Blanch. Rambla Catalunya, 25. Barcelona. Antoni Serra. 1894.

[3.8'] Relació espacial del pati central i les escales. Plànols: plant a baixa, principal i tipus. AMCB Casa M. Blanch. Rambla Catalunya, 25. Barcelona. Antoni Serra. 1894.

l'escala principal que es separa de la seva part superior amb una elaborada llumera translúcida, i que no deixa veure-la. Aquesta operació formal escindeix simbòlicament el món més pretensós i reservat del propietari, del món banal i promiscu dels seus llogaters. Aquesta il·lusió espacial d'aïllament confereix tota la càrrega de representativitat al vestíbul d'entrada de la finca. [3.8]

La casa de renda burgesa posa l'accent estilístic en les seves parts més visibles, com són la façana al carrer, els espais nobles del vestíbul, l'escala principal i els propis espais del pis senyorial. La interacció dels canons tipològics, compositius i formals es materialitzen amb unes tècniques constructives molt arraigades i tradicionals, que van des de la mateixa concepció de la casa fins als seus detalls més particulars. El sistema constructiu amb parets de càrrega és el que proporciona la coherència constructiva i formal dels diferents espais de la casa. La disposició ortogonal de les parets mestres facilita certa racionalitat dels embigats dels sostres i de la travesia de l'edifici. Aquesta distribució dels espais principals en retícula cartesiana es correspon alhora amb la forma regular de l'estructura parcel·laria.

Aquest codi constructiu i formal que regeix tota la construcció dels edificis de l'Eixample, és el que li proporciona alhora l'ordre de la seva tradicional fisonomia urbana.

3.5 EL PATI PARADIGMA A LA PEDRERA

La casa Milà (1906_1910) més coneguda com "La Pedrera" i situada en una cantonada del Passeig de Gràcia, és l'edifici residencial de l'Eixample en el que el pati representa el seu paradigma més original.

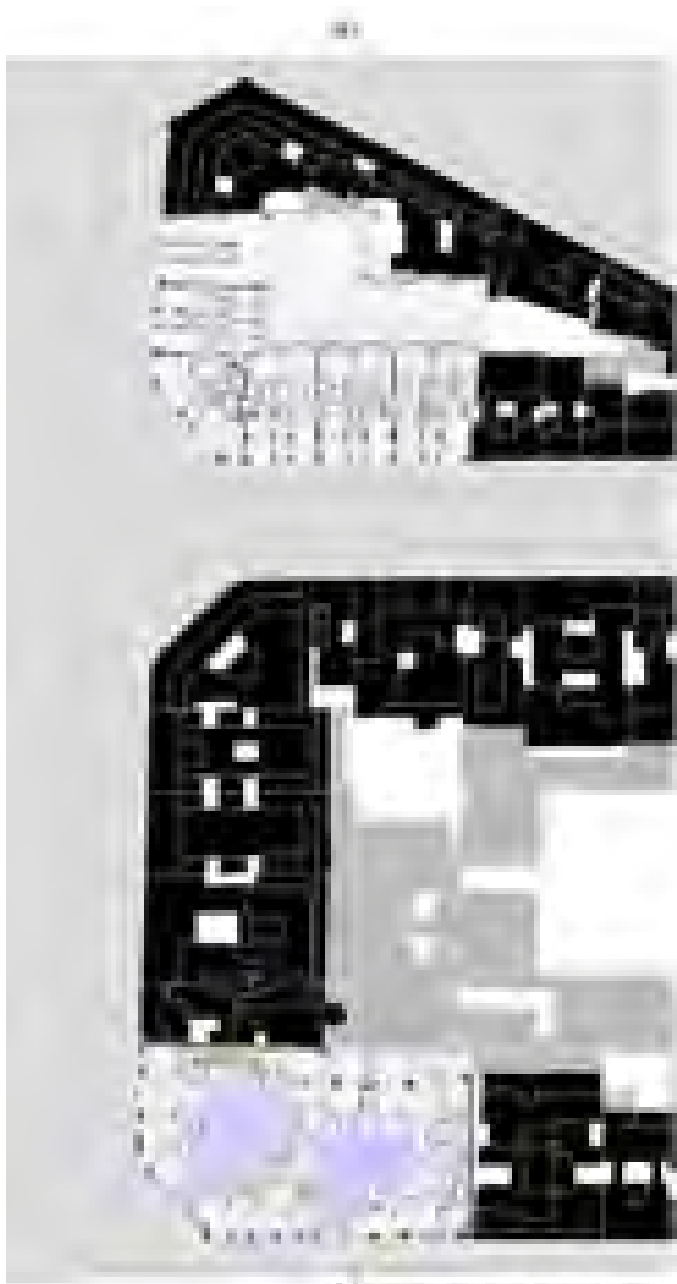
Aquesta obra constitueix un canvi absolut en la concepció de la casa de renda burgesa, ultrapassant els canons tipològics i formals del modernisme més assentat. L'arquitecte Antoni Gaudí transforma el tipus d'edifici convencional de l'Eixample basat en la adició de cases arrencades entre mitgeres, per concebre una solució innovadora que organitzi tot el conjunt de forma molt més unitària. Aquesta actitud implica una modificació radical del sistema tradicional de patis, amb la seva característica franja interior que combina celoberts centrals i mancomunats, per una concepció unificada dels espais de la casa al voltant del pati.

Aquesta actitud transgressora de A. Gaudí es fa ben palesa si comparem l'estructura dels patis de "La Pedrera" amb la de l'edifici de "La Punyalada",

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.9'] Secció del pati de "La Pedrera" - "La Punyalada"

[3.9] Planta "La Pedrera" A. Gaudí - "La Punyalada" P. Benavent

reformat i ampliat per l'arquitecte Pere Benavent, i situat al xamfrà superior del carrer Rosselló. La diferència d'organització entre els dos tipus de patis és molt significativa, i està relacionada en la forma distinta de concebre la casa. Tot i tenint una posició i proporció semblants, "La Pedrera" és extraordinàriament més plàstica i radical, i la "Punyalada" resulta més reglada i convencional.

La implantació a la casa Milà de dos patis de grans dimensions dins d'una mateixa edificació introdueix aquest canvi substancial d'escala en la matriu de buits i plens més característica del teixit urbà de l'Eixample. Aquesta original proposta espacial del pati, amb formes rodones i ovalades es fa possible per una superació del sistema constructiu tradicional. La clàssica construcció amb parets de càrrega de disposició ortogonal es substituïda per un complex entramat d'estructura metàl·lica de pilars i jàsseres, que allibera formalment la construcció de la rígida geometria cartesiana.

Aquest procediment es realitza amb completa coherència a tota la concepció plàstica de l'obra. El moviment sinuós de la façana que juga amb l'alineació de vial, la distribució dels àmbits domèstics de la casa que ofereix uns espais més orgànics i complexos, l'organització dels accessos a l'edifici a través dels grans patis de rebuda, la volumetria de les golfes de coronament de l'edifici, són exemples que integren aquesta concepció plàstica unitària de tota l'obra.

A. Gaudí aconsegueix superar la clàssica disposició aparellada del pati amb l'escala, i que ja havia construït anteriorment amb la reforma de la casa Batlló, per proposar aquí un sol pati central descobert i sense l'escala. Aquesta manca d'elements de cobriment i escala en el buit nuclear de la casa introdueix el sentit complet de confort ambiental, i anhela el concepte de pati original obert al cel mediterrani. El pati esdevé l'espai interior de la casa que té com a cobriment la volta celeste real. El conjunt s'interpreta com un edifici amb dos grans buits que miren el cel. [3.9]

L'aparició de l'ascensor constitueix tota una oportunitat tècnica que l'arquitecte incorpora de forma revolucionària en la distribució de la planta tipus. El tradicional desdoblament de l'escala en la principal i la de veïns es produeix aquí de forma molt més transgressora. L'escala principal que ascendeix a la planta noble es manté intacta, però l'escala de veïns, que inicialment envoltava el pati, queda suprimida durant el procés de l'obra. A. Gaudí confia totalment en l'accessibilitat moderna de l'ascensor pels pisos superiors, en substitució de la clàssica escala. D'aquesta forma, les escales de

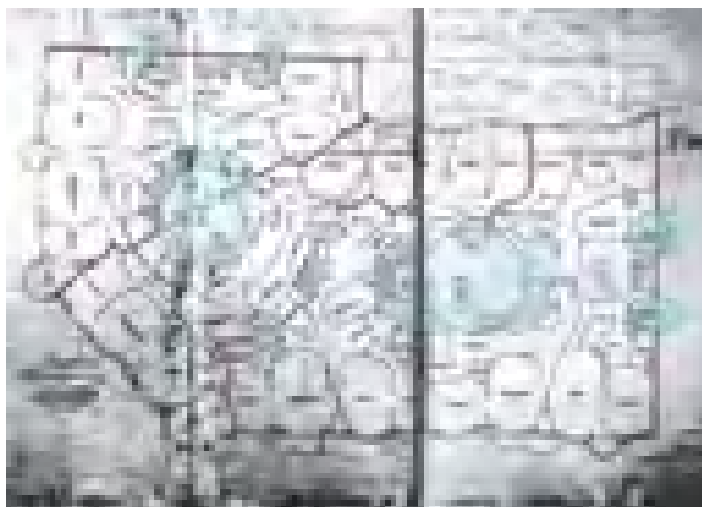
[3.10]

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

¹ "(...) *construir de la forma més pràctica i racional, com - permet'm que voli - va passar al Partenon, a Chartres o a la casa Milà.*

I avui: redescobrir la màgica estranyesa, la singularitat de les coses evidents".

Alvaro Siza

[3.11] Planta tipus de "La Pedrera". Esquemes dels moviments de configuració al "pati plàstic":

- **Pati I** amb forma rodona - rotació del pati axial del xamfrà -.
- **Pati II** amb forma ovalada - allargament del pati rodó -.
- **Patis mancomunats** petits amb relació amb patis finques veïnes.

[3.12] Obertures tipus al pati. "La Pedrera".

¹ A. Siza Vieira Entrevista a Porto. Quaderns n. 159. COAC. 1983

[3.10] Pati III de "La Pedrera".

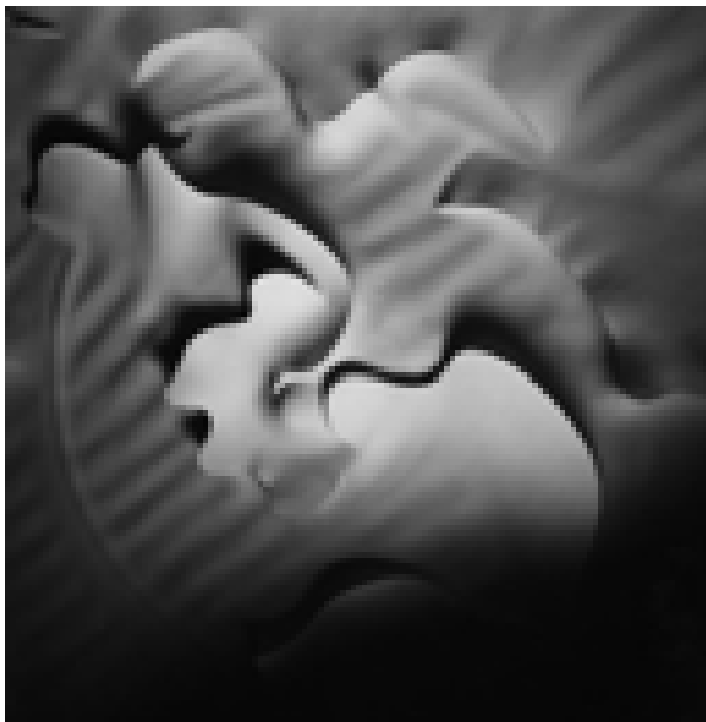
servei previstes a les mitgeres que ventilen a petits celoberts mancomunats, passen a considerar-se també escales de veïns. Aquesta operació igualitària que posa a l'abast els ascensors per a tot el veïnat de l'edifici - propietari i inquil·lins -, i sense discriminacions, transcendeix d'una verdadera actitud moderna de A. Gaudí. [3.10]

Aquesta funcionalitat en l'accessibilitat de l'edifici és la que permet recuperar el valor original del pati com espai exterior de privacitat de la casa. Així, els grans patis aconseguen adquirir l'estatus d'autèntics nuclis generadors de la vida íntima de la casa, tal i com succeïa a la casa palau gòtica. En aquest cas però, l'originalitat i dimensió de la forma del pati el relaciona amb una idea espacial més claustral, a la manera dels *palazzos romans* del Renaixement, però amb una formalització revolucionària i d'originalíssima concepció. Si el pati és l'espai exterior que ha de proporcionar la llum i l'aire a l'interior de la casa, que sinó més pertinent que aquestes formes insòlites "termodinàmiques" de configuració. [3.11]

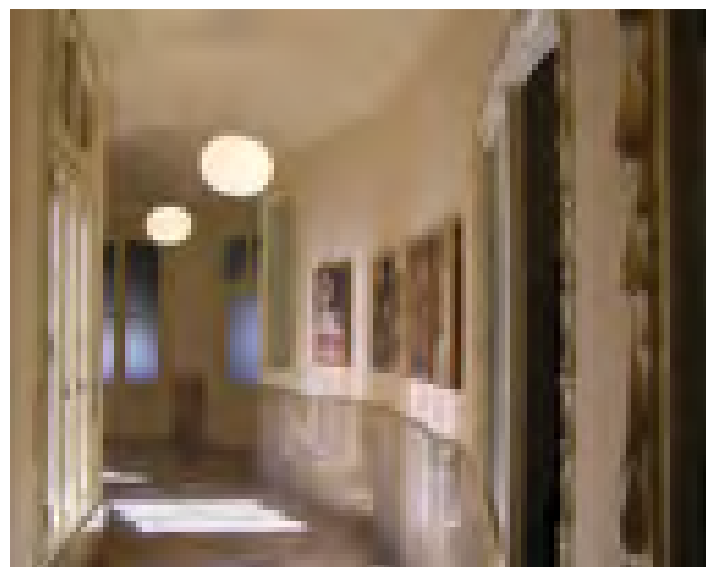
La distribució de la casa està concebuda com una galeria continua que envolta al pati, excepte en la separació dels dos habitatges, on les seves cambres donen a façana, i proporcionen el gruix a aquesta divisió. La construcció pautada de les obertures de façana emmascara aquesta anomalia distributiva, i l'anella formal del pati es percep gairebé com una envoltant uniforme d'una continuïtat espacial de la casa. Aquesta façana tipus galeria forma part d'un mateix sistema espacial, compartint corredor-galeria, cambres i replà d'entrada. Únicament, la ubicació dels ascensors produeix una protuberància en aquest corredor-galeria, que desdibuixa en planta i secció, l'estricta geometria rodona del pati inicial. Els rics mecanismes de practicabilitat i filtre de les seves obertures, a través dels seus elements de fusteries i persianes, introdueixen tota una àmplia gamma de matisos en les relacions visuals que s'hi poden produir. El predomini dels espais de circulació de la casa al voltant del pati resulta molt eficaç, ja que minimitza l'excessiva exposició visual que es produeix normalment entre finestres de cambres privades entre veïns. ²[3.12]

La dualitat entre la façana del pati i la façana al carrer posa en evidència la voluntat plàstica generadora dels diferents espais i la relació que estableixen amb l'exterior. Unes composicions més tancades al carrer, on predomina el ple sobre el buit, on es disposa la pedra trencant la composició i construcció més convencionals. Contràriament, una formalització més oberta,

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.12'] Detall de l'enguixat del cel ras. "La Pedrera"

[3.12'] Galeria-corredor al voltant del pati. "La Pedrera".

² L'obra de A. Gaudí és el paradigma de la incorporació de la persiana en les seves formes més variades pel tractament de la llum i les relacions visuals. (Consultar la tesi doctoral de la professora Núria Martí: "Gaudí: las persianas como herramienta de la luz". UPC Barcelona. 2005)

on predomina el buit sobre el ple, construeix una façana més permeable amb el pati, i on els espais s'unifiquen de la forma més neutra possible. La façana del pati presenta una composició molt més continguda i uniforme respecte la del carrer, molt més lliure i variada. La casa ofereix a la ciutat tota la seva diversitat, i a l'interior més privat tota la seva unitat.

La configuració adireccional del pati circular o ovalat, que s'estén orgànicament per tota la casa, supera tota gratuïtat formal, ja que per ella mateixa és capaç de proporcionar tot el sentit panòptic a aquest espai exterior de més privacitat de l'edifici. L'estructura de columnes col·locades al perímetre del pati impossibiliten la construcció d'una façana-galeria més lleugera i completament vidriada, que estaria latent a l'imaginari de A. Gaudí, contrastant amb molta més radicalitat respecte a la façana pètria al carrer.

L'entrada en planta baixa es produeix per uns llindars profunds, que accedeixen de forma tangencial al pati, tal i com succeïa a la casa palau. La gran portalada transparent i practicable, a base d'una singular teranyina de forja i vidre, mostra una actitud moderna de no ocultar l'interior vers el carrer. El pati s'insinua així a l'exterior com l'espai d'acollida i vida, i de forma més oberta als seus residents i visitants. Aquesta bona connexió del pati amb el carrer és la que li atorga la condició de lloc comú de trobada, que reforça el seu caràcter de cohesió social. Una vegada s'està físicament dins el pati, la percepció de la casa és com un envoltant continu que acull al visitant.

Com a l'antiga casa palau de la Ribera, en la que tot s'organitzava al voltant del pati, a La Pedrera "tot gira al voltant del pati" però de manera tant literal, que la pròpia forma rodona/ovalada dels dos patis és resultat d'aquest moviment continu de circumval·lació. Aquest dinamisme espacial del pati sustenta així els espais interiors més originals de relació i circulació, i evoca inevitablement a l'esperit més "claustral" i arcaic de la llar. [3.12']

Aquesta galeria-corredor estructuradora de la casa es pot associar, en una altra escala urbana, amb la tradicional "corrala" andalusa, en la que els recorreguts defineixen l'espai circumdant del pati. No obstant, l'ambient que s'hi viu està encapsulat aquí per una "membrana concèntrica" que col·loca als seus residents a l'altre banda del pati, com a actors visibles però inabordables. O sigui, que d'alguna forma els habitants al voltant del pati "s'entremiren però no es toquen". L'esperit recelós i reservat característic de la idiosincràsia de la burgesia catalana assoleix doncs en el pati de la casa Milà el seu màxim exponent espacial.

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

Aquest esvaïment visual de la presència de l'individu al pati, com espai més introspectiu de la casa, simbolitza la condició fugaç de la vida humana davant el valor de permanència de l'arquitectura que la sustenta.

3.6 LA RUPTURA DEL GATCPAC A LA CASA BLOC

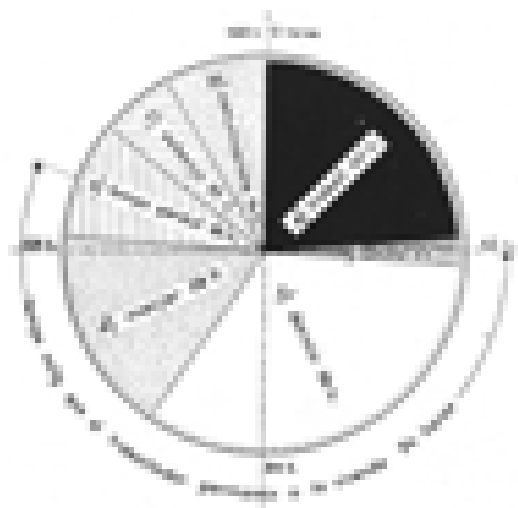
La irrupció del Moviment Modern provoca una nova consciència dels valors de l'arquitectura, que a Catalunya es traduiria en l'aparició del grup GATCPAC. Una associació de joves arquitectes, entre els que destaca J. Ll. Sert, que planteja una nova manera de pensar l'arquitectura, la qual aspira a intervenir en tots els nivells. Des del disseny d'objectes quotidians, o la concepció de la casa, fins a la formació de les noves ciutats, representen tot un ambiciós camp per la seva futura actuació. Una nova praxis que al iniciar-se la Guerra Civil es va eradicar, però que amb el seu breu testimoni va servir d'herència per a les futures generacions d'arquitectes catalans.¹

El MM proposava la idea del confort ambiental com l'element bàsic per la formació de l'individu i la societat. *"Un ambient d'aire, sol, llum i optimisme"* era indispensable per *"la formació immediata d'una generació física i mentalment sana"*.² Si la llar absorbia més de la meitat de les funcions dels individus, aleshores, la seva concepció resultaria decisiva per la creació d'aquell ambient més saludable per millorar les seves condicions de vida. [3.13]

D'aquesta forma es volia combatre el tipus d'habitatges convencionals, i la morfologia urbana de la ciutat tradicional, que consideraven antiquades i obsoletes. Aquelles corrents culturals d'avantguarda que provenien de latituds més septentrionals introduïen el concepte de higienisme com a nou valor essencial per garantir una bona qualitat de vida pels habitants de la ciutat.

Els nous urbanistes i arquitectes contemporanis advocaven per una trama urbana més oberta, que regenerés la ciutat compacta tradicional, però que alhora preservés el seu caràcter urbà. Les illes tancades s'havien de disposar més permeables, els habitatges no havien de ser tan estrets i profunds, i en conseqüència s'havien de suprimir els insalubres patis tradicionals.

Es qüestionava també l'estructura de la propietat del sòl, a base de parcel·les amb poca façana i massa fondària edificable. Una disposició que estructurava pràcticament tot el teixit consolidat de la ciutat tradicional amb un sistema de patis molt representatiu. Uns espais que en els teixits més

[3.13] Diagrama de la importància de la vida en l'ambient on es forma l'individu. A.C. n.25

¹ L'aparició de la revista A.C. *Documentos de Actividad* contemporània publicada pel GATEPAC resulta crucial per comprendre el procés de transformació social i cultural de l'època. La seva difusió sobre l'aplicació dels postulats del MM a l'arquitectura ambicionava alhora acomplir una funció de tipus cultural i moral. Aquesta revista va representar art d'un valuós testimoni per als futurs arquitectes catalans que volien trencar amb l'academicisme imperant de post guerra.

² La idea de que "l'ambient forma l'individu" es justifica des d'una documentada crítica a l'insalubritat de Ciutat Vella a Barcelona. A.C. n.25, que va ser la darrera revista publicada pel GATEPAC abans de la Guerra Civil.

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

³ "L'harmonia en arquitectura ha de ser el resultat de les formes arquitectòniques i els espais oberts, (...) i això tant en sí mateixos com en la seva relació mútua".

Josep Lluís Sert

[3.15] La "Casa Bloc" al barri de Sant Andreu de Barcelona. GATCPAC. 1936.

concentrats resultaven generalment molt poc higiènics, mal ventilats i deficientment il·luminats.

L'arquitectura del IMM havia de proporcionar nous tipus d'habitatges, en els quals la seva organització espacial superés la clàssica disposició estructural, constructiva i urbana. Aquella actitud revolucionària del GATCPAC suposava alhora un enfrontament amb el món burgès imperant, definit per una rígida concepció de l'ordre geomètric i constructiu de la seva arquitectura.

La vivenda obrera tampoc es podia concebre com una rèplica del món rural original. L'èxode massiu de la població del camp a la ciutat havia de tenir una resposta adequada en l'àmbit urbà. La creació d'una nova estructura de barri i de casa havia de proporcionar l'adequat caràcter urbà. En aquest aspecte, el GATPAC també era molt crític amb els assentaments obrers de les "Cases Barates", construïts a Barcelona l'any 1929 – Eduard Aunós, Bon Pastor, Baró de Viver i Ramon Albó -. Aquests s'estructuraven pràcticament com a reproduccions de poblats rurals, fomentant barris força extenses i amb un cert caràcter de marginalitat dins la ciutat.

Els nous blocs d'habitatge col·lectiu havien d'estructurar-se per afavorir l'ambient renovat i confortable característic del Mediterrani. Tindrien que incorporar, a la manera de les populars cases veïnals andaluses, l'organització d'uns serveis col·lectius per a l'ús de tots els seus residents. Això, hauria de contribuir a millorar el medi ambient dels seus habitants i les seves condicions de vida. La proposta d'unes vivendes assequibles disposades al voltant d'un ampli pati veïnal, representava l'alternativa urbana més transgressora per a generar aquest nou tipus d'entorn més humà i més cívic. Uns habitatges inspirats bàsicament en els tradicionals corrals andalusos, en els que el corredor és l'element bàsic per la seva organització. Un corredor que agrupa de forma seriada les cases en distints nivells, i que està obert completament al pati. Amb aquestes noves propostes d'implantació urbana es recuperava aquella idea de vida comunitària com una invariant a la ciutat mediterrània.³

[3.14]

La "Casa Bloc" al barri de Sant Andreu de Barcelona del arquitectes del GATCPAC, J. Torres Clavé, J. B. Subirana i J. Ll. Sert, de l'any 1932-1936, és un gran conjunt residencial que representa tot un manifest d'aquest grup. [3.15] L'actitud d'avantguarda d'aquesta obra parteix dels postulats teòrics elaborats per Le Corbusier, el quals havien influenciat de forma molt particular en aquell grup d'arquitectes. Racionalitat de l'organització del conjunt,

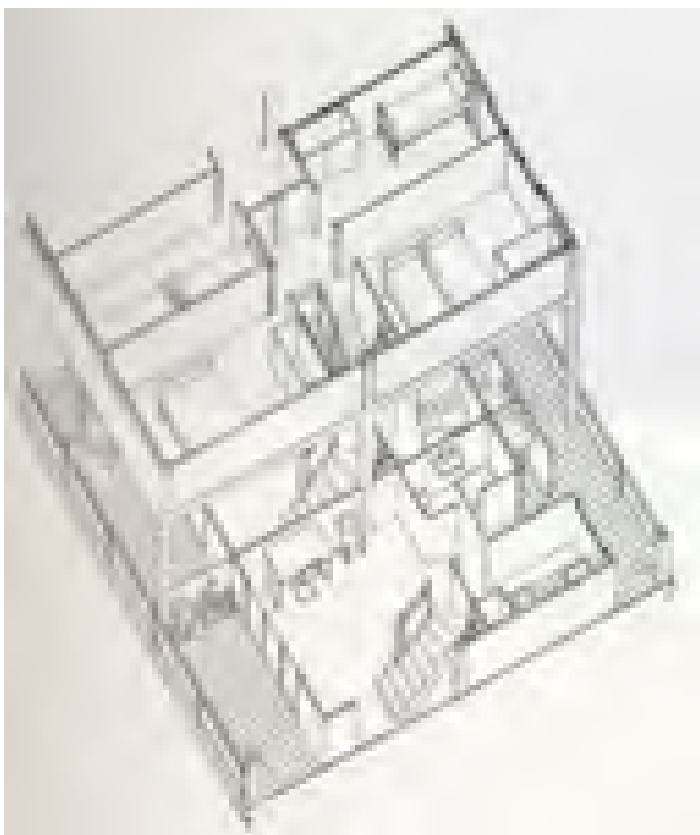

[3.14] Casa de veïns a Córdoba (Andalusia) - Corredor de comunicació del pis superior, amb la cuina de fons i rentador col·lectiu al pati. A.C. n.18

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

⁴ "En el proyecto no existe ningún patio ni patinejo interior, teniendo absoluto ambiente y todas las habitaciones luz y aireación directa del exterior. Además, todas las viviendas tienen abiertas en las dos fachadas del bloque, lo que permite una fácil ventilación transversal, la única efectiva".

Memòria del projecte. GATEPAC

[3.17] Tipologia dúplex de la Casa Bloc.

⁵ "Dadas las costumbres de la clase obrera de la barriada, no se han proyectado los lavaderos colectivos, que exigen un alejamiento de la mujer de su casa, dificultando el que pueda atender a sus quehaceres".

Memòria del projecte. GATEPAC

[3.16] Perspectiva urbana. Casa Bloc.

dels habitatges, funcionalitat espacial i ambiental – aire, ventilació, assolellament- són algunes de les revolucionaries premisses que s'aplicarien com a reacció a aquella ciutat tradicional més degradada i deshumanitzada.

Aquest conjunt de vivendes obreres en forma de blocs oberts a la ciutat proposa la formació de dos grans espais lliures col·lectius oberts a l'entorn. La tipologia d'edifici de la Casa Bloc representava en realitat una ampliació en alçada de la primera proposta del GATCPAC al barri de Sant Andreu. Un grup de vivendes obreres disposades com cases en filera, que estaven situades als terrenys adjacents de l'avinguda Torres i Bages.

D'aquesta forma la tipologia de la Casa Bloc organitza tot el conjunt a base de cinc blocs lineals en forma de doble greca, agrupa en passera els habitatges de dos pisos, i superposa tres vegades aquesta agrupació. Quatre nuclis de comunicació amb grans escales i ascensors facilita l'accés als corredors continus. Aquesta tipologia d'edifici permetia així l'eliminació absoluta dels insalubres patis convencionals, i apostava clarament pel pati d'illa com espai lliure obert. ⁴ [3.16]

La idea subjacent de forta col·lectivitat que reflectia el seu ambició plantejament social: establiments de banys, cooperatives de consum, biblioteques populars, guarderies infantils, clubs obrers, espais lliures per l'esport i esbarjo, s'ajustava amb la nova disposició d'algunes funcions més domèstiques a la pròpia vivenda. Era el cas dels safareigs que ja no es disposarien de forma col·lectiva com requeria una orientació més socialitzadora, sinó de forma individual per cada habitatge tal com reclamava la societat moderna. ⁵

La tipologia en dúplex de les vivendes suposa una superació de l'arquetipus d'agrupació en corredor de l'antiga corrala andalusa, ja que permet privatitzar millor els espais de la casa. Així, les passeres no passen mai per davant de menjadors ni dormitoris. Les cuines i banys es disposen al corredor amb unes finestres lo suficientment altes per garantir la seva intimitat interior. [3.17]

La disposició urbana dels blocs en forma de doble greca oberta, obeeix a una resposta adequada per l'assolellament dels habitatges, orientant tots els seus estar-menjadors exclusivament a l'est o al sud. Això permet configurar dos grans espais lliures comunitaris, en els que es puguin disposar les àrees d'esbarjo i descans dels seus habitants – jardins, piscines, jocs d'infants-. Els amplis espais porxats de planta baixa permeten la prolongació visual del jardí,

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

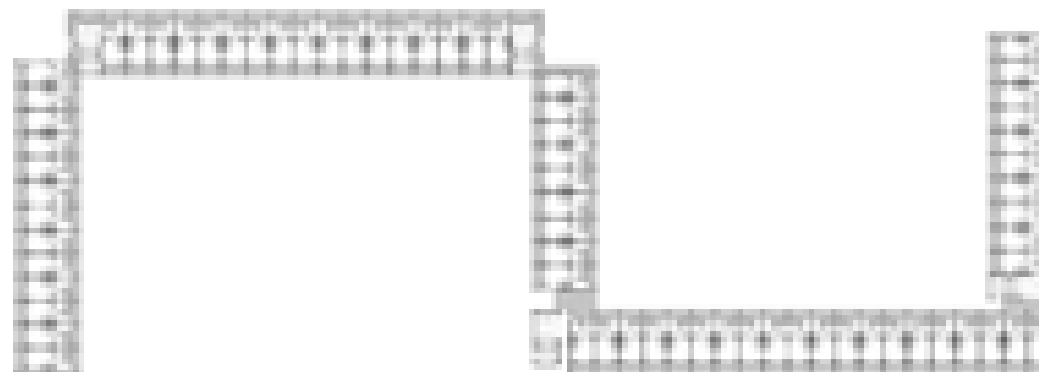
⁶ "El jardín pasa por debajo del bloque intermedio prolongándose al otro lado, obteniéndose así para éste el mayor horizonte posible".
Memòria del projecte. GATECPAC

[3.19] Vista a Casa Bloc. Prolongació visual del jardí pels porxos.

⁷ "Es pot doncs, (...) suprimir el pati, es poden guanyar, amb les terrasses-jardí, espais nous magnífics; cal tendir a una disminució sensacional del nombre de carrers per fer lògica la circulació; es pot oferir a tots els habitants un espectacle natural, magnífic -aire, claror, verdor, sol, esport, repòs, calma absoluta, et c., es poden organitzar, amb una nova distribució dels edificis sobre el sòl de les ciutats, els serveis comuns que seran el veritable alliberament de la societat contemporània" -
La parcel·lació del sòl a les ciutats - Le Corbusier

⁸ "Raíces mediterràneas de la arquitectura moderna".
A.C. n.18. GATEPAC. 1935

[3.18] Planta a Casa Bloc. GATECPAC

i alhora recuperen pels ciutadans aquella noció d'espai lliure en el que predomina el sentit de la horitzontalitat.⁶ [3.18] [3.19]

La utilització d'una estructura metàl·lica que alliberava el sistema constructiu de parets de càrrega proposava la separació funcional entre estructura i tancament, característica del MM. Aquesta actitud que alliberava la construcció respecte de l'estructura permetia fer la distinció entre la funció de suport - estructura - i la d'aïllament - parets de tancament -. Aquesta nova funcionalitat constructiva aportaria una millor racionalitat constructiva i econòmica per la construcció dels nous blocs d'habitatge col·lectiu a la ciutat.

Aquell ideal *lecorbusierà* d'un urbanisme i una arquitectura que té com a prioritat humanitzar-se, mitjançant l'esperit dels nous temps, només es podia assolir des de la preocupació per l'home i la nova societat contemporània. Conseqüentment, només des d'aquella actitud renovada del MM és amb la que es podia crear el marc més harmoniós i saludable per la vida a la ciutat.⁷

Però aquesta arquitectura moderna no podia aparèixer simplement sustentada en la base d'un nou artifici, sinó que havia d'estar arrelada al més profund de l'esperit mediterrani. "L'arquitectura moderna és un retorn a les formes pures, tradicionals, del Mediterrani. És una victòria més del mar llati!"⁸

3.7 LA PERVIVÈNCIA DEL PATI A LA CIUTAT

El panorama de ruptura cultural instaurat pel GATECPAC, a través del seu manifest de la Casa Bloc, va representar un cas aïllat en un període relativament curt, però al mateix temps, hauria de ser la llavor per una futura idea de la ciutat i l'habitatge. Aquesta visió de nova ciutat, no es repetiria de forma més extensa, fins l'aparició dels nous creixements urbans de la ciutat, amb la implantació dels grans Polígons de la perifèria urbana. A la dècada dels cinquanta la construcció d'aquests grans conjunts residencials - entre els que destaquen Montbau, Sud-Oest del Besòs -, van poder absorbir la forta onada immigratòria de les zones rurals més deprimides del país, i malgrat la seva marginalitat urbana inicial, finalment van ser capaços de proporcionar verdader caràcter de barri pels seus habitants.

La complexitat de la gestió d'aquests Polígons, des de la disciplina urbanística i de construcció de la ciutat - parcel·lació, urbanització i edificació -, la varietat tipològica dels edificis i la seva diversitat d'organització,

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

¹ La idea del GATCPAC d'una nova ciutat que transformava l'ordenació tradicional de l'Eixample de Barcelona havia estat estudiada als anys de la II República en la proposta del Pla Macià de l'any 1934, i va comptar amb la col·laboració de Le Corbusier.

[3.20] Vista a Casa Espona. Carrer Campo Vidal.
R. Duran Reynals. 1932- 1935.

² L'any 1939 amb l'inici del Règim de la Propietat Horitzontal s'assoleix una fita social bàsica en l'ordenació de la propietat urbana de les edificacions, tant a nivell residencial dels habitatges, com dels altres usos associats de serveis - comerços, tallers, oficines -.

[3.20] Renovació urbana a la proposta del Pla Macià. GATCPAC. 1934.

han estat essencials a l'hora de no incloure cap dels seus edificis d'habitatges en els casos concrets d'anàlisi d'aquesta investigació.

La dinàmica tradicional de construcció de la ciutat es segueix produint fonamentalment en el teixit urbà de l'Eixample Cerdà, i també als eixamples menors circumdants que progressivament es van consolidant. Els nous edificis d'habitatges es construeixen ocupant solars buits, obsoletes edificacions industrials, antigues cases senyoriales, o nous teixits de creixement urbà que es cohesionen amb antics els barris de la ciutat.

L'arquitectura en aquests tipus de teixits ha d'adaptar-se als requeriments que obliga l'ordenança en cada cas. La resposta tipològica dels seus edificis està inevitablement lligada als paràmetres que regeixen l'ordenació i construcció dels habitatges.

La realitat econòmica i social d'abans de la Guerra, i més endavant la forta depressió econòmica de postguerra, van prioritzar una construcció basada en sistemes convencionals, més tradicionals i econòmics. Aquest fet va deixar de banda pràcticament, tota aquella primera onada d'innovació racionalista del MM, de la qual el GATCPAC havia estat el seu màxim defensor.¹

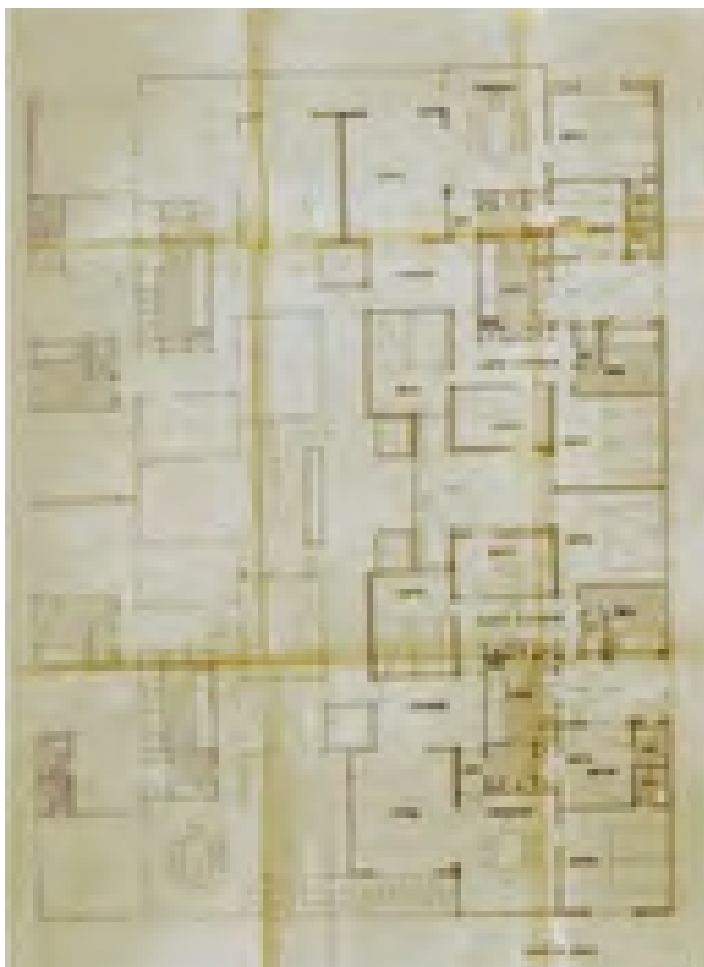
Els edificis de vivenda col·lectiva es configuren principalment en règim d'habitatges de lloguer - cases urbanes de renda d'un propietari -, o en el de comunitat de propietaris.² La seva situació concreta a la ciutat els hi assigna un determinat teixit social. Així doncs, les característiques del propi barri van perfilant el tipus d'habitatges, i també el tipus d'habitants.

Els edificis d'habitatges entre-mitgeres duen generalment associat una clara estructuració del seu sistema de patis. El tipus d'ordenació de patis es genera per la mateixa simbiosi formal i constructiva del conjunt de l'edifici. És a dir, des de la coherència arquitectònica entre la disposició formal dels espais de la casa i la seva pròpia construcció. Aquest mecanisme d'estructuració de buits es produeix en el gruix de l'edificació, diferenciant-los clarament dels espais del carrer i del pati d'illa.

En aquests eixamples de la ciutat compacta, la tipologia edificatòria parteix generalment d'uns habitatges passants molt profunds, que disposen de tota la fondària edificable des del carrer fins al pati d'illa. Les noves necessitats socio-econòmiques de l'època obligaran però a redimensionar els nous habitatges, i també segons el tipus d'actuació immobiliària.

La casa J. Espona de l'arquitecte Raimon Duran i Reynals al carrer

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.21] Casa Espona. Plànol de la planta tipus original.
R. Duran Reynals. 1932-1935.

Campo Vidal, construïda just abans de la Guerra Civil, constitueix tot un exemple d'estructuració del pati a l'habitatge col·lectiu a la ciutat tradicional.

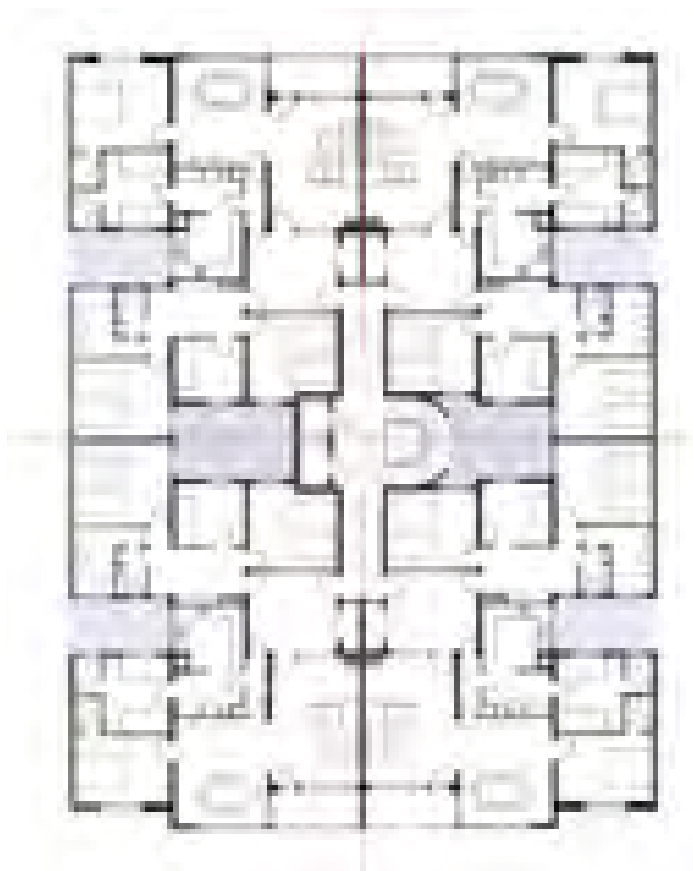
La seva situació entre dos carrers – Campo Vidal i Aribau-, determina una fondària edificable molt similar a la que es produeix als edificis de l'Eixample - 28 m -. Així, aquesta tipologia de casa de renda urbana és extrapolable al teixit urbà més dens de la ciutat, i permet establir una certa analogia en l'evolució del tipus. [3.20]

La subdivisió de l'agrupació en quatre habitatges per planta enlloc de dos, introdueix una nova tipologia més adequada a les demandes d'una societat canviant. L'estructuració del pati està definida per la correspondència entre forma i construcció. Una construcció regida per parets mestres que organitza els diferents espais de la casa. La subdivisió de cada casa en tres crugies perpendiculars al carrer respon a una certa concepció clàssica de la casa pairal, i permet establir aquesta coherència constructiva i funcional de l'espai habitable. Una concepció de l'espai establerta a partir d'una clara zonificació, que li permet agrupar al voltant d'un pati la zona de dormitoris i la de serveis a l'altre pati. [3.21]

La proporció del pati està en relació amb la d'aquests espais de la casa. La idea de jerarquització del pati està present en la distribució concreta dels espais que l'envolten. D'aquesta forma, la pròpia idea de funcionalitat de la casa és la que dona l'especialització de cada tipus de pati. El tipus de jerarquització funcional del pati és la que atorga identitat pròpia a l'espai del pati: "el pati dels dormitoris" i "el pati de servei".

El pati central de la planta presenta una disposició transversal, ja que està col·locat en direcció paral·lela a les façanes de l'edifici. La posició del nucli vertical d'escala i ascensors subdivideix el buit original en dos patis separats. Aquest tipus de celobert resultant agrupa exclusivament els dormitoris de la casa, i per tant, es pensa com un espai reposat per el descans dels seus residents. No obstant això, és un pati que per estar compartit amb el veí de replà, no garanteix una completa privacitat. L'enfrontament dels habitatges en la dimensió estreta de l'espai exposa molt les seves cambres. Aquest espai funciona doncs com un pati mancomunat, però augmentant lleugerament les seves dimensions convencionals, i variant també la seva posició dins l'edifici. Si no fos per què l'habitació de l'extrem de la casa barra l'espai del pati, i l'escala tancada el separa en dos, aquest espai podria haver funcionat com un tipus de pati lineal que tallava l'edifici en dues parts iguals.

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.22] Casa Espona. R. Duran Reynals. 1932-1935.
Estructuració dels patis a la planta tipus definitiva.

Aquesta dualitat de interpretació de l'organització del pati central mitjançant una idea de linealitat transversal subjacent, contraposa el concepte de pati latent com a "tall" amb el del configurat realment com a "forat".

Contràriament, els altres quatre patis laterals són exclusius de cada habitatge, i reuneixen únicament els seus espais de servei - cuina, banys i dormitori de servei -. Per aquest motiu, són també de dimensions més reduïdes. En aquest tipus de pati s'ha prioritzat la unificació de les funcions des d'una sola casa. Paradoxalment, són patis que per la seva situació mitjanera semblarien compartits, però que en aquest cas són exclusius. La intensa activitat que es genera en aquests espais de servei es concentra al voltant d'aquests buits, que funcionen com a xemeneies de ventilació.

Aquesta diferenciació del tipus d'activitat que es genera al pati és la que li proporciona també un altre aspecte de la seva identificació més vital: "el pati del repòs" - espais servits - i "el pati del bullici" - espais servidors -. [3.22]

L'evolució del "pati plàstic" al procés projectual entre la planta original i la finalment construïda varia sensiblement en la configuració del pati central. El nucli d'escala i ascensors canvia de forma per alinear-se pràcticament amb el pati central. Això implica certa renúncia a la idea d'intimitat entre dormitoris d'habitatges diferents que es preservava a la proposta inicial - finestres enfrontades més allunyades i finestres apropades en disposició al trespol -. Els interessants pous de llum que es preveïen als extrems del corredor comú de l'edifici, i que il·luminaven els rebedors dels habitatges, s'eliminen per convertir-se en espais útils d'emmagatzematge.

La filiació de Duran Reynals amb el GATCPAC li reporta personalment, una actitud de gran racionalitat a la seva arquitectura. Malgrat l'arquitecte va utilitzar posteriorment un llenguatge d'inspiració més clàssica, amb una imatge allunyada de la del IMM, no per això, el conjunt de la seva obra deixa de mostrar-se en una sòlida coherència formal i constructiva. L'arquitectura de Duran "(...) és tan versàtil que és capaç de posar-li el vestit que vulguis, des del de la casa del xamfrà Diagonal-Rosselló, fins al de la del Campo Vidal".³

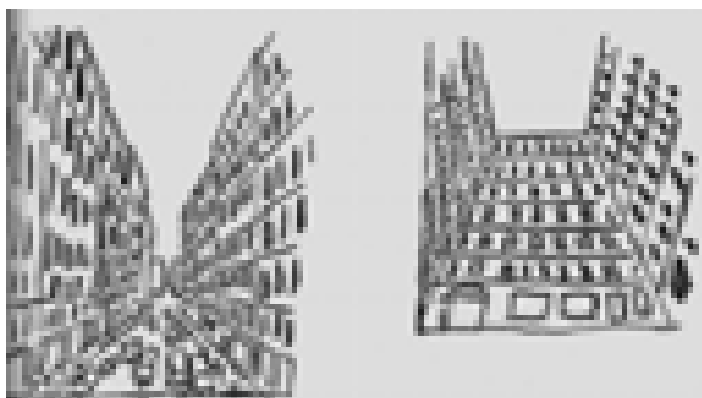
En certa manera doncs, la imatge exterior de l'obra és per Duran un tema bastant superflu, a diferència de l'espai habitable de la casa que és el que verdaderament importa. La idea de casa urbana no es pot entendre sense la seva interrelació amb el pati, com espai generador de vida interior en la comunitat.

³ Lluís Nadal. Entrevista de Ll. Clot et "Dues hores amb Ll. Nadal i la seva arquitectura". Quaderns n.146. 1981

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

¹ "Aquest paral·lelepípede obert als carrers i patis, i el seu producte únic: la rue-corridor. La mateixa en totes les ciutats del món, és la única manifestació plàstica del urbanisme".

Le Corbusier

[3.23] La "rue-corridor". Dibuixos de Le Corbusier.
Visió des de fora -el carrer- i des de dins -el patí d'illa-.

3.8 EL PATI D'ILLA A L'EIXAMPLE

El debat introduït pel racionalisme del Moviment Modern en la nova forma d'estructurar la ciutat va suposar tota una posició de ruptura en relació amb la ordenació urbana tradicional. La reinterpretació de la mançana urbana tancada en una agrupació d'edificacions més obertes, plantejava una nova forma urbana, que suposava la transformació de la idea clàssica de carrer -"rue corridor"-.¹ Aquest canvi morfològic de la ciutat tradicional es fonamentava bàsicament en la manca de confort i salubritat dels habitatges situats als teixits històrics i als densos creixements urbans posteriors. [3.23]

En aquest sentit, les experiències urbanístiques del MM a principis de segle representen tota una crítica a la mançana tradicional d'eixample. Les "Hof" vieneses, les "Siedlung" alemanyes, i les experiències holandeses són alguns exemples representatius d'aquell urbanisme que va proposar la millora de les condicions dels habitatges amb un tipus d'estructura urbana diferent.

La proposta de l'Eixample Cerdà a Barcelona va resultar en aquest aspecte molt pionera. Una retícula homogènia i compacte va ser capaç d'organitzar el gran creixement de la ciutat extramurs, garantint alhora un ambient òptim per a la vida confortable dels seus habitants. La matriu uniforme que estructura aquest teixit urbà ha estat capaç de suportar amb eficàcia la seva pròpia evolució. Sobre la base morfològica regular de l'illa quadrada i tancada, l'Eixample ha pogut així absorbir al llarg del temps la convivència dels múltiples usos a la ciutat - residencials, productius i terciaris -.

La forma urbana tan característica de l'Eixample Cerdà ha definit fonamentalment dues escales de buits: el patí d'illa com el gran espai interior de tota l'anella edificada, i els patis de parcel·la com els buits privats que són exclusius de cada edifici. Encara que aquesta tesi es centri principalment en l'estudi dels patis que es produeixen al gruix de l'edificació residencial contemporània, es considera que no es pot passar per alt el valor del patí d'illa a l'Eixample com a paisatge urbà essencial d'aquesta part de la ciutat.

Les ordenances originals d'aplicació de l'any 1857 regulaven les primeres edificacions de l'Eixample des de paràmetres exclusivament d'ocupació del sòl. Així, l'edifici construït podia ocupar com a màxim la meitat de la superfície del seu solar. No és fins l'aparició de l'Ordenança de 1891 que s'aborda la regulació específica de l'Eixample Cerdà.

¹ El concepte de "rue-corridor" definit per Le Corbusier és el carrer com expressió més representativa de la morfologia urbana visible a la ciutat tradicional. El patí d'illa tradicional constitueix la seva morfologia interna, i ocult a des del carrer. Le Corbusier. "La casa del home". Ed. Apóstrofe. 1979

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.24] Pati d'illa de l'Eixample. Barcelona.

Evolució per l'aplicació de les diferents Ordenances.

La normativa estableix una modificació substancial al canviar la regulació de la parcel·la per la de la mançana. Aquest fet esdevé essencial per la definició regular i unitària del pati d'illa, ja que introdueix la idea d'alineació de l'edificació a l'interior de l'illa. [3.24]

Aquesta nova ordenança municipal introdueix així nous elements específics de regulació que fan que esdevingui l'Ordenança de referència. Es caracteritza per incorporar nous conceptes en l'ordenació de l'edificació de les illes: l'alineació a vial, l'altura reguladora màxima, la profunditat edificable màxima, l'ocupació en planta baixa de l'interior de l'illa i l'obligatorietat dels patis de parcel·la.

L'alineació obligatòria al vial dels edificis és la que proporciona la morfologia uniforme més visible de l'ordenació de l'Eixample. La definició d'aquest perímetre regular aposta clarament per la idea del carrer tradicional, on es produeix l'activitat comercial més viva per la ciutat. Per damunt d'aquest sòcol de comerços es situen els habitatges com l'ús residencial que configura el gruix principal de l'edificació urbana.

L'alçada reguladora és la que garanteix un adequat assolament del carrer, ja que estableix la proporció dels edificis en relació a l'amplada del vial. Així, l'altura reguladora de PB+5 fins a 22 m. representa una secció gairebé quadrada del carrer tipus de 20 m, d'amplària.

La determinació de la fondària edificable és la que possibilita la formació del pati d'illa representatiu de l'Eixample. La dimensió d'aquesta profunditat màxima dels edificis es regeix de forma unitària per tota l'illa, i segons l'ocupació màxima permesa per l'edificació perimetral respecte l'illa completa.²

La regulació dels patis de parcel·la respon a la necessitat de reglar els patis interiors o celoberts de l'edifici per a la ventilació dels espais interiors d'uns habitatges molt profunds. Aquesta norma s'estableix en relació amb la superfície construïda de l'edifici i el seu nombre de façanes.³

Les successives pressions de la propietat privada del sòl, obligaran al consistori a incorporar unes noves ordenances molt més congestives i favorables als propietaris. Aquestes noves reglamentacions es caracteritzen principalment per un increment de l'edificabilitat que es tradueix en un augment de la volumetria construïda permesa, tant pel que fa al perímetre edificable com per l'interior de la mançana. L'ordenança de 1932 afegeix una planta més a l'edificació (PB+5) i introdueix el nou concepte d'àtic reculat

² A la Ordenança de referència de 1891 la fondària edificable de 28 m sorgeix d'una ocupació perimetral de l'edificació del 73,6% en les illes de més de 8.000 m².

³ La regulació dels patis de parcel·la de l'edificació est ableixen la proporció respecte la superfície construïda edificable, segons el nombre de façanes de l'edifici: 12% de patis per una sola façana, 8% de patis per dues façanes i 6% si l'edifici disposa de tres façanes.

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.25] Pati d'illa de l'Eixample. Barcelona.
Uniformitat compositiva i constructiva

del pla de façana del carrer 3m. Posteriorment amb les següents ordenances – 1942, 1947 i 1958 - apareixen els sobreàtics reculats, els desdoblaments de les plantes baixes i l'ampliació de l'alçada de les edificacions a l'interior d'illa. Totes aquestes modificacions desvirtuen aquella primera ordenança de referència de 1891.

La normativa del PGM de l'any 1976 representa un cert retorn a l'esperit de l'ordenança de referència. S'anul·len els àtics i sobreàtics, es redueix la fondària edificable de 28 m. a 26 m., es baixa l'alçada reguladora de 22 m. a 20,75 m. i es redueix també l'edificabilitat en planta baixa de l'interior d'illa. Posteriorment, l'Ordenança de rehabilitació i millora de l'Eixample de l'any 1986, resol de manera específica altres aspectes que l'OME del PGM-76 no contemplava. Aquesta normativa recupera els jardins interiors originals de parcel·la, al limitar les edificacions en planta baixa fins la meitat més de la fondària edificable -13 m-, i a una alçària màxima de 4 m.

Tots aquests canvis d'ordenació en l'edificació, a través de la seva aplicació urbanística, no han desfigurat excessivament la configuració bàsica del cor de l'illa de l'Eixample. El pati interior de l'illa Cerdà és un dels elements més singulars de la ciutat de Barcelona, o parafrasejant a Emili Donato: *"el pati a l'Eixample és un monument!"*.⁴

La utilització dels interiors de mançana en activitats no residencials de tipus comercial, i fins i tot en altres de tipus productiu, generen unes construccions interiors molt irregulars, que malgrat tot no acaben de malmetre la identitat formal del pati d'illa. La recuperació actual de molts interiors d'illa ha permès retrobar l'autèntic valor del pati original en la configuració urbana de l'Eixample. Es per això, que la forma substancial de la mançana esdevé indissociable amb la del pati que genera. [3.25]

El paisatge urbà que configura el pati d'illa és doncs molt singular i característic. Les edificacions tradicionals disposen d'unes façanes a l'interior de l'illa molt allunyades de la representativitat de les seves façanes al carrer. Són façanes molt abstractes i senzilles que responen a la tipologia de la galeria tradicional dels habitatges. El propi sistema estructural en voladís els atorga la condició de façana no portant, amb el que poden configurar-se de forma completament oberta. Una condició que funciona a la inversa de la façana tradicional al carrer, i que justifica aquesta bàsica diferenciació compositiva.

Aquestes façanes tradicionals al pati de mançana estan construïdes amb tancaments molt transparents que es col·loquen entre uns pilars

⁴ Conversa de l'autor amb l'arquitecte Emili Donato.(E. D.)

3. EL PATI A LA BARCELONA HISTÒRICA

[3.27] Façana tradicional d'un edifici al pati d'illa de l'Eixample.
Elements constructius tradicionals i característics.

metàl·lics de fosa que suporten el voladís, el qual disposa sovint d'una vora metàl·lica. Aquesta composició genera una fina retícula estructural de suport de les fusteries de tancament. Són fusteries de fusta esmaltada o envernissada en les que domina la proporció del vidre, disposat en reduïdes dimensions entre les barretes que subdivideixen les fulles practicables. A les parts inferiors es poden disposar senzills plafons cecs de la mateixa fusta, o proteccions de baranes metàl·liques calades amb barrots quan l'envidrament arriba fins al terra. [3.26]

La galeria constitueix l'espai més eficaç per regular el confort ambiental de la de la casa. Aquest espai és comú per les estances posteriors de l'habitatge, i funciona com un verdader regulador energètic – hivernacle o umbracle -. Així, al hivern actua de hivernacle al captar l'energia solar a través dels seus envidraments i escalfa l'interior de la casa. Contràriament, a l'estiu funciona com un eficaç umbracle, mitjançant l'ús dels seus elements de protecció solar – persianes de corda tradicionals –, que es disposen per davant de les fusteries practicables que solen estar més obertes. [3.27]

La transparència és la característica bàsica d'aquestes façanes del pati d'illa. La distància existent entre les façanes dels diferents edificis permet preservar la bona privacitat dels corresponents espais de la casa. Una intimitat que també es garanteix amb la materialitat constructiva de les pròpies façanes. Els envidraments col·locats a pla de façana es poden cobrir de reflexos durant el dia, i en canvi, poden mostrar l'interior de la casa a la nit. Els elements versàtils de protecció – persianes, tendals, cortines – col·laboren igualment en aquesta vibració aleatòria de clar-obscur a la façana.

La vida quotidiana com l'arquitectura que la sustenta, es mostren en el pati d'illa de foma oberta i espontània. La construcció de les seves galeries que s'obren totalment sobre una façana no portant, la formalització de la fina retícula metàl·lica vista de suport, les fusteries completament envidriades i col·locades a pla, les persianes que donen protecció per davant, les baranes metàl·liques més lleugeres, representen tot un savi repertori constructiu d'absoluta unitat. Una unitat que resulta també de considerar equivalents les quatre orientacions de les seves façanes. Aquest tipus de construcció constitueix tot un excel·lent exemple de naturalitat epidèmica per l'arquitectura urbana. Una arquitectura que ha preservat aquell caràcter anònim i respectuós dels antics mestres d'obres, i que per sobre de tot, ha estat capaç de conferir al pati de l'Eixample tota la seva pròpia identitat.

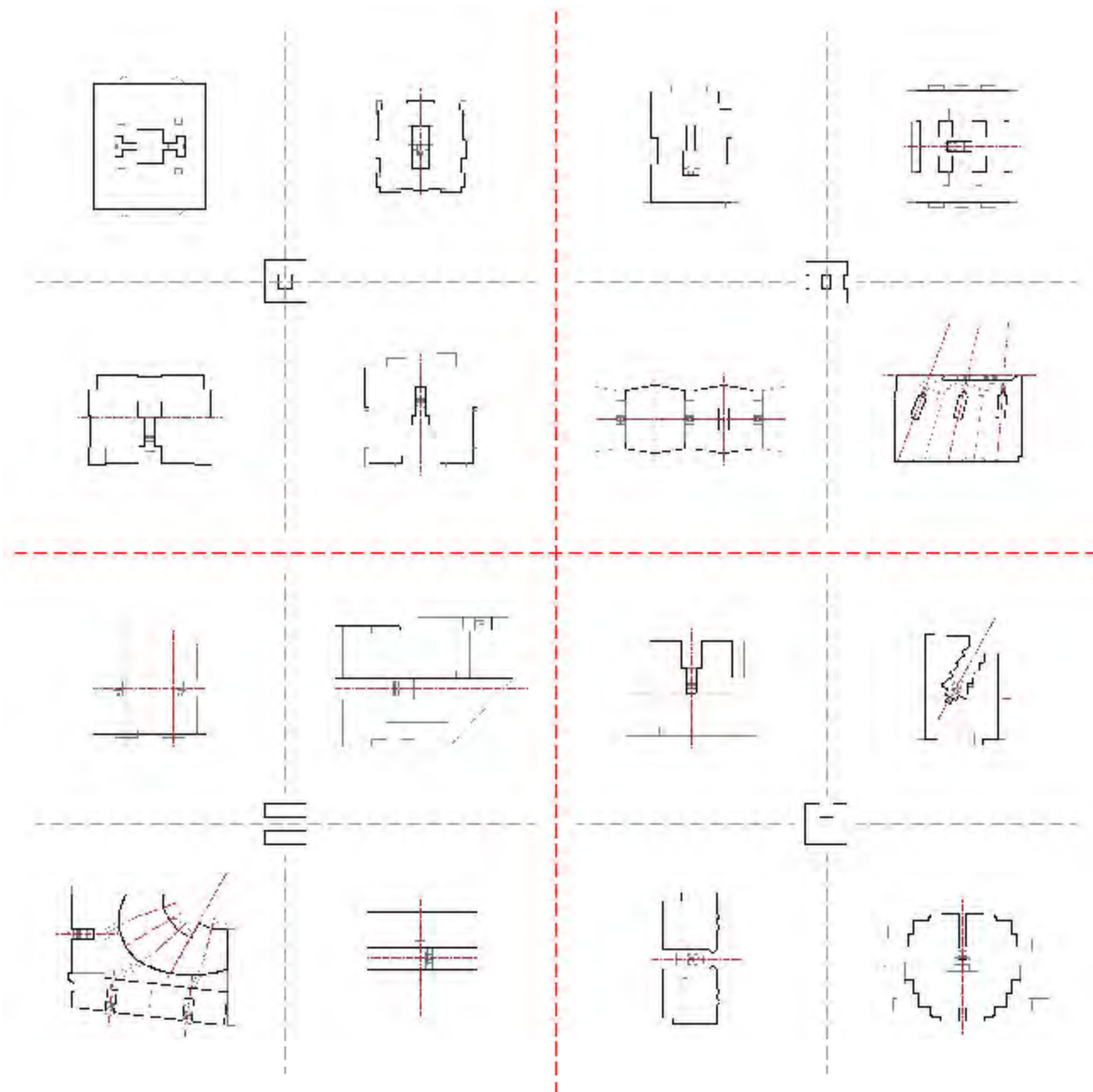

[3.26] Plantatípus parcial amb la façana lleugera al pati d'illa.

[3.26'] Plantatípus parcial amb la façana portant al carrer.
CasaM. Blanch. Rambla Catalunya, 25. Barcelona. 1894.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA DIVERSITAT TIPOLÒGICA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

⁰ *"La tendència a em bellecer exteriorment e a nuestros edificios proviene de la costumbre de ocultar las partes que los componen y la forma en que fueron creados."*

Louis I. Kahn

INTRODUCCIÓ

El context socioeconòmic a finals dels anys cinquanta, inicia una etapa molt productiva en la construcció d'habitatges a tot l'estat. La Llei Estatal de "Viviendas de Renta Limitada",¹ que proporcionava una sèrie d'avantatges econòmiques, va incentivar aquest creixement intens del sector de la construcció al parc residencial: *"A l'Estat espanyol hom passaria d'una construcció de 100.000 habitatges, l'any 1958, a la de 200.000, l'any 1963"*.²

Malgrat els aspectes negatius d'aquesta precipitada i massiva producció, la seva mateixa intensitat va permetre alhora, l'elaboració d'un repertori d'edificis d'habitatges de valor arquitectònic a la ciutat. Un àmbit que constituïa l'escenari més idoni per afavorir aquesta implantació de nous edificis d'habitatges, i per tant d'una arquitectura de renovat caràcter urbà.

Aquesta construcció d'edificis d'habitatges ofereix, en relació al pati, un ampli registre de solucions que sobrepasa la seva concepció més tradicional. Un sistema de patis convencional que la pròpia tipologia dels edificis de l'Eixample havia esgotat en l'anacrònica "casa de senyors" o casa de renda burgesa. Cada vegada, resultava doncs més difícil oferir aquells habitatges tant sobredimensionats, per una societat canviant que requeria de noves perspectives econòmiques, socials i culturals. Així, l'oferta d'habitatges de superfícies més grans quedaria exclusivament per a les classes socials més benestants, que es situarien principalment en la zona alta de la ciutat, més privilegiada al estar més ben dotada urbanísticament. Contràriament, els habitatges més reduïts, es construirien per a unes classes més senzilles i obreres, situant-se en sectors menys estructurats de barris més perifèrics de la ciutat.

La selecció d'obres de vivenda col·lectiva escollides per realitzar aquest estudi del pati, són la imatge d'una època de gran empenta cultural i econòmica a la ciutat de Barcelona. Una època que havia deixat enrere les fortes penúries de la postguerra i projectava tot una ànsia de prosperitat i modernitat. La mostra de cadascun d'aquests exemples d'edificis d'habitatges amb pati, reflecteix la variada societat a la que anaven destinats. Un ampli espectre, que conté des d'una societat rica i emergent, fins a una de classe més humil i treballadora. En aquest sentit, l'arquitectura d'aquestes obres, s'haurà d'emmarcar en el context socioeconòmic pertinent de l'època. Un fet que ve determinat en cadascuna d'elles per múltiples condicionants: el seu emplaçament en la ciutat, la resposta funcional dels seus habitatges, el tipus d'agrupació i ordenació, i la seva materialització constructiva.

⁰ *Louis I. Kahn. Conversaciones con estudiantes. Ed. Gustavo Gili. 2002*

¹ *En referència a tots els beneficis econòmics (exempcions i bonificacions tributàries, anticipis sense interès, préstecs complementaris, primes a la construcció, subministres de materials) contemplats en el Capítol V, de la Llei de "Viviendas de Renta Limitada" de 1954.*

² *Helio Piñón, Nacionalisme i modernitat en l'arquitectura catalana contemporània. Edicions 62. Barcelona. 1980.*

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

Aquest anàlisi abraça un període cronològic que s'inicia a finals dels anys cinquanta, es desenvolupa majoritàriament a la dècada dels seixanta i finalitza als anys setanta, just a les portes del canvi polític a tot l'estat. Aquest període permet abastar tres dècades que van resultar claus en l'evolució de les tipologies i també de tècniques constructives a l'edificació. Un destacat impuls constructiu que va permetre oferir noves solucions en el camp de l'habitatge col·lectiu, i que lligat amb els canvis socioeconòmics i culturals va propiciar una transformació del pati tradicional al teixit urbà residencial.

Aquesta voluntat de canvi estava caracteritzada per la recuperació dels postulats racionalistes del MM. L'arquitectura d'aquests edificis presenta així, un canvi en la composició de les seves façanes i de la seva volumetria. La concepció moderna en la distribució dels espais interiors dels habitatges genera també aquesta transformació del pati que busca una nova forma i posició dins la configuració de l'edifici.

El criteri arquitectònic de selecció d'aquestes obres d'habitatges ha estat, després d'acotar una col·lecció de casos més àmplia, els que han representat de manera més objectiva certs valors de la seva arquitectura:

- Valor d'exemplaritat.

Mostren en diferent mesura, una excel·lència arquitectònica per l'època que representen.

- Valor de varietat.

Aporten una notable diversitat tipològica a l'edificació, que enriqueix el teixit residencial de la ciutat.

- Sentit de progrés.

Adopten un sentit de ruptura amb les convencions heretades, i aposten per una línia de progrés cultural, malgrat les limitacions tècniques i econòmiques de l'època.

- Voluntat de fer ciutat.

Aposten per construir una part de la ciutat, de foma que aquesta sigui més estructurada i habitable.

En el conjunt de totes les obres seleccionades es posa de manifest un nou panorama de l'arquitectura catalana. La racionalitat i funcionalitat arquitectòniques fomenten l'actitud de trencament respecte cert immobilisme cultural que havia imperat des dels anys de postguerra. La mostra dels edificis escollits, denota una acurada tasca que va des de la mateixa gènesi del projecte, fins la materialització definitiva i concreta de l'obra.

4.1. SITUACIÓ DE LES OBRES

Totes les obres objecte d'aquest estudi corresponen a arquitectes catalans de reconegut magisteri, i amb una obra d'arquitectura ben prestigiosa i consolidada. La seva sòlida i exemplar trajectòria professional, ja forma part de la història cultural de l'arquitectura catalana contemporània: Miquel Ponsetí, Antoni Moragas, Oriol Bohigas- Josep Martorell, Albert Viaplana- Helio Piñón- Gabriel Mora, Francesc Mitjans, Ricardo Bofill, Emili Donato, Juan Antonio Coderch, Federico Correa- Alfonso Milà, Lluís Nadal, Antoni Bonet, Francisco Javier Barba Corsini, Jordi Garcés- Enric Sòria i Manel Solà Morales.

El fet que aquests arquitectes deixin les seves obres al carrer, a la ciutat, significa tota una oportunitat per poder experimentar "de primera mà" aquesta mostra d'arquitectura. Una arquitectura que d'altre banda ha estat de referència per entendre part de la transformació de la ciutat.

La ubicació d'aquesta selecció d'obres, objecte de l'estudi del pati a l'habitatge col·lectiu a la Barcelona contemporània, representa la pròpia diversitat de l'intens creixement urbà a l'època de referència. [4.4.1]

L'existència d'exemples situats en ple cor de l'Eix ample Cerdà estan representats per els models d'estudi IV.c "pati_androna" de E. Donato i III.b "pati_obert_tancat" de A. Bonet, els quals responen a un programa similar d'habitatge, però a una escala d'intervenció molt diferent. Altres edificis d'habitatges emplaçats en els marges urbans d'aquest mateix Eix ample són el II.b "pati_multi_centre" de A. Moragas al barri del Camp de l'Arpa, i el II.c "pati_dual" de Bohigas-Martorell al Poble Nou, constitueixen conjunts de gran densitat per habitatges més reduïts.

Les obres que es disposen en eixamples urbans més irregulars i de menor dimensió són el II.d "pati_ventall" de A. Viaplana- H. Piñón- G. Mora a les Corts, i el III.c "pati_plegat" de M. Solà Morales al barri de Sant Gervasi-Gavany, les quals resolen de forma diferent dos edificis en cantonada, esdevenint molt significatives i originals per l'època. La parella d'edificis II.a "pati_estàndard" de M. Ponsetí i IV.b "pati_escletxa" de R. Bofill està situada a una de les illes al voltant del Turó Parc, en la frontera urbana entre aquests eixamples secundaris i altres barris residencials menys compactes de la ciutat – Tres Torres -.

Els exemples d'edificis aïllats "a quatre vents" estan formats per les obres I.a "pati_axial" de J. A. Coderch, i el I.c "pati_híbrid" de Ll. Nadal situats al barri de Tres Torres. L'edifici del I.d "pati_comprimat" de A. Bonet es situa a Pedralbes. El cas I.b "pati_des_axial" de F. Correa- A. Milà correspon a aquest mateix tipus d'edifici, però de forma extrusionada en alçada formant una

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

torre a la Diagonal. Tots ells s'implanten com a peces urbanes de qualitat en la zona alta de la ciutat, per a habitatges de classes molt benestants.

La mostra de grans edificacions amb configuració de "bloc aïllat" són el IV.a "pati_pinta" de F. Mitjans, i el III.a "pati_alternat" de F. J. Barba Corsini, els quals es situen molt pròxims en una nova cruïlla de la ciutat en creixement, a la confluència dels barris de Les Corts i Sarrià. El model d'estudi IV.d "pati_zig_zag" de J. A. Coderch esdevé un cas paradigmàtic per un tipus de implantació residencial a gran escala, en un solar que ocupaven les antigues Cotxeres de Sarrià. Finalment, l'obra III.d "pati_central" de J. Garcés - E. Sòria, situada al marge est del Turó de la Peira, en el límit de la ciutat tradicional - Eixample Cerdà -, constitueix l'exemple cronològicament més recent d'aquesta investigació.

TEXTURÀ	MODES D'ESTUDI			
EXAMPLE CERDÀ	Eixample		Marges d'Exemple	
	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"
ALTRES EXAMPLES	Eixample		Marges d'Exemple	
	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"
CASIS URBANES I QUARRE VENED	Eixample		Marges d'Exemple	
	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"
BLOC AÏLLAT	Eixample		Marges d'Exemple	
	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"	R/a "Barcelonès"	I/a "Cerdà"

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4.2. CLASSIFICACIÓ TIPO LòGICA DEL PATI. ARQUETIPS I MODELS

La classificació tipològica del pati als edificis d'habitatge col·lectiu parteix de la idea del pati com l'espai intrínsec en la configuració de l'edifici. Un espai capaç de definir l'estructuració de l'edifici del que forma part, i per tant molt relacionat amb la tipologia edificatòria. Unes tipologies que responen principalment a la posició i forma del pati en el conjunt edificat, a través del mòdul tipus que estableix l'agrupació dels seus habitatges.

La classificació obeeix "a priori" a la forma i posició que els patis prenen dins l'edifici, i que també es vincula amb el teixit urbà on es situa. Des de posicions centrals de pati en edificis aïllats, a configuracions més seriades en tipologies tradicionals d'exemple, a posicions lineals en edificis en bloc doble, fins a configuracions més obertes del pati en edificacions més singulars.

Per dur a terme aquesta classificació tipològica del pati, s'han establert en síntesi quatre grans grups ideals representatius. Són quatre patrons teòrics de partida que es defineixen en relació a la seva categoria formal més significativa, i segons el tipus de pati ideal que estructura l'edifici. A cada un d'aquests grups teòrics inicials se li han assignat quatre tipus amb exemples d'obres concretes, obtenint per tant setze models pràctics d'anàlisi.

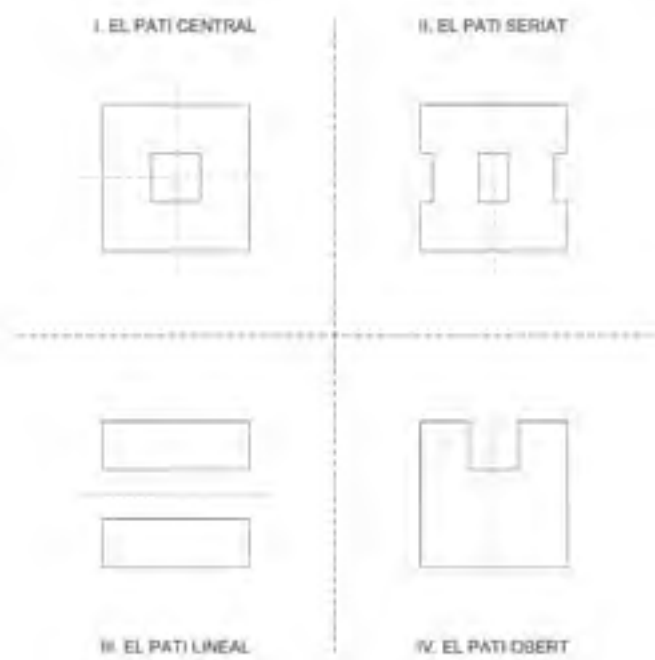
Els patrons teòrics de referència es plantegen com a "tipus ideals" o d'elementalitat tipològica, i s'han agrupat segons la forma més representativa de pati que configuren. Aquests grups teòrics de referència s'han anomenat **arquetips (4)**: [4.2.1]

- L'arquetip I - **El Pati Central** - obeeix al pati unitari generat al nucli d'edificis aïllats d'habitatges "a quatre vents", situats en contextos urbans de ciutat jardí o de ciutat més oberta.

- L'arquetip II - **El Pati Serrat** - constitueix el pati estructurat a l'interior de l'edifici, com a resultat d'agrupacions tipològiques d'habitatges entremitgeres, i construïts en teixits tradicionals d'exemple de ciutat.

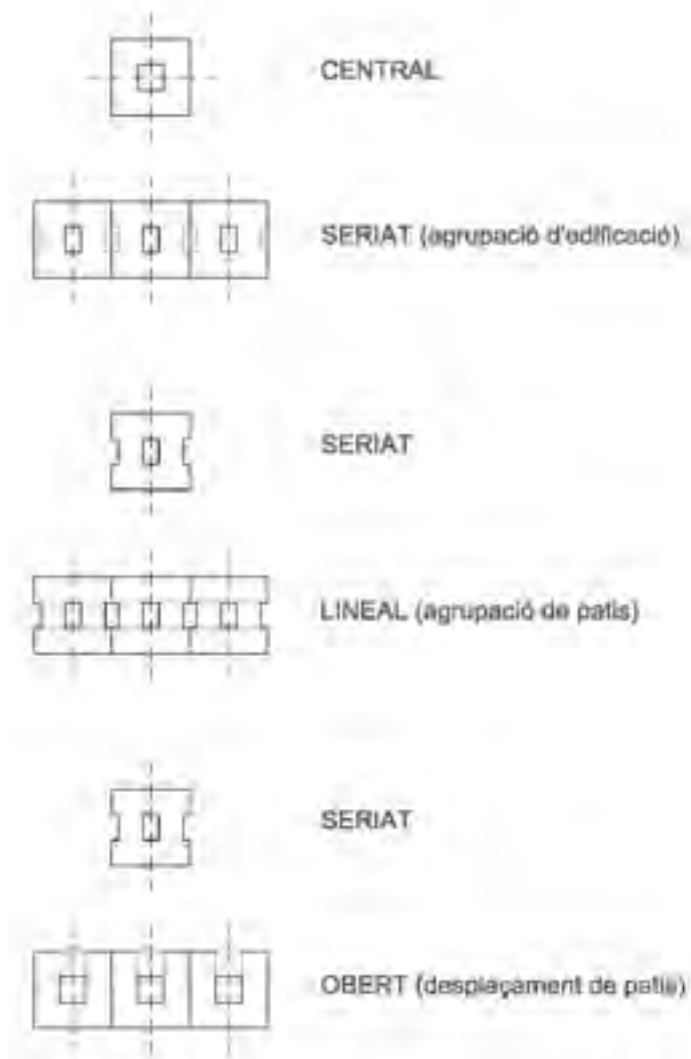
- L'arquetip III - **El Pati Lineal** - respon a pati estructurat des de la disposició de linealitat en "doble bloc", en edificis emplaçats en contextos urbans densificats o en teixits urbans de nova ordenació.

- L'arquetip IV - **El Pati Obert** - configura el pati de forma oberta al perímetre de l'edifici, i localitzat en diferents tipus de teixits urbans.

[4.2.1] Diagrames bàsics dels arquetips.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

[4.2.2] Diagrames d'agregació dels arquetips.

Aquesta classificació amb quatre arquetips com a patis ideals plasma d'una forma elemental la disposició i forma del pati en la configuració de l'edifici. El nom assignat a cada arquetip està relacionat amb el seu tipus ideal d'edifici. Així per exemple, l'arquetip del pati "central", és l'extrapolació de l'arquetip d'edifici "central" amb pati "central", i així es pot extrapolat successivament per a cada arquetip.

La noció de pati ideal o arquetip associat no es pot desprendre doncs del tipus d'edifici ideal del que forma part. Existeix per tant, una relació indissociable entre les parts - patis - i el conjunt - edifici -, que és la que determina el propi nom de l'arquetip.

El criteri en la prescripció d'aquests quatre arquetips pot presentar algun tipus d'equívoc o ambivalència en la seva classificació, ja que aquesta no és sempre taxativa i clara. Així per exemple, es podria interpretar que l'arquetip "pati_seriati" és conseqüència de col·locar de forma seguida el "pati_central" original. És a dir, l'edifici amb pati "seriat" seria el resultat d'una agrupació arreglada d'edificis amb pati "central". O també es podria llegir a l'inrevés, l'arquetip "pati_central" podria derivar d'aïllar el "pati_seriati".

L'arquetip "pati_lineal" podria representar l'evolució de l'arquetip "pati_seriati" en el s'ha produït una agrupació dels patis.

L'arquetip del "pati_obert" d'alguna forma podria representar el "pati_seriati" que ha dut el pati al límit de l'edifici, per transformar-lo en el "pati_obert".

Tots aquests tipus de combinacions entre els quatre arquetips establerts en aquesta classificació, no invaliden per ells mateixos la seva idea de patrons autònoms. Això, els hi dóna la pròpia capacitat de identificar-los separatament com a arquetips independents. [4.2.2]

Els arquetips són des d'un punt de vista *chomskià*, els buits generatius de l'edifici que tenen la virtut d'engendrar i formular una sèrie de regles capaces de produir tots els patis possibles. Aquesta capacitat sintètica de l'arquetip és la que permet agrupar els diferents tipus de pati a través dels casos reals d'estudi seleccionats, i segons totes aquelles característiques espacials que els hi són més comunes.

Els exemples concrets de patis de les obres seleccionades, constitueixen els **models** reals "ad hoc" o **subarquetips (16)** del tipus ideal o arquetip al que pertanyen. Així, la mostra dels setze casos d'estudi s'ha ordenat classificant cada quatre "models reals" o subarquetips per cada una de les famílies dels

ARQUETIPS	MODELS D'ESTUDI			
I. EL PATI CENTRAL	I _a "axial"	I _b "central"	I _c "lateral"	I _d "central"
II. EL PATI LATERAL	II _a "lateral"	II _b "central"	II _c "lateral"	II _d "central"
III. EL PATI AXIAL	III _a "axial"	III _b "central"	III _c "lateral"	III _d "central"
IV. EL PATI CENTRAL	IV _a "axial"	IV _b "central"	IV _c "lateral"	IV _d "central"

quatre arquetips teòrics.³ Si l'arquetip és l'imaginari del "tipus ideal" el sub-arquetip o "model real" és en realitat un "sub-tipus" del seu tipus ideal. Per a una simplificació terminològica d'aquesta investigació, aquests sub-arquetips s'han anomenat **models d'estudi**, ja que cada tipus respon fonamentalment a la seva obra concreta d'anàlisi. A cada un dels setze models d'estudi se li assigna un nom tipus identificatiu segons la característica formal més representativa del tipus de pati que configura. En els noms d'aquests tipus segons els seus models d'estudi, també es produeix una extrapolació respecte a l'edifici on es disposen. Així per exemple, el tipus I_a del pati "axial" no es pot entendre sense dissociar-lo del seu edifici "central". Per tant, el tipus del "pati axial" és en realitat l'extrapolació simplificada de "l'edifici amb pati axial".

Els tipus de patis d'aquests "models reals" seleccionats per cada grup d'arquetip, tenen per ells mateixos, un valor arquitectònic en la configuració del conjunt de l'edifici, i conseqüentment, esdevenen una part incontestable en el coneixement complet de cada obra. La relació de configuració bàsica que s'estableix entre l'element del pati i l'edifici s'ha utilitzat per anomenar els diferents tipus de models de patis d'aquesta recerca. [4.2.3]

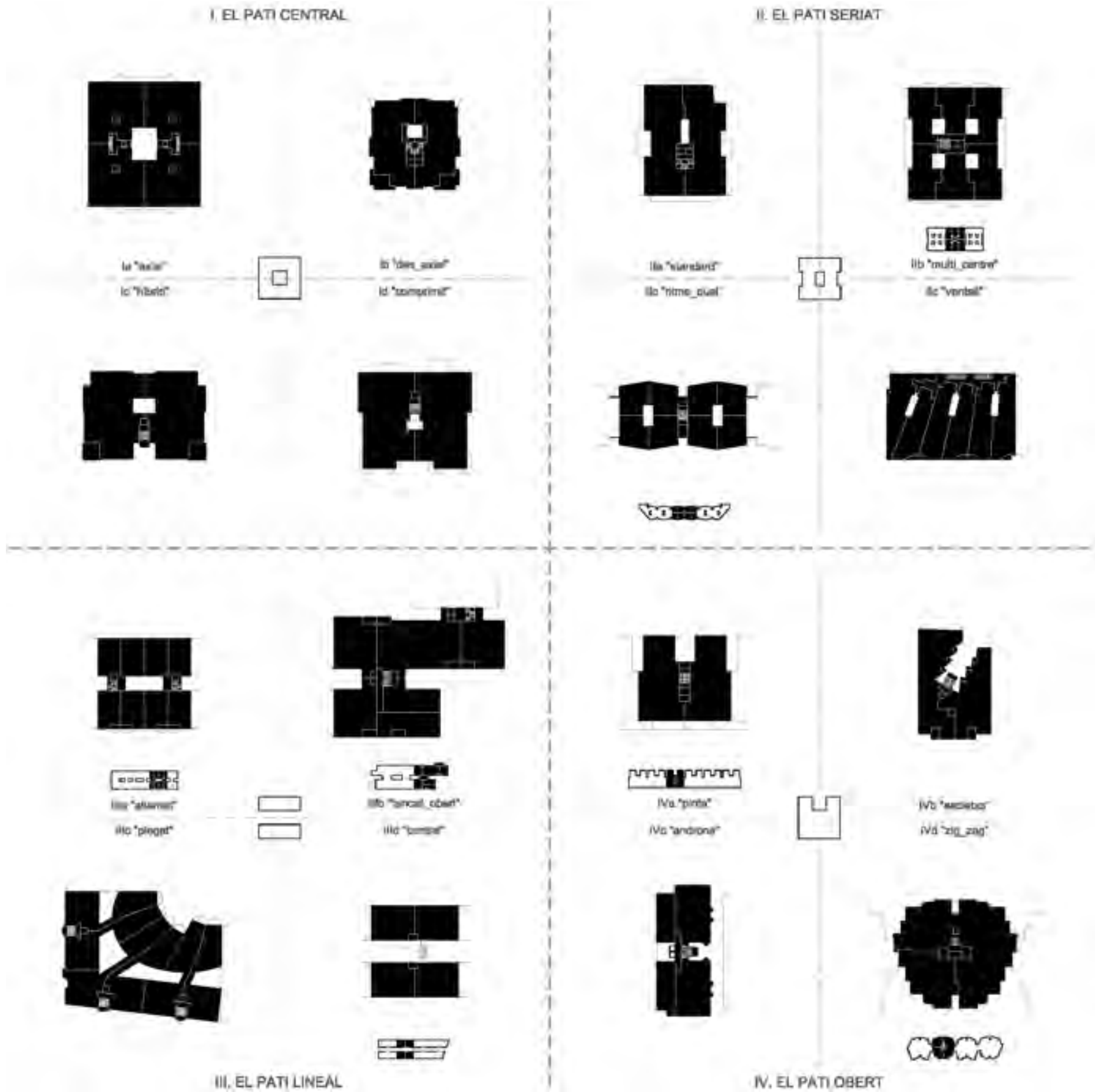
L'agrupació d'aquests "tipus" o subarquetips en els corresponents "patrons teòrics" o arquetips, s'ha realitzat segons els atributs formals més generals que els caracteritza. En aquesta classificació dels models, els límits entre les categories formals dels patis a examinar, com en qualsevol tipus de classificació, no es mostren tampoc de forma tant fixa ni rotunda.

La presència de fronteres difoses en el criteri d'ordenació entre els diversos models d'anàlisi, pot presentar alguna dificultat classificatòria. Sovint, la coexistència entre característiques formals diferents podria ser un obstacle per l'estructura d'aquest treball de recerca. No obstant això, s'ha emprat el criteri d'objectivar les categories formals predominants, la qual cosa permet posicionar cada model d'estudi en el grup de l'arquetip més determinant.

La classificació dels grups d'**arquetips** i dels seus tipus - **models d'estudi**- que estructura aquesta investigació s'organitza a partir dels dos eixos principals que determinen el pati originari en el nucli de l'edifici. En cada un dels quadrants resultants d'aquesta operació geomètrica inicial, es subdivideixen de nou amb altres sub-eixos ortogonals que ordenen els quatre tipus segons els models d'estudi -reals- al voltant de cada arquetip -ideal-. Aquesta ordenació de la composició mitjançant eixos en creu pren com a referència la forma quadrada com idea del buit més abstracte i original:

³ El concepte d'arquetip definit pel psicòleg Carl Gustav Jung és el fenomen universal que tracta d'explicar certes imatges ancestrals sustentades en la religió, el mite o la llegenda. Les "imatges arquetípiques" per Jung són aquelles que constitueixen bàsicament el inconscient col·lectiu (expressat simbòlicament en forma de "mandala"). L'arquetip a l'arquitectura del pati és l'extrapolació d'aquella primera idea psicològica de C. G. Jung a un "imaginari espacial" que sustent i la concepció del pati ideal a l'edifici.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

⁴ *"El tipus és la idea mateixa de l'arquitectura, és el que està més a prop de la seva essència".*

Aldo Rossi

4.3. ARQUETIPS DEL PATI. MODELS D'ESTUDI

La identificació del tipus de pati es realitza mitjançant l'estudi concret dels models seleccionats. Es parteix de la planta tipològica com a representació planimètrica més significativa pels edificis d'habitatges. La planta representa el patró bàsic del format de treball d'aquesta recerca.

La planta constitueix el dibuix principal de projecte per configurar la disposició espacial dels habitatges tipus i la seva relació amb el pati que configuren. Una planta que s'analitzarà amb més profunditat al capítol següent, amb l'estudi detallat de cada model de pati. Així es podrà establir el tipus de configuració compositiva, estructuradora i constructiva entre els espais de la casa i el pati.

Per poder realitzar els diversos anàlisis comparatius, els documents gràfics corresponents es dibuixen tots a la mateixa escala gràfica. En la representació dels esquemes preliminars de presentació dels casos, la planta del model tipològic - agrupació tipus dels habitatges - es col·loca amb la seva base segons l'alineació al carrer on es situa l'edifici. Aquest límit inferior de la planta constitueix la façana principal que proporciona la imatge urbana més característica de l'edifici, i que encapçala en el següent capítol cada un dels apartats posteriors dedicats a l'estudi de cada model.

La secció de l'edifici és la informació gràfica complementària que aporta la necessària proporció tridimensional de l'element del pati, i acaba definint la seva proporció espacial. Aquesta es dibuixa perpendicularment a l'alineació del carrer, i en ella s'incorpora el pati tipus més característic.

El diagrama geomètric del tipus en planta permet identificar l'organització elemental del model de pati en relació amb l'edifici i al tipus d'agrupació dels habitatges per escala. Així, amb la planta, la secció i la geometria són els dibuixos preliminars de la presentació gràfica de cada família dels arquetips de pati - central, seriat, lineal i obert -.

A cada arquetip se li associen quatre tipus de patis amb una descripció breu per facilitar la seva identificació prèvia dins el grup. Cada un d'aquests tipus té assignat un model d'estudi que correspon a l'obra seleccionada. Els diferents noms d'aquests tipus de pati que es proposen, apunten als seus trets formals bàsics. L'anàlisi de cada model al capítol posterior, portarà a un coneixement més profund de la seva arquitectura.

⁴ Aldo Rossi. "La arquitectura de la ciudad". Ed. GG. 1982

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

I_EL PATI CENTRAL és l'arquetip concebut des del centre geomètric d'un edifici d'habitatges en forma compacte i aïllada "a quatre vents". El **centre** és l'origen nuclear des del qual s'estructura el conjunt edificat.

I_a. "AXIAL"

- Edifici c/ J. S. Bach, 7. J. A. Coderch i M. Valls (1973).

I_b. "DES_AXIAL"

- Edifici Av. Diagonal, 672. F. Correa i A. Milà (1970).

I_c. "HÍBRID"

- Edifici c/ Tres Torres, 44. Ll. Nadal (1974).

I_d. "COMPRIMIT"

- Edifici c/ Cavallers, 76.A. Bonet (1976).

I_EL PATI CENTRAL

I_a. "AXIAL"

L' "axial" és el tipus bàsic del pati central, ja que està perfectament posicionat amb els eixos ortogonals planimètrics generadors de l'edifici. Constitueix la noció de centralitat pura en el cos edificat.

I_b. "DES_AXIAL"

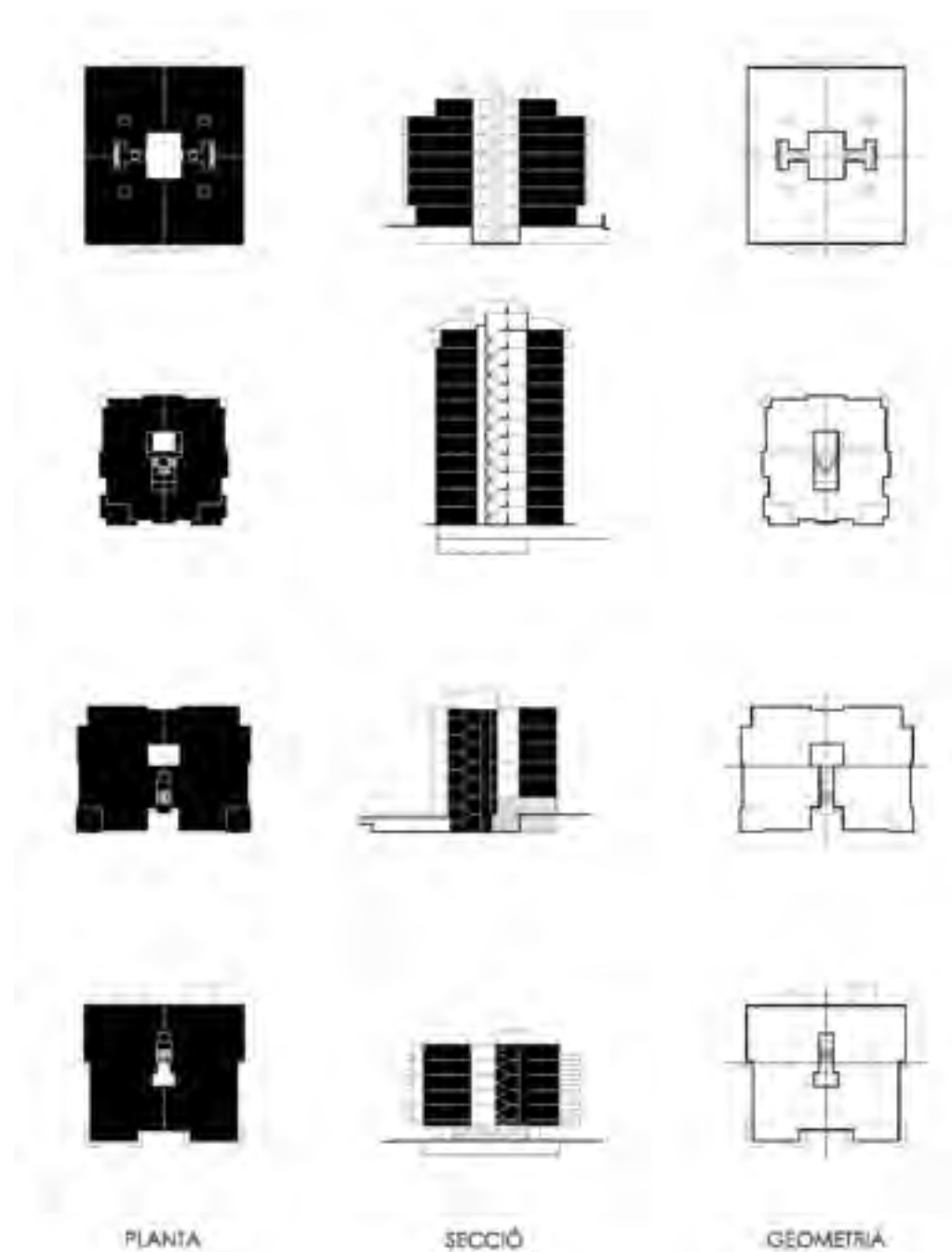
El "des_axial" és el tipus conformat per el desplaçament del pati axial. Traslada el pati axial original en una de les direccions principals de l'edifici.

I_c. "HÍBRID"

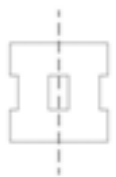
El "híbrid" és el tipus generat per dos sistemes compositius de distinta naturalesa. Incorpora la idea de combinació de dos sistemes de configuració del pati: central i de simetria bilateral.

I_d. "COMPRIMIT"

El "comprimit" és el tipus en el que el pati s'ha reduït per l'augment de la pressió formal al voltant seu. Es conseqüència de l'opressió espacial que l'envolta, i constreny a mínims la seva dimensió.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

II_EL PATI SERIAT és l'arquetip sorgit de la repetició tipològica d'habitatges, que conforma edificis ben delimitats en teixits urbans concentrats. La **sèrie** és la característica principal d'una tipologia d'habitatges entre mitgeres.

II_a. "STANDARD"

- Edifici c/ J.S. Bach, 26. M. Ponsetí (1958)

II_b. "MULTI_CENTRE"

- Edifici c/ St. Antoni Mª Claret, 318-300. A. Moragas (1958).

II_c. "RITME_DUAL"

- Edifici c/Pallars, 299-319.O. Bohigas i J. Martorell (1959).

II_d. "VENTALL"

- Edifici c/ Galileu, 281.A. Viaplana, H. Piñón i G. Mora (1976).

II_EL PATI SERIAT

II_a. "STANDARD"

El "**standard**" és el tipus de pati que serveix de patró elemental del pati seriati: un pati central amb dos laterals. Compleix la idea d'aquest model bàsic de referència que s'associa amb la noció convencional del pati.

II_b. "MULTI_CENTRE"

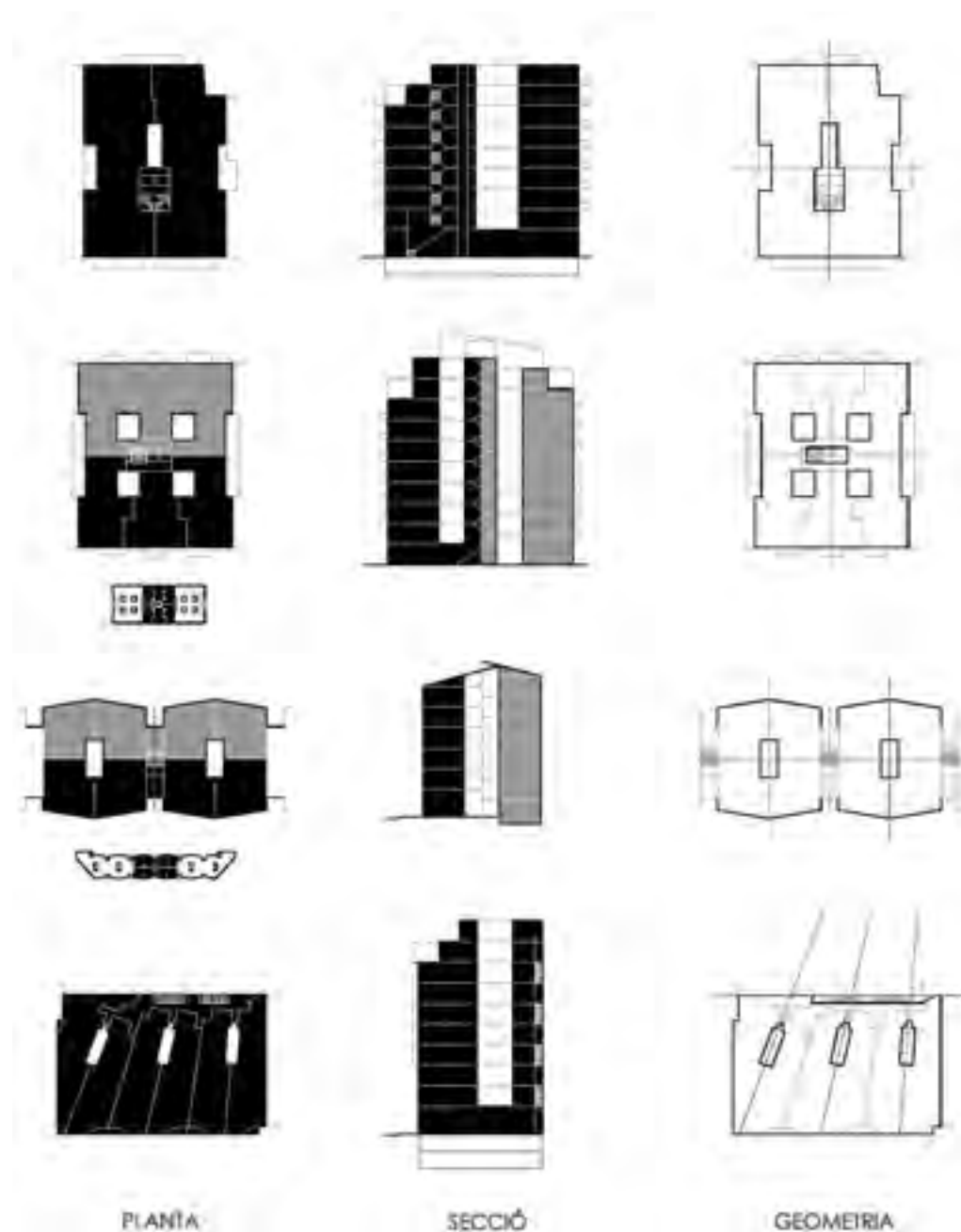
El "**multi_centre**" és el tipus compostat per diversos buits nuclears, resultat de l'escissió múltiple del pati central "standard". Introdueix el concepte de multiplicitat espacial del pati nuclear de l'edifici.

II_c. "RITME_DUAL"

El "**ritme_dual**" és el tipus sorgit d'una successió ritmada que combina dos tipus de patis diferents amb intervals regulars. Contraposa la noció de dos patis de forma ordenada per la seva pròpia seriació.

II_d. "VENTALL"

El "**ventall**" és el tipus de pati transgressor dins l'edifici, que es desplega en forma radial, i pivota a des d'un centre geomètric. Esdevé de la rotació planimètrica del pati que es genera des d'un únic punt.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

III_ EL PATI LINEAL és l'arquetip generat des de la progressió continua i recta de l'espai entre dos blocs edificats. La **linealitat** està lligada al concepte d'espai generat en la direcció paral·lela als dos volums principals que formen l'edifici.

III_a. "ALTERNAT"

- Edifici Rda. Gral. Mitre, 1-13. F. J. Barba Corsini (1964).

III_b. "TANCAT_OBERT"

- Edifici c/ Consell de Cent, 164-186. A. Bonet (1966).

III_c. "PLEGAT"

- Edifici c/ Muntaner, 217. M. Solà Morales (1967).

III_d. "CENTRAL"

- Edifici c/ Dr. Pi i Molist, 39-61. J. Garcés i E. Sòria (1981).

III_EL PATI LINEAL

III_a. "ALTERNAT"

L' "**alternat**" és el tipus que modifica la proporció lineal del pati de forma consecutiva. Constitueix l'alternança de patis de dues dimensions en la direcció longitudinal de l'edifici.

III_b. "TANCAT_OBERT"

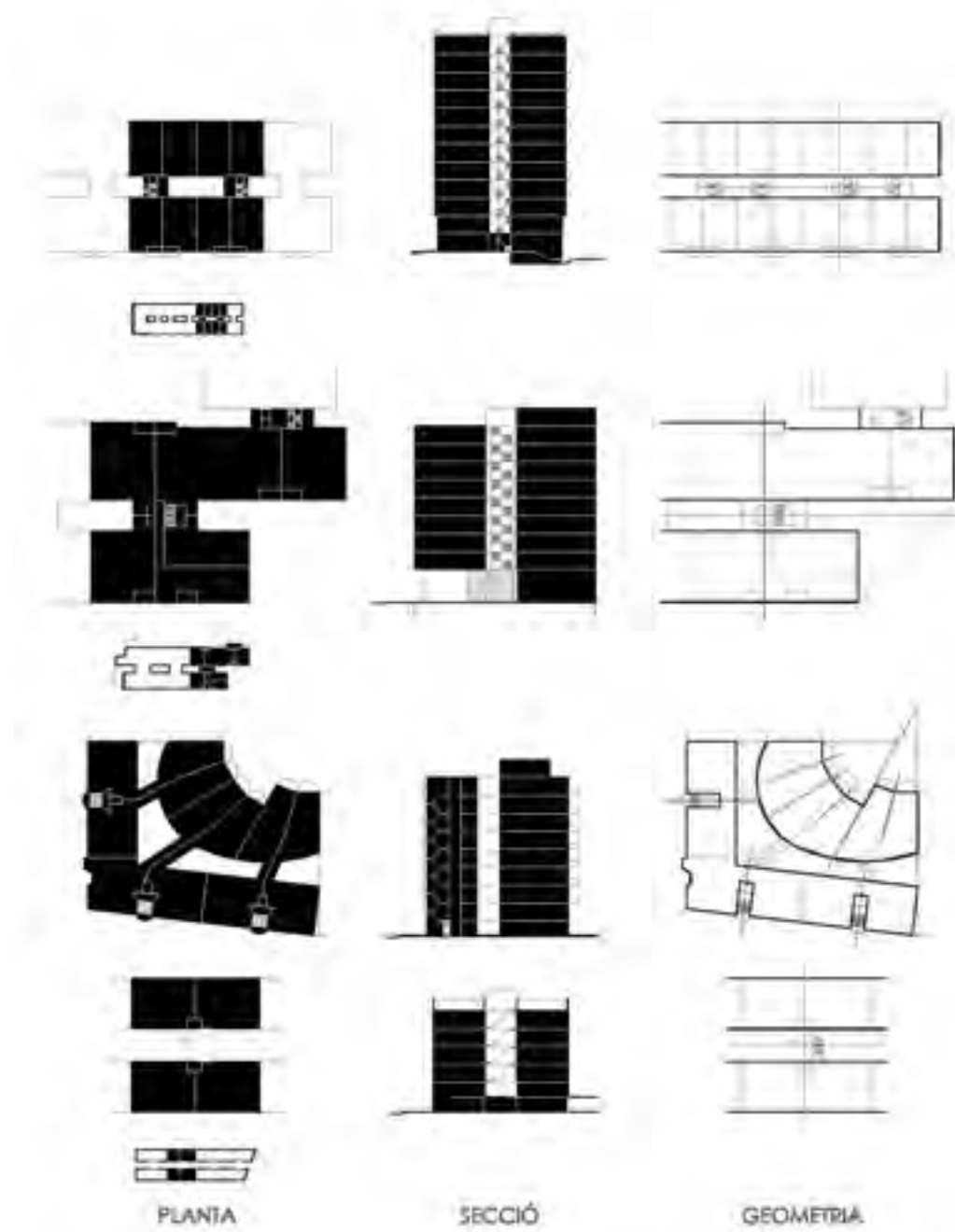
El "**tancat_obert**" és el tipus que disposa les dues condicions del pati segons la seva posició en l'edifici. El tancat correspon a l'espai de pati atrapat dins l'edifici, i l'obert és l'espai que s'obre per un dels seus extrems al context urbà immediat.

III_c. "PLEGAT"

El "**plegat**" és el tipus generat per el plegament d'un edifici en cantonada format per dues barres edificades. La seva traça espacial característica està produïda per la tensió del doblec dels diferents volums edificats.

III_d. "CENTRAL"

El "**central**" és el tipus paradigma de l'arquetip lineal, ja que es percep com a verdader espai continu entre blocs. La continuïtat és la idea espacial que genera l'edifici, i que li confereix tot el sentit unitari.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

IV_ EL PATI OBERT és l'arquetip generat en el perímetre de l'edifici, i que per tant està obert directament al context urbà que l'envolta. L'**obertura** és la idea d'un espai que mira enfora, i que no està encapsulat dins l'edifici.

IV_a. "PINTA"

- Edifici Av. Sarrià, 130-152. F. Mitjans(1962).

IV_b. "ESCLETXA"

- Edifici c/ J. S. Bach, 28. R. Bofill (1962).

IV_c. "ANDRONA"

- Edifici c/ Rosselló, 152. E. Donato(1966).

IV_d. "ZIG_ZAG"

- "Les Cotxeres de Sarrià". J. A. Coderch i M. Valls (1973).

IV:EL PATI OBERT

IV_a. "PINTA"

La "**pinta**" és el tipus que apareix per la formació del pati al límit espacial de l'edifici. La idea d'obertura s'associa amb la seva forma característica, que es repeteix a una edificació preferentment lineal.

IV_b. "ESCLETXA"

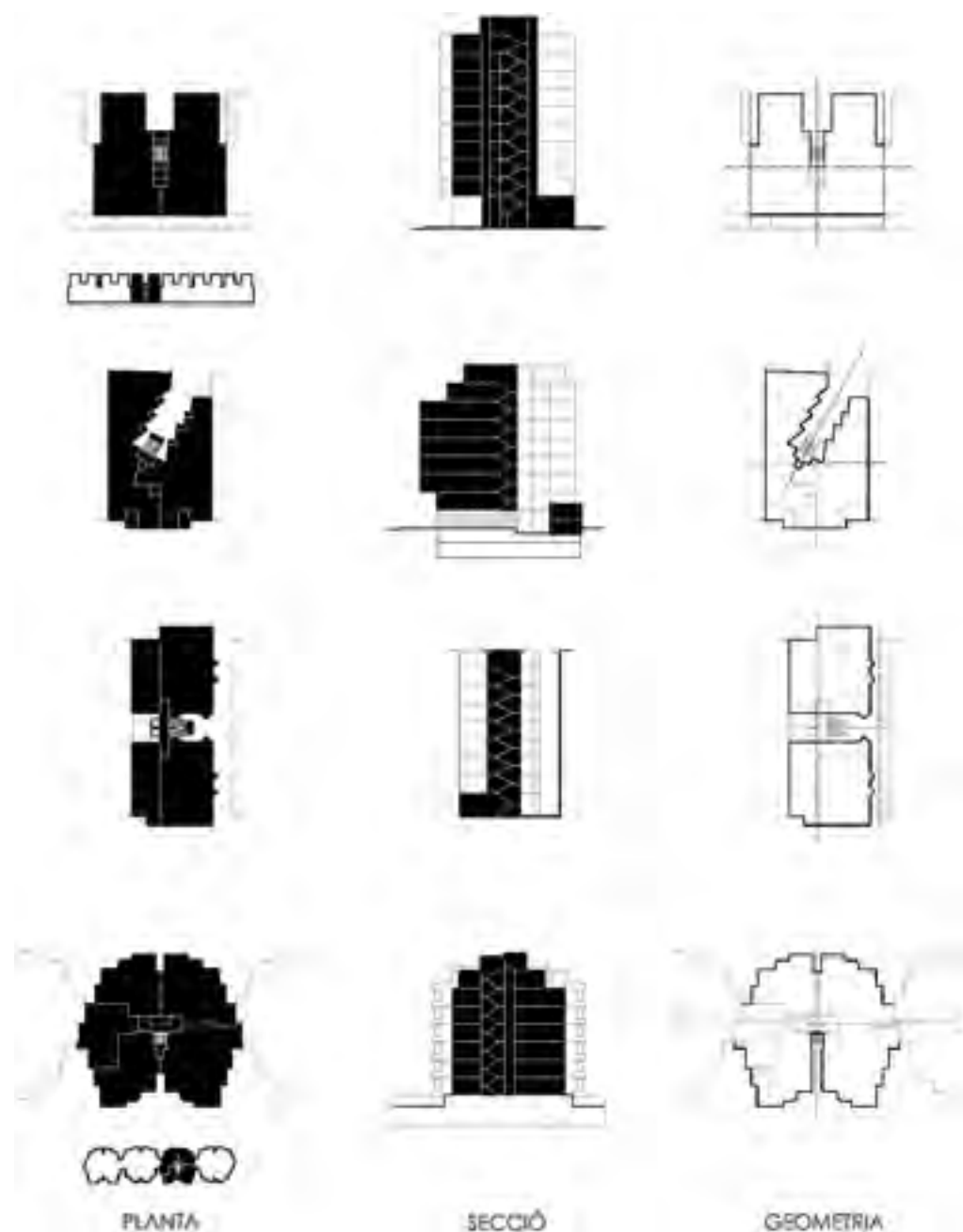
L'"**escletxa**" és el tipus que es defineix per una obertura estreta i profunda entre dues parts dislocades de l'edifici. La seva forma apareix com a fractura irregular en l'edificació.

IV_c. "ANDRONA"

L'"**androna**" és el tipus de pati que es produeix entre dues parets contigües i separades. Representa la idea de passatge entre mitgeres, per el qual s'accedeix a l'interior d'una illa urbana.

IV_d. "ZIG_ZAG"

El "**zig_zag**" és el tipus d'espai obert fluctuant que limita amb una edificació de contorn en forma de grega, amb entrants i sortints. El "**zig_zag**" denota una idea de dinamisme formal, que està representada pel moviment del perímetre de l'edifici.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4.4. ARQUETIPS. DIAGRAMES DELS MODELS.

Dels models tipològics de pati que s'han establert en la classificació dels arquetips de pati, s'elaboren uns diagrames comparatius amb les següents categories d'anàlisi formal:

- **El buit.** Representa la categoria substancial a l'estudi de la forma del pati. Determina la disposició formal del pati en relació a l'edifici, i la seva relació d'ordre amb els eixos estructuradors de conjunt.
- **El ple.** Constitueix la categoria d'anàlisi formal complementària i indissociable al buit. Determina la forma de l'obra construïda del conjunt dels habitatges.
- **L'escala.** Constitueix l'element arquitectònic fonamental que s'associa amb la vertebració del conjunt d'habitatges. La seva disposició determina la forma d'agrupació tipològica dels habitatges i l'estructuració bàsica de l'edifici.
- **Els espais servidors i servits.** Representen els espais que conformen l'habitatge. Els espais servidors constitueixen els espais que estructuren les activitats domèstiques de servei i distribució de la vivenda. Els espais servits són els espais principals, d'estança i lleure de l'habitatge.

A partir d'aquests diagrames formals dibuixats en planta, es podrà establir, per a cadascun dels models tipològics de pati, una sèrie d'apunts conceptuals. Aquestes observacions mantindran un caràcter preferentment abstracte, per tal de proporcionar una radiografia complementària a la composició i la forma del pati, i a l'articulació dels espais que l'envolten.

Els conceptes sintètics de tipus compositiu i estructurador que sorgeixin, seran els que prevaldran per definir aquest estudi més abstracte de la forma del pati, en el qual es defineixi la relació formal del pati amb el conjunt del projecte.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

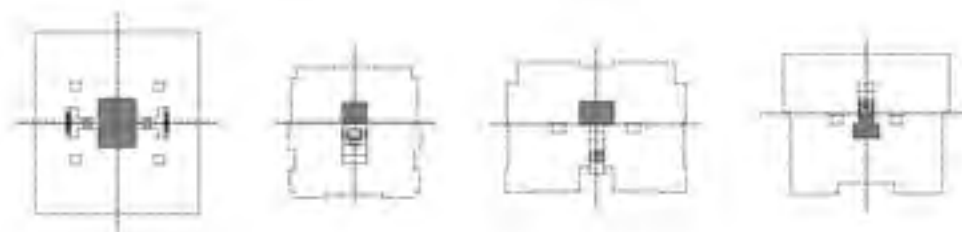
I. EL PATI CENTRAL és l'arquetip concebut des del centre geomètric d'un edifici d'habitatges aïllat "a quatre vents". El **centre** és l'origen nuclear des del qual s'estructura tot el conjunt edificat.

El PATI **CENTRAL** és el buit generador de vida introvertida concebut al nucli més interior, d'una tipologia més autònoma que renúncia a una seriació lineal.

I_ EL PATI CENTRAL

El Buit

El buit és el nucli central de l'ordre estructurador de la composició.

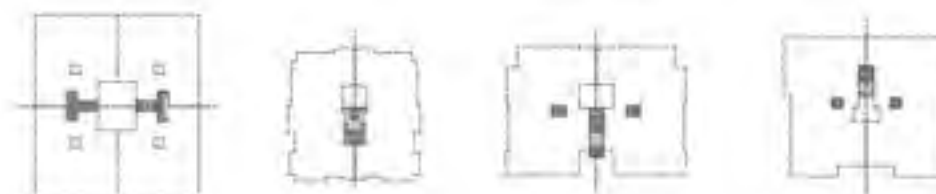
El Ple

El ple és la massa construïda de la peça urbana aïllada.

L'Escala

L'escala associada al buit original, es posiciona estructurant l'agrupació tipològica.

Espais servidors/servits

Els espais servidors concentrats principalment al buit central, s'expandeixen entre els espais servits.

l_a. "AXIAL"

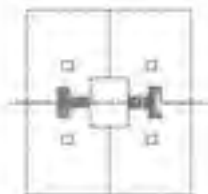
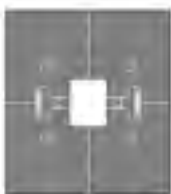
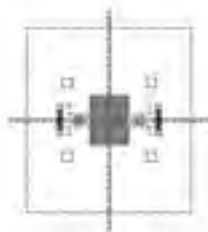
l_b. "DES-AXIAL"

l_c. "HÍBRID"

l_d. "COMPRIMIT"

I_a. El PATI (CENTRAL) "AXIAL" és el model bàsic del pati central, ja que està perfectament posicionat amb els eixos cartesianes planimètrics de l'edifici. Constitueix la noció de centralitat en el cos de l'edifici.

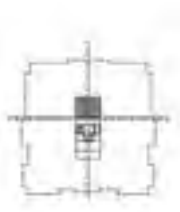

- El pati "axial" s'ordena des de la centralitat unitària de la composició.
- El pati "axial" recupera el pati original de la casa des d'una centralitat generada per la combinació de quatre unitats de vivenda en cantonada.
- La relació equilibrada, de proporcionalitat homotètica, entre els límits de buit i ple, remarquen també les directrius diagonals de la composició.
- La puresa formal del perímetre reglat, determina la disposició dels dos eixos cartesianes estructuradors de la composició del conjunt.
- La doble simetria axial de la planta, des d'ambdós eixos compostius ortogonals, afavoreix la doble lectura d'aparellament de les vivendes, des de cadascuna de les dues meitats.
- La disposició estructural de l'edifici remarca l'axialitat principal en el sentit dominant de la composició.
- La disposició de les dues escales en el sentit perpendicular corrobora la doble axialitat de l'agrupació,
- Les escaletes transversals del pati es generen per col·locar els nuclis de l'edifici - escales/ascensors servei -.
- Els ascensors principals adopten una posició central per a cada habitatge.
- El procediment organitzador de la planta respon a la màxima fidelitat i exigència als dos eixos compostius ordenadors.
- El pati "axial" com el paradigma de la racionalitat compositiva entre disposició i vertebració de l'edifici.
- L'espai del pati central agrupa les zones del programa de servei dels quatre habitatges en cantonada.

I_a. "AXIAL"

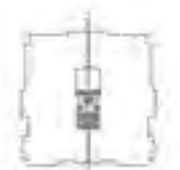
I_b. El PATI "DES_AXIAL" és el model conformat per un desplaçament del pati axial. Traslada el pati en la direcció principal de la planta de l'edifici.

- La puresa formal del sòlid quadrat inicial determina la disposició dels dos eixos ortogonals estructuradors de la composició.
- Les directrius diagonals participen alhora de manera activa en la composició del conjunt.

- La forma quadrada de l'edifici esdevé inicialment la forma aïllada pura.
- Un joc de reculades perimetrals, desdibuixa la netedat del contorn inicial per donar més verticalitat a la volumetria de l'edifici.
- Les directrius diagonals accentuen la profunditat de les reculades del contorn, fonamentalment a les cantonades de l'edifici.
- El pati "des_axial" trasllada amb certa naturalitat el prototipus axial original.

- L'eix axial principal, on es situa l'escala, vertebrava la simetria de l'agrupació en dues unitats d'habitatges iguals.
- L'escala ocupa una banda del buit central germinal.
- La posició de l'escala ha desplaçat el pati axial originari.

- Al voltant del pati central es produeix una disposició concèntrica dels espais de la casa seguint la seva funcionalitat.
- Aquesta funcionalitat s'inicia a l'interior amb els espais de servei i acaba amb els espais principals a les façanes.

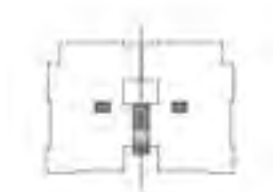
I_c. El PATI "HÍBRID" és el model produït per formes de distinta naturalesa. Incorpora la idea de interrelació de dos formes de configuració del pati: una central amb una bilateral.

- La disposició jeràrquica dels eixos cartesianes, vertebradors de l'estructuració, constitueixen les directrius matriu de la pròpia hibridació.
- El pati "híbrid" neix de l'equilibri compositiu entre unitat i dualitat.

- El pati "híbrid" es vertebra en origen, des de la centralitat nuclear de la composició axial inicial.
- El pati "híbrid" es genera alhora, des de la dualitat del buit generat entre les dues unitats d'habitatges.
- La condició del pati "híbrid" queda reforçada amb la presència del pati obert homòleg.
- La cal·ligrafia del contorn delata, des de l'eix transversal de la ordenació, una altra dualitat compositiva - planta més tancada/planta més oberta -.

- L'escala axial s'ha posicionat desplaçant el buit central originari.
- L'escala, com a nucli de l'aparellament, es situa exempta dins l'espai central de la simetria bilateral del conjunt.

- El buit del pati organitza les peces de servei, que són les més discordants en el programa de l'habitatge.
- Els nuclis de comunicació articulen recorreguts complementaris de doble circulació.
- Paradoxalment, les cuines adopten una posició deslligada del pati, i donen a façana principal en el pati obert de l'escala.

I_c. "HÍBRID"

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

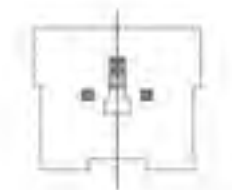
I_d. El PATI “**COMPRIMIT**” és el model en el que el pati s'ha reduït per l'augment de la pressió funcional al voltant seu. És la conseqüència de l'opressió espacial que l'envolta, i constreny a mínims la dimensió del pati.

- El “comprimat” apareix com a símptoma d'una pèrdua de la rellevància del buit interior del sòlid edificat.
- El buit nuclear de reduïdes proporcions desfigura la seva regularitat geomètrica originària.

- El pati renúncia a la puresa formal del pati axial.
- El moviment de compressió del ple (massa) actua sobre el buit (nucli).
- El pati determina la pèrdua de valor del buit a la tipologia d'agrupació d'habitatges “a quatre vents”.

- La forma irregular del pati està lligada a la compressió de l'escala.
- L'extrema reducció formal de l'escala ha desfigurat el buit del nucli axial germinal.
- El binomi clàssic pati/escala ratifica la vertebració axial del conjunt.
- L'eix axial d'ordenació és l'única directriu d'estructuració.

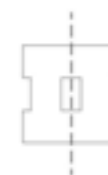

- El joc precís del moviment del perímetre mostra una singularitat formal remarcable entre simetries i asimètries.
- El pati esdevindrà l'espai residual de tota la disposició funcional de l'interior de la zona de servei.

I_d. “**COMPRIMIT**”

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

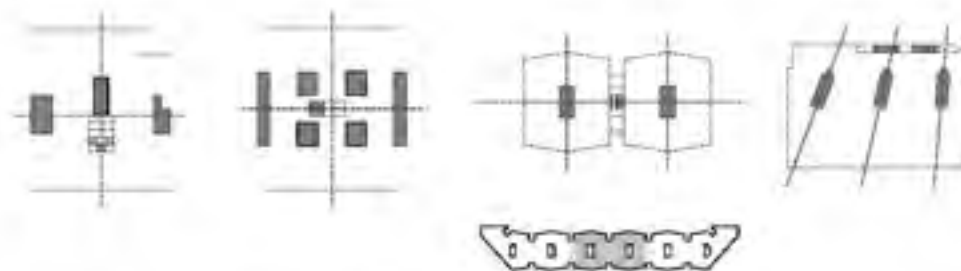
II. EL PATI SERIAT és l'arquetip sorgit d'una seriació tipològica d'habitatges, que conforma edificis ben delimitats en teixits urbans compactes. La **sèrie** serà la característica principal de la successió d'aquest arquetip.

El PATI **SERIAT** és el buit generador de vida íntima a l'interior dels edificis d'habitatges seriatos.

II_EL PATI SERIAT

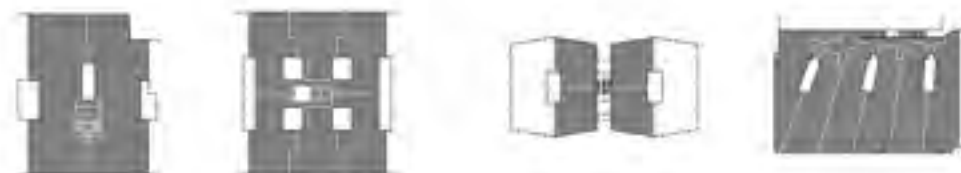
El Buit

El buit es vertebrava en l'ordre estructurador de la composició.

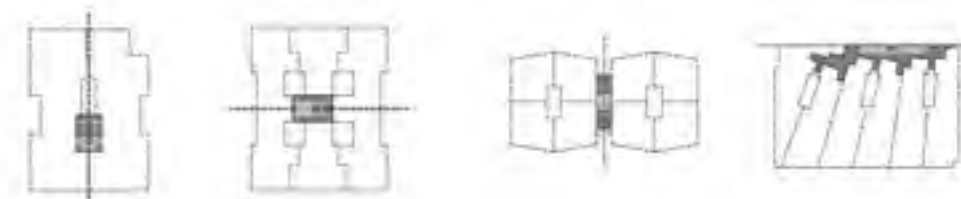
El Ple

El ple es defineix com la massa construïda que engloba el buit de l'edifici.

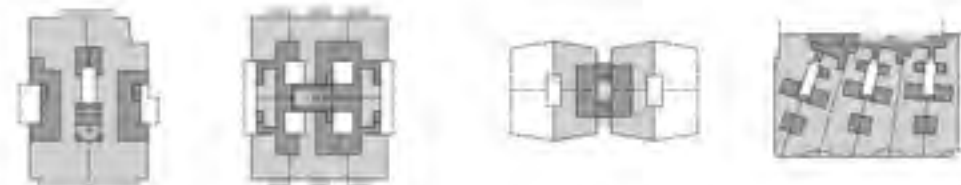
L'Escala

L'escala es posiciona de forma que organitza una agrupació tipològica determinada.

Espais servidors/servits

Els espais servidors es conformen des de l'interior del sòlid, i envolten els buits vertebradors. Els servits acaben per omplir tot el conjunt edificat.

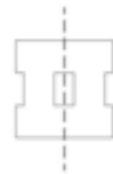

II_a. "STANDARD"

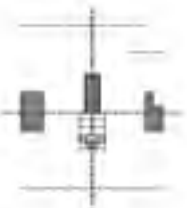
II_b. "MULTI-CENTRE"

II_c. "RITME-DUAL"

II_d. "VENTALL"

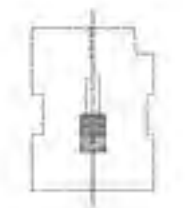
II_a. El PATI (SERIAT) **"STANDARD"** és el model de pati que serveix de patró elemental del pati seriati: un de central amb dos de laterals. Compleix la idea d'aquest model bàsic de referència que s'associa amb la noció convencional del pati.

- La seriació del pati com a sistema d'identificació formal característic d'aquesta tipologia es presenta en aquest cas desdibuixada.
- La disposició canònica del pati "standard" es regeix fonamentalment per els eixos compositius ortogonals ordenadors de la planta.

- El pati nuclear està situat al centre, i els patis laterals - mancomunats - són adjacents a la composició de la planta tipològica.
- La tipologia agrupa dos habitatges de grans dimensions i gran profunditat.

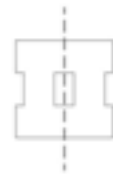

- El binomi pati_escala vertebrava la planta a partir de l'eix axial principal, que és perpendicular al límit exterior confrontant - façana -.
- La forma del pati central es comprimeix i es deslliga - compositiva i estructuralment - de la caixa d'escala tradicional.

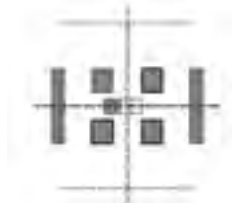

- El pati "standard" posa en evidència les limitacions funcionals en la dimensió dels espais i dels seus usos.
- La proximitat dels espais enfrontats es contraposa a la profunditat visual en l'altre direcció, fent que el pati central s'apreci com un pati mancomunat més.

II_a. "STANDARD"

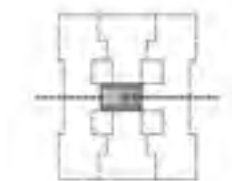
II_b. El PATI "MULTI_CENTRE" és el model compost per diversos buits nuclears, resultat de l'escissió múltiple del pati "standard" (central). Introdueix el concepte de multiplicitat espacial del pati nuclear de l'edifici.

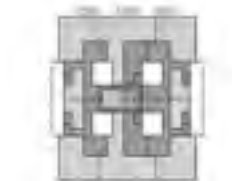
- La multiplicació nuclear és el procediment d'identificació més significatiu del conjunt.
- La disposició ordenada del pati "multi_centre", en quatre buits característics, es genera a partir dels eixos vertebradors del mòdul tipus.
- El model d'aquest pati ha sorgit de la subdivisió teòrica d'un buit central originari.

- La correspondència entre el sistema de buits - multi-centre i mancomunats - dintre de l'edificació és completa.
- L'agrupació des d'una única escala de sis unitats de vivendes per planta proporciona alta densitat a l'edifici.

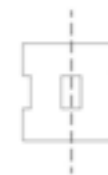

- L'escala lleugerament desplaçada és igualment el centre organitzador del conjunt.
- La seva situació transversal provoca una estructuració longitudinal de l'edifici en dues meitats iguals i decalades en secció.

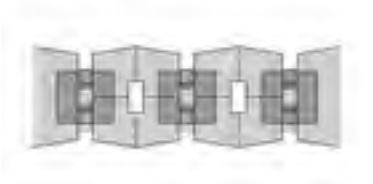
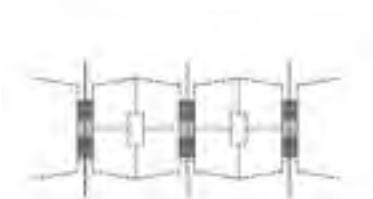
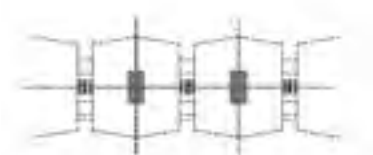

- La disposició del sistema de patis "multi_centre" està proporcionada en relació amb el conjunt de la planta edificada.
- El pati "multi_centre" comparteix bàsicament espais servidors dels habitatges.
- L'asimetria de l'habitatge central desfigura la funcionalitat originària del pati "multi-centre".

II_b. "MULTI_CENTRE"

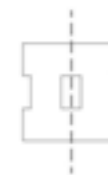

II_c. El PATI "RITME_DUAL" és el model sorgit d'una successió ritmada que combina dos tipus de patis diferents amb intervals regulars. Contraposa la noció de dos patis de forma ordenada per la seva pròpia seriació.

- La seqüència pautada dels volums de l'agregació és la forma d'identificació tipològica característica.
- La disposició alternada del pati "ritme_dual", en dos tipus de patis – obert i tancat - es realitza segons els eixos estructuradors del conjunt.
- El buit interior a cada volum es contraposa amb el buit obert que defineix les separacions dels cossos que generen alhora el ritme compostiu de l'edifici.
- Els cossos seriats que estan separats per buits intersticials, ajunten unitats de vivendes d'escapes diferents.
- El mòdul tipològic de quatre habitatges reduïts que pren forma de papallona, contrasta amb l'altre lectura de volums separats, característics de la composició seriada.
- La forma quadrada és la geometria bàsica que defineix cada un dels cossos de la volumetria del conjunt.
- El pati tancat està format dins de cada cos de la seqüència volumètrica.
- L'escala fixada a cada eix estructurador de la planta, estableix la intermitència característica dels cossos separats.
- L'esclatxa de l'escala és l'interstici natural de la fragmentació volumètrica del conjunt.
- La posició axial de l'escala determina la divisió longitudinal de l'edifici en dues meitats iguals i decalades en secció.
- El doble model "ritme_dual" és el generador del ritme pautat de continuïtat, tant pels talls de les escales com dels forats dels volums.
- El pati tancat – mancomunat – és el nucli comprimit de l'agrupació.
- El pati obert – esclatxa escala – és l'espai articulador de l'agrupació.
- Els espais servidors s'agrupen al voltant de l'escala i connecten amb les esclatxes obertes.
- El pati de "ritme_dual" contraposa l'aparellament unitari tipològic de la planta, amb una fractura longitudinal de mitjos nivells.

II_c. "RITME_DUAL"

II_d. El PATI “VENTALL” és el model de pati transgressor dins de l'edifici, que es desplega en forma radial, i pivota des d'un centre geomètric. Esdevé de la forma planimètrica en ventall que es genera des d'un únic punt.

- El gest del “ventall” és el procediment més radical d'identificació tipològica d'aquest model.
- L'ordenació dels buits es realitza mitjançant uns eixos compostius fugats, que estructuren la planta de l'agrupació d'habitatges.
- El pati “ventall” està generat com a gest de ruptura amb l'entramat cartesià que imposaria el perímetre regular.
- La tipologia és el resultat del procés de gir del pati regular compartit – mancomunat -.

- L'agrupació seriada, amb sis unitats molt profundes, i de forma afuada, generen a l'aparellar-se, els buits radials característics de la composició.
- El rectangle de matriu ortogonal, es subdivideix en una disposició radial d'unitats – vivendes -, que roten cercant la màxima dimensió en façana.
- El procediment abstracte del ventall es contraposa a la regularitat dels límits de l'edifici: dues mitgeres cegues i dues façanes en cantonada.

- Les escales estan recolzades a l'eix tangencial de la planta – mitgera -, i organitzen un corredor de distribució amb forma molt orgànica.
- L'esclatxa de llum, de l'extrem de l'escala, es disposa com a interstici furtiu al pati d'illa.
- L'espai del corredor de les escales connecta els espais intersticials dels patis radials de l'edifici amb l'obertura al pati d'illa de l'extrem.

- L'ordenació axial de cada pati ordena l'aparellament tipològic dels habitatges, combinant els tipus d'espais – servidors i servits -.
- La forma singular de l'habitatge triangular de la cantonada és el resultat de la pròpia radicalitat del procediment projectual.
- El pati “ventall” radicalitza la disposició formal intrínseca al pati compartit, dins d'un contorn regular de l'edifici.

II_d. “VENTALL”

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

III. EL PATI LINEAL és l'arquetip generat des de la progressió continua i recta de l'espai entre dos blocs edificats. La **linealitat** està lligada al concepte d'espai generat en la direcció paral·lela dels dos volums principals que formen l'edifici.

El PATI **LINEAL** és el buit generador central en la disposició de la tipologia del doble bloc.

III_ EL PATI LINEAL

El Buit

El buit és l'espai central que ordena en sentit lineal la composició.

El Ple

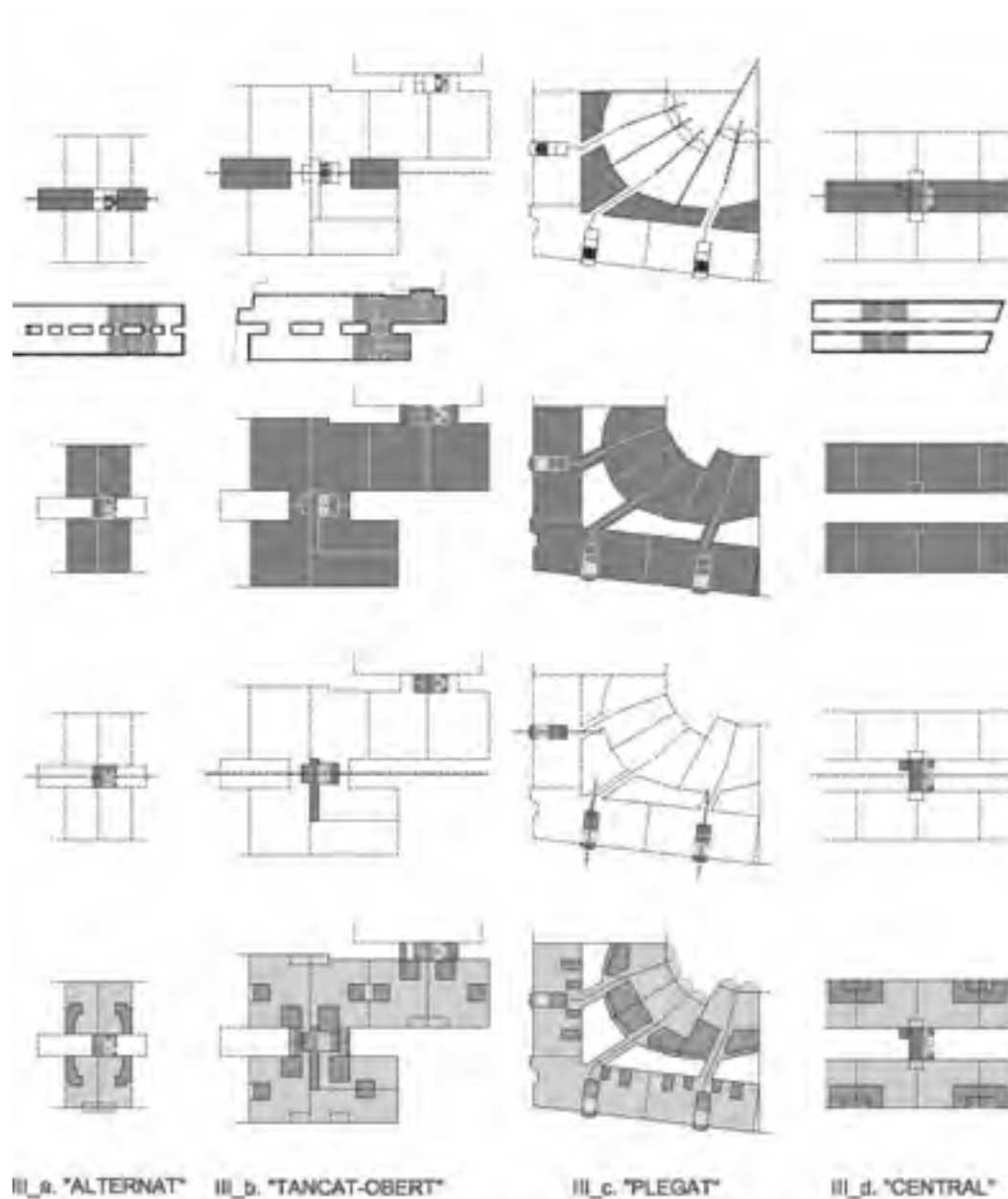
El ple és la massa construïda desdoblada a partir d'aquell buit generador.

L'Escala

L'escala es disposa preferentment en el buit lineal, i estructura l'agrupació tipològica.

Espais servidors/servits

Els espais servidors s'agrupen principalment a l'espai central, i els espais servits ocupen els límits més exteriors.

III_a. El PATI (LINEAL) “**ALTERNAT**” és el model que modifica la proporció lineal del pati de forma consecutiva. constitueix el símptoma espacial de concatenació de patis de dues dimensions en la direcció principal de l'edifici.

- El pati “alternat” es genera des d'una disposició asimètrica del nucli vertical de l'agrupació.
- L'eix axial vertebrador del conjunt és l'eix longitudinal de la seqüència d'aquests buits alternats.

- La proporció edificada està molt per sobre de la dimensió del pati.
- El ritme “alternat” dels patis desiguals es percep com el resultat de dos moviments contraposats – el pati dilatat i el pati comprimit –.
- Aquests dos tipus de buits són el resultat de la successió alternada del mòdul tipus de l'agrupació.

- L'escala es posiciona a la separació central entre els dos cossos principals de l'edifici.
- La pròpia disposició asimètrica de l'escala, determina una certa jerarquia en les unitats d'agrupació – habitatges que donen a patis diferents –.
- Les escales de l'agrupació tipològica suprimeixen la continuïtat espacial del pati lineal.

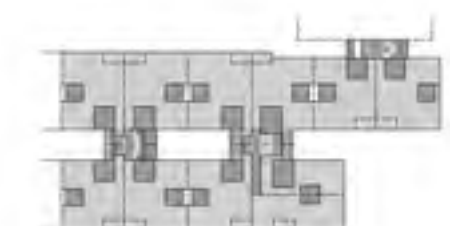
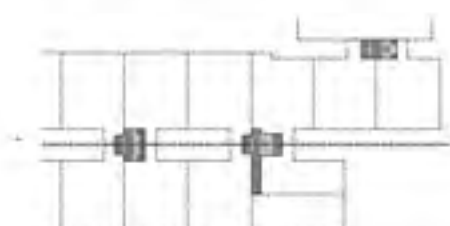
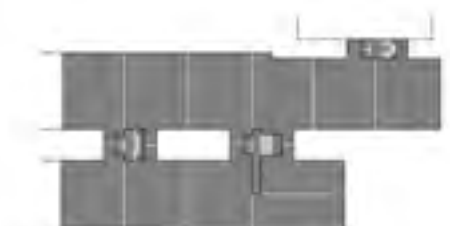
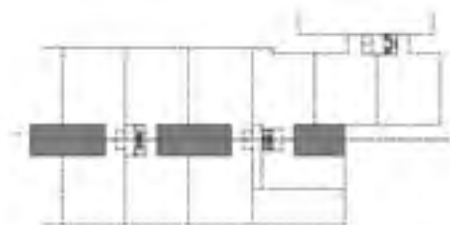

- La posició dels espais servidors en relació amb les escales dibuixa la condició passant dels habitatges – façana i pati –.
- La mescla funcional que es produeix en el pati, al conèixer conjuntament cuines i dormitoris, apunta un cert problema de confort ambiental.
- A la distribució dels habitatges, tot i la seva reduïda dimensió, destaca la flexibilitat funcional i la doble circulació, que augmenten el seu confort interior.

III_a. “ALTERNAT”

III_b. El PATI “TANCAT_OBERT” és el model que disposa les dues condicions del pati segons la seva posició en l'edifici. El tancat correspon a l'espai atrapat dins l'edifici, i l'obert és l'espai que s'obre per un dels seus extrems al context urbà immediat.

- L'eix axial vertebrador del conjunt és l'eix longitudinal de la configuració del pati “tancat_obert”.
- El pati mostra la compatibilitat en la condició diferenciada de l'espai – tancat/obert - en una mateixa estructura d'edifici.
- El pati es genera a partir de l'estricta adaptació geomètrica dels dos cossos principals de l'edifici amb el xamfrà Cerdà.

- La dualitat “tancat_obert” en la concepció del buit, respon a canvis tipològics de les mateixes unitats de vivendes que el conformen.
- El buit “tancat” ve determinat per una rígida simetria.
- El buit “obert” s'estableix des d'una flexible asimetria.
- La condició d'obertura als dos extrems de l'edifici obre noves perspectives de context a les vivendes que hi participen.
- El pati “obert” representa el tall cap enfora dels límits, d'un pati “tancat” que està atrapat dins el sòlid de l'edificació.

- El nucli d'escala situat al mig del buit del pati, és el centre de cada agrupació tipològica d'habitatges.
- El canvi de posició del nucli configura una nova tipologia per adaptar l'edifici a la geometria del xamfrà.

- El pati “tancat_obert” fa possible la doble condició –introvertida i extravertida – del tipus en pati lineal.
- La disposició concentrada del programa de servei al voltant de les escales defineix una efectiva separació ambiental de la resta del pati.
- La posició aparellada dels dormitoris al pati, constata la voluntat de separació d'aquests espais més íntims de la casa.

III_b. “TANCAT_OBERT”

III_c. El PATI "PLEGAT" és el model generat pel plegament d'un edifici format de dos barres edificades. La seva traça espacial característica està produïda per la tensió del doblec dels dos cossos edificats.

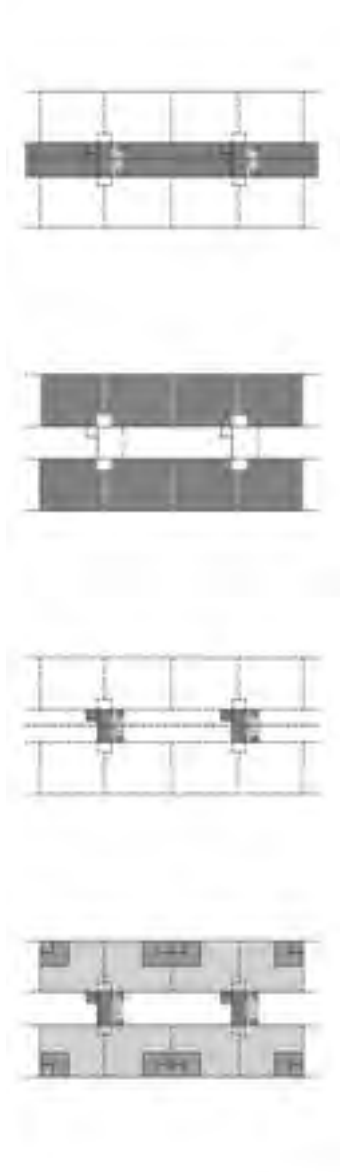

- El gest del "plec" de l'edifici en cantonada és el mecanisme radical d'identificació tipològica.
 - L'enfrontament de dualitat compositiva es produeix entre unes peces seriades que formen "L", i unes altres que formalitzen un ventall.
 - L'original estructuració de la planta de l'agrupació, contraposa uns eixos fugats a l'interior vers uns eixos perpendiculars al límit exterior.
 - El pati "plegat" es manifesta com un gest de ruptura de l'ordenació cartesiana imperant al pati lineal.
-
- La dualitat del pati es fa explícita entre un límit rectilini canònic i un altre de corbada originalitat.
 - El pati és el resultat d'una original recerca tipològica en un context urbà convencional.
 - El procediment abstracte del "plec" del pati lineal, ha estat ideat per la contraposició de límits: regulars/ortogonals a l'exterior i confluents/radials a l'interior.
-
- L'ordenació axial de cada escala, estructura l'aparellament tipològic de dos habitatges per replà, que es reconduïx en més enllà del buit "plegat", en una disposició afuada vers el pati d'illa.
 - El pati ha desplaçat les escales convencionals de distribució al perímetre més exterior del conjunt de l'edifici.
 - Les passeres que travessen el pati enllacen les dues parts dels habitatges.
-
- Les sis unitats aparellades i profundes, generen a cadascuna d'elles, dos estructuracions espacials de matriu ben diferenciada.
 - El pati "plegat" radicalitza la disposició formal intrínseca del pati lineal, al situar-se en un context específic amb canvi de direccionalitat.
 - L'original proposta tipològica d'aquest edifici subverteix la lògica ordenadora de l'agrupació lineal de quatre unitats per escala.
 - La radicalitat del pati produeix tensions funcionals d'enfrontament entre habitatges diferents.

III_c. "PLEGAT"

III_d. El PATI “CENTRAL” és el model paradigma de l'arquetip lineal, ja que es percep com a verdader espai continu entre blocs. La centralitat és la idea espacial generada en el centre de l'edifici i que li confereix tot el sentit unitari.

- L'espai del pati “central” es genera de forma contínua, a partir de la disposició oberta dels nuclis verticals.
 - Les quatre unitats d'agregació sorgeixen amb naturalitat de la matriu cartesiana estructuradora del tipus.
 - La marcada linealitat del buit “central”, ha posicionat l'eix axial vertebrador d'aquest conjunt unitari.
-
- L'espai generador del conjunt és el buit format entre les dos edificacions enfrontades.
 - El pati “central” anhela la perspectiva contínua del carrer com a corredor tradicional de la ciutat.
 - La unitat compositiva de façana emfatitza la neutralitat a l'organització de l'edifici.
-
- La disposició oberta d'escals i passeres, juntament amb el moviment asimètric de la part cega del nucli vertical – ascensor –, assegura la gran permeabilitat visual del pati.
 - La disposició seriada de les escales a l'agrupació remarca la pauta ritmada de l'estructuració del conjunt.
 - El pati lineal “central” reconfigura aquest tipus, com l'arquetip lineal de concepció més unitària.
-
- La jerarquització funcional del pati com espai salubre i de repòs a l'edifici genera una nova concepció del seu ambient més convencional.
 - La concentració dels espais de serveis a la façana principal trenca la convenció funcional del pati tradicional.

III_d. “CENTRAL”

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

IV. EL PATI OBERT és l'arquetip generat en el perímetre de l'edifici, i que per tant està obert directament al context urbà que l'envolta. L'**obertura** és la noció d'un espai que mira enfora, i que no està encapsulat dins l'edifici.

El PATI **OBERT** és el buit generador de vida extravertida i més en contacte amb l'exterior.

IV_EL PATI OBERT

El Buit

El buit es sostrau en el límit, i defineix la identitat formal del conjunt.

El Ple

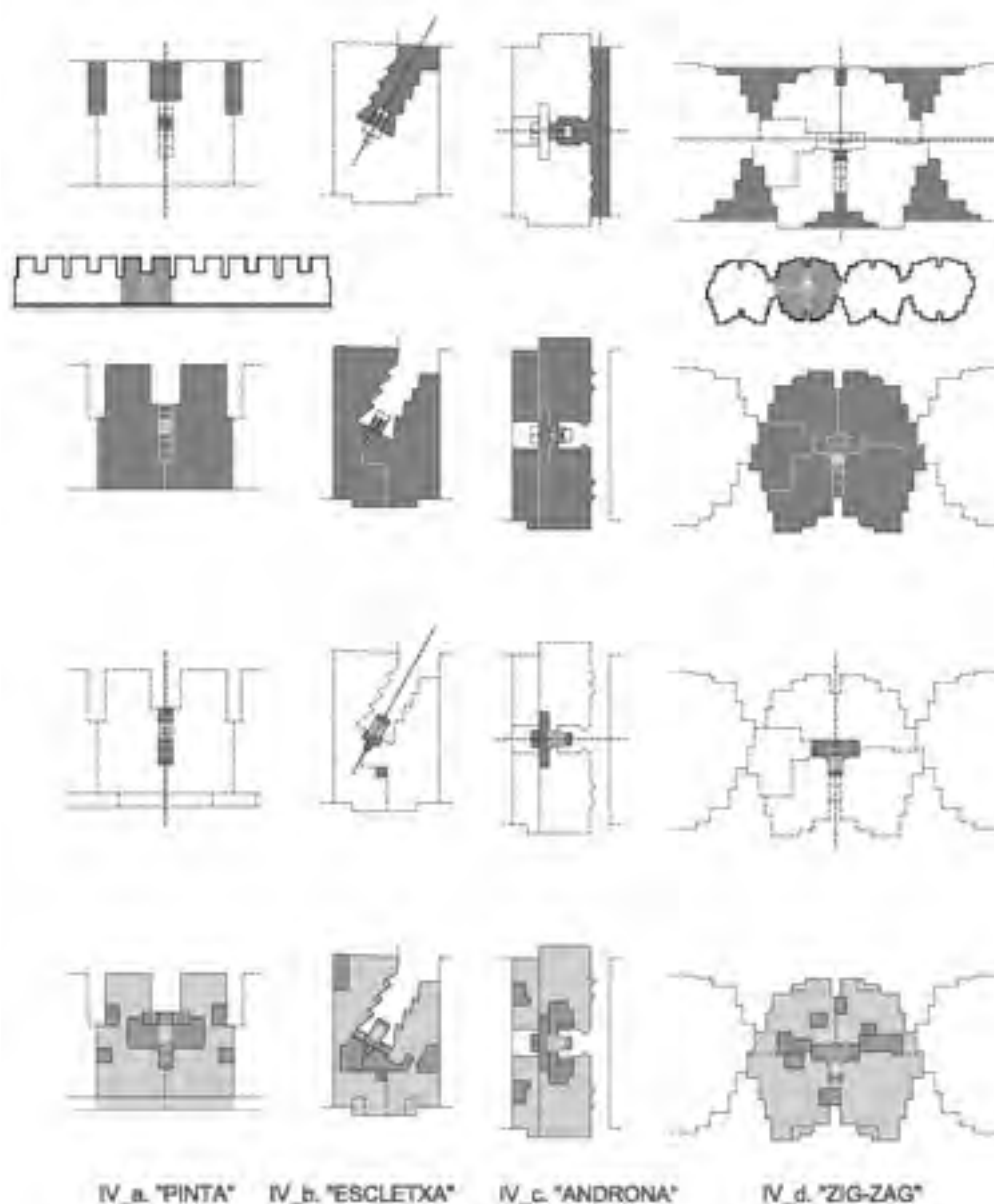
El ple és la massa construïda que ha definit aquest buit característic a l'edifici.

L'Escala

L'escala com l'element estructurador de l'agrupació d'habitatges és indissociable al sistema de buit i ple.

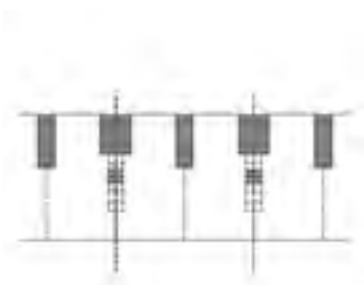
Espais servidors/servits

Els espais servidors es disposen de forma més o menys aleatòria, dins uns espais servits que conformen tot el conjunt.

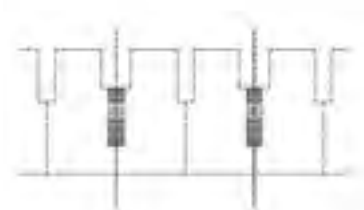
IV_a. El PATI (OBERT) "PINTA" és el model d'espai que apareix per la formació del pati al límit de l'edifici. S'associa amb la forma característica, com idea de posició oberta i seriada en el contorn d'una edificació preferentment lineal.

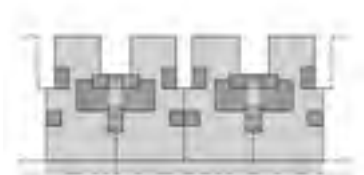
- La disposició reglada, segons uns eixos compostius en planta de l'agrupació tipològica, reafirma la presència de la matriu cartesiana estructuradora del conjunt.
- El pati obert de l'estructuració en "pinta", es genera a partir d'una seqüència formal alternada dels cossos posteriors.
- El pati és el resultat del moviment d'obertura d'uns buits convencionals vers a l'exterior.

- La seqüència dels volums posteriors genera la forma volumètrica en "pinta" del conjunt edificat.
- El ritme alternat en la posició dels cossos posteriors genera els dos tipus de buits característics de la forma en "pinta".
- L'agrupació ritmada de dos unitats - vivendes - molt grans i profundes, defineix formalment uns límits contraposats - front principal lineal vers una façana posterior retranquejada -.

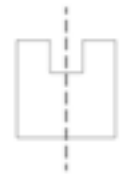

- La posició de l'escala a la franja central de la planta modifica el nou sistema de patis oberts regulars.
- Les escales fixades als eixos de cada agrupació tipus, modifiquen la proporció dels patis oberts on es situen - més amples i menys profunds -.

- La "pinta" d'esclertes de llum i aire, fusionen l'exterior amb l'interior, i estableixen una certa macla dels dos ambients.
- La disposició concentrada dels espais de servei dels habitatges està en relació amb l'estructuració dels patis.
- L'ordenació del sistema de patis transforma l'estructura del pati convencional - central i mancomunat - obrint-los a la façana posterior.
- La idea d'obertura a l'entorn proporciona la profunditat visual dels espais interiors que s'hi disposen.

IV_a. "PINTA"

IV_b. El PATI “**ESCLETXA**” és el model que defineix una obertura més significativa a una de les dues parts de l'edifici. La seva forma apareix com a fractura irregular en el conjunt de l'edificació.

- Els condicionants de l'emplaçament justifiquen la radicalitat de la solució.
- El pati obert en anòmala “escletxa” es genera a partir d'una rotació del model teòric axial.
- La directriu diagonal introduïda és el resultat del gir que cerca el màxim de llum i profunditat visual al pati que estructura.

- Una profunda “escletxa” de llum i aire cisalla l'interior de la part posterior edificada.
- El moviment de rotació de l'eix axial de composició en aquesta part, genera un trencament de la concepció unitària del conjunt.
- La dislocació que presenta el conjunt de l'edifici neix de la rotació d'una de les parts del model original.

- L'escala situada a l'eix del gir posterior articula el protagonisme del buit de la composició de l'edifici.
- El gran pati “escletxa”, de concepció simètrica i unitària, és la raó de ser de l'edifici.
- El propi dinamisme de la traça fragmenta en plans paral·lels les obertures al pati “escletxa”.

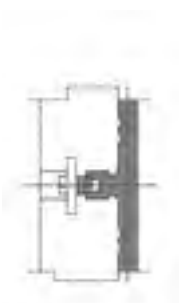

- La radicalitat del pati obert defuig de qualsevol tipologia convencional, i es presenta com un element que pot fer compatible l'edifici amb el context urbà.
- L'ordenació prioritària dels espais de la casa vers l'orientació al pati d'illa compatibilitza la bona privacitat entre els habitatges.
- La disposició prioritària dels espais servits al voltant del pati, és coherent amb la situació dels espais servidors a l'extrem més interior del pati.

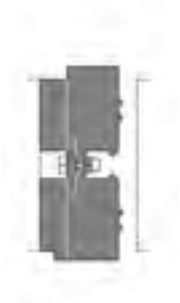
IV_b. “**ESCLETXA**”

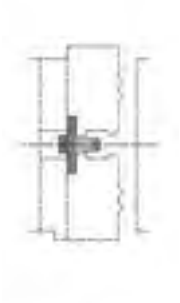
IV_c. El PATI "ANDRONA" és el model que es produeix entre dues parets contigües. Representa la idea de passatge entre mitgeres, per el qual s'accedeix a l'interior d'una illa urbana.

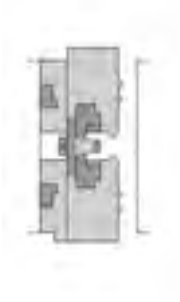
- El buit lateral de "l'androna" es genera com una desocupació de l'edificació entre mitgeres.
- El pati "androna" és l'escletxa tangencial, que permet relacionar les dues cares oposades de l'edifici - façana carrer i pati d'illa -.
- El corredor - passatge - del pati "androna" esdevé el buit de connectivitat espacial amb el context urbà.

- L'agrupació tipològica de quatre habitatges per escala, dóna prioritat als dos que es disposen al nou tester del passatge.
- Els eixos paral·lels al buit de l'androna constitueixen la base estructuradora de la matriu espacial dels habitatges.

- L'eix axial on es disposa l'escala és perpendicular a la directriu principal de "l'androna".
- La posició del nucli separa simètricament l'agrupació d'habitatges a la manera del doble bloc.
- L'escala es disposa al pati obert que connecta amb l'androna.
- L'escala té forma afuada per obrir les visuals dels espais de servei - cuines/safareigs - cap al pati/passatge.

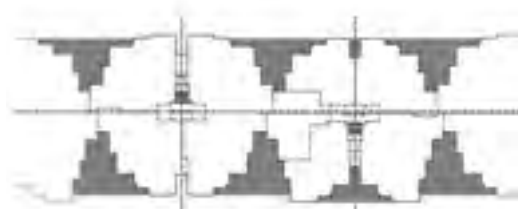

- Les diagonals són les directrius visuals compositives davant la relació de frontalitat a un llindar molt pròxim.
- Tota la disposició de les obertures tendeix a proporcionar unes visuals més profundes vers l'entorn urbà - carrer/pati d'illa -.
- La frontalitat de la façana al pati respecte la façana veïna és el factor primordial a l'espai de l'androna.
- El pati obert "androna" estableix noves relacions espacials: escorç, profunditat, perspectiva.

IV_c. "ANDRONA"

IV_d. El PATI **"ZIG_ZAG"** és el model d'espai obert fluctuant que limita amb una edificació de contorn irregular en forma de greca, amb entrants i sortints. El "zig_zag" denota una idea de dinamisme formal, que està representada pel moviment de la línia perimetral de l'edifici.

- El valor de l'elasticitat és el procediment tipològic de major flexibilitat organitzativa del repertori d'habitatges.
- El moviment esglaonat del contorn edificat és el resultat natural i espontani, de les traces generadores del seu conjunt - buit/ple, dins/fora -.
- El pati "zig-zag" esdevé el paradigma més equilibrat entre la sostracció del ple i l'esponjament del buit que genera.
- El pati obert defuig el pati interior convencional mitjançant el inèdit moviment plàstic del perímetre de façana.
- L'equilibrat procediment de sostracció i adició, contraposant concavitat i convexitat, traspasa els límits convencionals de l'edificació alineada al vial.
- La versatilitat funcional de la composició orgànica davant la monotonia i rigidesa respecte ordenacions de concepció més racional.
- El pati és la simbiosi de la macla espacial entre l'interior dels habitatges i l'exterior de l'entorn.
- L'esclatxa axial formada al mig de cada mòdul tipològic permet la ventilació/il·luminació de l'escala.
- La pròpia macla de la successió dels mòduls tipus defineix la posició alternada de les escales cap-i-cuades.
- La mateixa escala de l'agrupació permet la versatilitat en el sistema de distribució dels diferents tipus d'habitatges.
- L'aleatòria posició dels espais servidors està en plena consonància amb la flexibilitat del programa dels habitatges.
- El perímetre edificable més irregular és el que pot oferir màxima elasticitat de funcionalitat pels diferents habitatges.
- El pati obert està concebut com aquella estança original de la casa primigènia que vinculava l'home amb la natura.

IV_d. "ZIG ZAG"

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

4.5. COMPOSICIÓ I FORMA.

EL PATI: COMPOSICIÓ I FORMA_QUADRE

La configuració del pati en els diferents models tipològic dels arquetips analitzats, és el resultat d'unes relacions de composició i forma, entre el buit i el ple, a cada projecte concret. Els binomis projecte/composició i projecte/forma venen determinats per una sèrie de procediments abstractes i formals inherents al propi projecte.

Cada exemple d'aquests patis analitzats, constitueix una entitat formal ben definida, estructurada internament amb claredat, i amb una relació integrada al conjunt de l'edifici. L'anàlisi més abstracte d'aquestes relacions de composició i forma del pati, a través dels seus diagrames principals, estableix unes categories formals de comparació. Malgrat es presentin com a conceptes duals simplificadors resulten molt útils per la seva capacitat de síntesi d'aquesta aproximació més conceptual.

Igualment, cal fer constar que aquestes parelles contraposades de conceptes formals poden presentar alhora uns límits molt difosos, ja que el mateix pati analitzat pot compartir d'alguna forma ambdues característiques. Per exemple, el procés de formació d'un pati pot està vinculat a un doble sistema formal de sostracció i addicció difícil de classificar. O un pati que es mostra formalment comprimit, respecte al seu model ideal generador, pot interpretar-se alhora com expandit quan s'observa des d'una altre sentit.

RELACIONS DE PROJECTE I COMPOSICIÓ

- **Axialitat:** La composició del buit del pati, es genera a través d'una composició axial, que com a principi rector, determina la seva configuració geomètrica i compositiva en el projecte:

- **Uni_axial:** L'axialitat es presenta en un únic sentit compositiu dominant (eix principal de la composició geomètrica del pati).
- **Bi_axial:** L'axialitat es mostra en doble sentit compositiu (eixos ortogonals de la composició geomètrica del pati).

- **Ordre:** L'ordre compositiu del buit del pati es genera a través d'una geometria d'ordre particular:

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

- **Aparent:** L'ordre aparent és aquell que es presenta perfectament estructurat des de la visió compositiva del pati, tant individualment, com del conjunt de l'edifici.
- **Des_aparent:** L'ordre compositiu des_aparent del pati és aquell que es presenta més desvinculat l'ordre rígid i canònic. El sentit compositiu es presenta "apriori" amb una manca d'ordre, però alhora disposa del seu propi ordre des_aparent - no tant evident -.

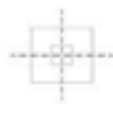

RELACIONS DE PROJECTE I FORMA

La plàstica formal del projecte es pot interpretar igualment, des d'uns mecanismes d'acció creativa molt més intuïtius. Això implica, que aquests procediments formals estan més vinculats amb unes pulsions artístiques dels seus autors. La forma del pati es pot veure doncs com el resultat projectual d'uns processos formals - sostracció/addicció -, d'uns moviments interns (centrípet/centrífug) i d'unes forces externes - comprimit/expandit -.

- **Sostracció:** El pati configurat des d'un procés formal d'extracció. El buit és el resultat d'un buidat en el ple.
- **Addicció:** : El pati configurat des d'un procés formal d'addicció. El buit del pati es forma a través d'una superposició de cossos.
- **Centrípet:** Al pati impera un sentit cap al seu interior. Les estances que donen al pati es relacionen directament entre elles.
- **Centrífug:** Al pati preval una mirada cap a l'exterior. Les estances que comparteixen el pati defugen també la relació entre elles.
- **Comprimit:** El pati reflexa una força de compressió en la seva configuració formal. El procediment projectual mostra un moviment "cap endins" de reducció o compressió de la seva dimensió.
- **Expandit:** El pati reflexa una força d'expansió en la seva configuració. El procediment projectual mostra un moviment "cap en fora" d'ampliació o expansió del pati.

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

QUADRE I - EL PATI: COMPOSICIÓ I FORMA

ARQUETIPS	PROJECTE I COMPOSICIÓ AXIALITAT		ORDRE		PROJECTE I FORMA		CENTRAT		CONFERM	
	UNIDIREL 1A	BIDIREL 2A	A PARÈNT Ap	DISPARÈNT Dap	SUBTRACCIÓ E	ADICIÓ A	CENTRAT Op	CENTRAT Of	CONFERM Oa	EDIFICAT Ea
I_EL PATI CENTRAL 	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"	I_a "axial" I_b "des_axial" I_c "hibrid" I_d "comprimil"
II_EL PATI SERRAT 	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"	II_a "standard" II_b "multi_centre" II_c "ritme_dual" II_d "vertical"
III_EL PATI LINEAL 	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"	III_a "alternat" III_b "tancat_obert" III_c "plegat" III_d "central"
IV_EL PATI OBERT 	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"	IV_a "pinta" IV_b "esqueixa" IV_c "androna" IV_d "sg_20g"

Pati principal (categoria formal dominant)
 Pati secundari (categoria formal no dominant)

4. EL PATI A LA BARCELONA CONTEMPORÀNIA

J.A. CODERCH
LL. NADAL

CORREA-MILÀ
A. BONET

M. PONSETÍ
BOHIGAS-MARTORELL

A. MORAGAS
VIAPLANA-PIÑON-MORA

BARBA CORSINI
M. SOLÀ MORALES

A. BONET
GARCÉS-SÒRIA

F. MITJANS
E. DONATO

R. BOFILL
J.A. CODERCH

5. EL PROJECTE EN RELACIÓ AL PATI

4 ARQUETIPS X 4 MODELS

INTRODUCCIÓ

L'anàlisi particular i concret de les característiques físiques del pati, proporciona una visió més completa de les interrelacions de configuració respecte a l'edifici al que pertany. Aquesta primera aproximació es realitza "cas per cas", "pati a pati". Aquest estudi individualitzat ofereix una interpretació més integrada de cada model de pati.

Aquesta visió de l'edifici, a través del pati com una part oculta però substancial del conjunt, ofereix una mirada diferent de l'obra.

Per a cada model d'estudi s'elabora una fitxa que s'adjunta com una documentació resumida. L'aportació de les dades principals de l'edifici i el pati dóna una idea prèvia de cada un dels cassos. Això es complementa amb l'esquema de l'emplaçament, els esquemes preliminars del capítol anterior - planta, secció i geometria -, i la planta tipus redibuixada. Tots aquests dibuixos es presenten amb el mateix criteri gràfic i mantenint sempre l'escala de representació, tant per a facilitar la seva comparació com per a proporcionar una unitat gràfica a la investigació.

Una vegada es disposa de l'estudi complet de cada un dels models de pati, s'elaboren uns quadres resums que incorporen els paràmetres particulars. A partir d'aquests extractes comparatius s'estableixen les conclusions parcials d'aquest capítol.

El procés d'anàlisi es desglossa en les següents categories:

CONTEXT I TIPUS

L'emplaçament particular de cada edifici condiona les opcions de partida en cadascun d'aquests projectes d'habitatge col·lectiu. La idea d'agrupació d'habitatges implica la definició d'un tipus d'ordenació concreta.

L'ordenació tipològica de l'edifici està en funció de la dimensió del solar on s'implanta, de l'orientació, i del tipus d'habitatges que s'hi disposin segons les característiques de la promoció. El seu plantejament urbà es regeix per la normativa urbanística i les ordenances municipals d'aplicació.

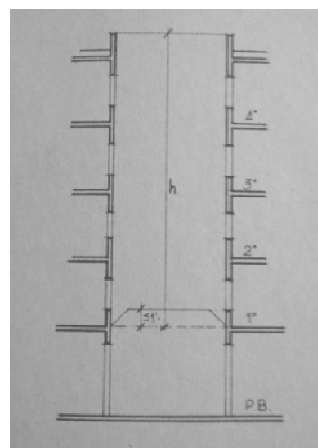
A les obres incloses en aquest estudi, el pati es regula per l'antiga OME-1958 que ampliava l'ordenança anterior l'OME-1947, i que definia els patis de l'edifici d'habitatge com simples "*patios interiores de luz y ventilación*". L'OME-1958 els defineix com a "*patios de parcela*" diferenciant-los del "*patio central*

¹ Les OME-58 (*Ordenanzas Municipales de Edificación*) de l'any 1958 incorporen la reglamentació referent al pati de parcel·la, distingint dues categories (1a i 2a).
N_Art.45_55

El PGM-76 en les NNUU restringirà les seves dimensions i els anomenarà des d'un aspecte més funcional (*Celoberts i de Ventilació*), Ambdós tipus incorporaran la distinció entre interiors o mixtos, però només el celobert mantindrà la figura del pati mancomunat.
N_Art.233_234

5. EL PROJECTE EN RELACIÓ AL PATI

L'alçada del pati es mesura a partir de la planta 1^a, desestimant la planta baixa, en la que es suposava la instal·lació d'una claraboia. Aquesta apreciació de l'ordenança separant la planta baixa del pati, suposa una certa pèrdua del seu valor espacial original.

Alçada Pati	1era Categoria	Zona Categoria
	$D \geq 3m \text{ i } 1/6h$	$D \geq 2m$
$h < 10,15m$	10m ²	5m ²
$10,15m < h < 16,25m$	14m ²	7m ²
$16,25m < h < 22,35m$	18m ²	9m ²
$h > 22,35m$	22m ²	11m ²

h= Alçada Pati
D= Diàmetre Pati

OME-58 . N_Art.45_55

de manzana". Així, "la distribución interior del edificio deberá ser tal que todas las piezas habitables, de día y de noche, tengan luz y ventilación directa y capacidad indispensable para la salud de los moradores. (...) Con independencia del patio interior de manzana, poseerán el número de patios que para ello precise".¹

En aquest sentit, la nova regulació del pati es relaciona fonamentalment amb la distribució interior dels habitatges, la clàssica zonificació – dia/nit –, la incorporació de llum i ventilació als espais, i la recuperació de la idea moderna de salubritat.

Igualment, el pati s'associa a la posició interior de l'escala de l'edifici que organitza l'agrupació tipològica. "Las escaleras, además de la iluminación y ventilación zenital que puedan llevar, se iluminaran y ventilarán lateralmente en el espacio de cada planta mediante aberturas de 1,50 m² mínima de superficie".²

L'Ordenança municipal també feia distinció de dos tipus de patis – 1^a i 2ª categoria – on quedaven reglamentades les seves dimensions mínimes en funció de la seva alçada, i el tipus de peces de l'habitatge que s'hi podien disposar.³

Un solar entre mitgeres, independentment de la seva amplària, provoca una ordenació tipològica molt específica, la qual es veu obligada a mirar exclusivament per dues façanes oposades: la del carrer i la del pati d'illa. En aquests casos, el pati sorgeix com l'element indispensable per la ventilació dels espais interiors de l'edifici, i és indissociable al tipus edificable entre mitgeres. Aquests tipus que responen a amplades variables permeten disposar d'un sistema de patis característics a la franja central de l'edifici. El pati central és el de més qualitat espacial al ser exclusiu de l'edifici i està lligat amb la seva representativitat. I en canvi, el pati mancomunat adquireix un caràcter més secundari al compartir-se espacialment amb la finca veïna.⁴

L'ordenació en edificació aïllada "a quatre vents", disposa de totes les façanes lliures, i participa plenament de tota la volumetria de l'edifici, incloent també la "cinquena façana". Aquests tipus d'edificis més autònoms i situats en barris benestants solen disposar d'habitatges de grans superfícies. El pati apareix de forma única i nuclear, i està relacionat amb la zona de servei dels habitatges.

La morfologia del pati és doncs molt diferent, segons la resposta d'ordenació de l'edifici dins el seu context urbà, ja sigui en ordenacions

¹ Les OME-58 (Ordenanzas Municipales de Edificación de la Ciudad de Barcelona) de l'any 1958 amplien la reglamentació referent a la il·luminació i ventilació dels habitatges. N_Art.424.

² OME-58. N_Art.425.

³ Les OME-58 (Ordenanzas Municipales de Edificación) de l'any 1958 incorporen la reglamentació referent al pati de parcel·la, distingint dues categories (1a i 2a). N_Art.45_55

⁴ Els patis situats a l'indar de mitgeres tenien que tenir legalment establerta la mancomunitat, encara que el solar col·lindant no estigués edificat. OME-58. N_Art.428.

El PGM-76 en les NNUU restringirà més les seves dimensions i els anomenarà des d'un aspecte més funcional (Celoberts i de Ventilació). Ambdós tipus incorporaran la distinció entre interiors o mixtos, però només el celobert mantindrà la figura del pati mancomunat. N_Art.233_234

urbanes del tipus seriat o aïllat. Un edifici situat en un context de ciutat més concentrada i amb alineacions i fondàries edificables més rígides, presenta un sistema de patis més convencional, que un altre en un context de ciutat més dispersa i amb una configuració urbana més flexible. Les possibilitats conformadores del pati resulten conseqüentment molt diferents en un cas o altre. No obstant això, es poden trobar exemples de pati més o menys significatius en ambdós contextos.

Les operacions residencials de més envergadura tenen per lo general, la capacitat de facilitar una resposta urbana de major escala per a la ciutat. La seva implantació en forma de grans blocs els dóna alhora un caràcter de major singularitat en el seu entorn urbà. Aquesta mateixa singularitat és la que permet incorporar noves tipologies de pati que trenquen la seva concepció més tradicional.

En alguns casos, el factor de l'orientació del solar i la projecció de noves visuals, també poden resultar determinants en la configuració arquitectònica del pati en relació amb el conjunt de l'edifici i el seu entorn.

ESTRUCTURA I ORDRE

Qualsevol tipus d'estructuració del pati en relació amb l'edifici implica una disposició d'ordre i geometria dins el conjunt. L'examen concret de la geometria del pati, de les seves proporcions i dimensions en relació amb la totalitat, i el tipus de relació amb l'estructura, aporten una millor definició de la seva forma.

Una lectura de l'evolució del sistemes constructius en les obres objecte d'anàlisi, posa en evidència el progrés tècnic i econòmic d'una època en plena transformació. Els sistemes constructius tradicionals, amb edificis construïts a base d'obra de fàbrica de totxo portant, es van substituint progressivament, per estructures de formigó armat. La gran varietat tipològica dels models de pati seleccionats, dona resposta a tot aquest procés de grans canvis i transformacions, en un període relativament curt –entre les dècades dels anys seixanta i setanta -.

Les estructures de formigó inicien la seva aparició amb els sostres unidireccionals, substituint els embigats tradicionals a base de perfils d'acer laminat i revoltos de volta manual, per biguetes de formigó i revoltos prefabricats. La idea de superació d'unes tècniques constructives tradicionals,

5. EL PROJECTE EN RELACIÓ AL PATI

va lligada a una idea de progrés, per facilitar una posta en obra més eficient i econòmica, en el context d'una època de intensa activitat constructora per la gran demanda en el parc d'habitatges.

Aquest canvi en la tècnica constructiva, no es farà del tot evident fins la plena irrupció del formigó armat en les estructures verticals portants. Els pòrtics de formigó armat de pilars i jàsseres, en aquests tipus d'edificis, desplacen la tradicional estructura murària de parets de càrrega, heretada d'aquella tradició constructiva mil·lenària. Això, suposarà molta més llibertat formal per la configuració del pati, però significarà també la pèrdua de la clàssica correspondència entre forma i construcció, tant característica del tipus de construcció amb parets de càrrega.

Les successives normatives referents a les estructures dels edificis de vivendes, condicionaran cada vegada més la fàbrica de totxo en edificis de més alçària, i provocaran l'ús cada cop més freqüent del formigó armat. En aquest sentit, la norma estructural EH-68 constitueix una fita fonamental en les instruccions de les estructures de formigó armat, que consolidarà la tendència d'aquesta evolució constructiva i facilitarà alhora l'aparició de noves tipologies edificatòries.⁵

CONSTRUCCIÓ I FORMA

L'estudi de la materialitat constructiva del pati en aquestes obres, ve determinat per la pròpia idea estructural de l'edifici. Així, la comprovació de la disposició de l'estructura de l'edifici en relació al pati, permet abordar la seva part més constructiva i de detall. Cal constatar però, que en sistemes estructurals de parets de càrrega, al coincidir la disposició constructiva amb l'estructural, aquestes descripcions físiques queden absolutament entrelligades.

La planta, la façana i la secció, en relació al pati, s'estableixen com els documents bàsics per aquest anàlisi constructiu més concís. A través d'aquests, s'analitzen els paràmetres més objectius i específics de la construcció del pati. La manca de normativa concreta sobre les condicions tèrmiques de l'edifici no obligava a solucions constructives específiques en aquest aspecte. L'aparició de la NTE_CT_79⁶ suposarà una nova exigència en la construcció dels tancaments del pati, i de la qual aquests edificis estan exempts.

La construcció de la façana del pati engloba també la seva

⁵ *L'aparició de la Norma EH-68 (Instrucció para el proyecto y la ejecución de obras de hormigón en masa o armado) segons Decret 2987/1968, en substitució de l'antiga Norma EH-41, va suposar l'actualització imprescindible per regular la tècnica constructiva del formigó armat, que ja havia experimentat una notable evolució als darrers anys.*

⁶ *L'aparició posterior de la NBE-CT-79 (Norma Básica de la Edificación) segons el Decret 2429/79 marcarà un punt d'inflexió en la construcció del tancament del pati, a l'exigir unes mínimes condicions tèrmiques en els edificis d'habitatges.*

composició, la disposició i el funcionament de les obertures, en relació amb l'espai interior al qual responen. Igualment, amb l'estudi dels materials d'acabat del pati, es concreta la seva percepció física més exacta i el caràcter que se li vol donar en relació amb l'edifici. Els possibles elements de filtre a les finestres – persianes, llibrets, gelosies -, poden col·laborar també en aquesta percepció de l'espai del pati.

La comprovació de la connectivitat física del pati amb l'exterior resulta indispensable per entendre el seu funcionament visual i ambiental. Mirar com és l'obertura zenital, i com es produeix la recollida d'aigües en la planta coberta. Observar si aquesta obertura queda oberta o si disposa d'algun element de cobriment – claraboia -. Comprovar alhora com es produeix el contacte del pati amb la planta baixa, si aquest hi arriba, i quin tipus de relació espacial s'hi produeix. Segons aquests factors, es podrà comprovar l'efecte xemeneia per la renovació d'aire, i en definitiva la salubritat del seu ambient. Així la construcció i la forma del pati poden definir la qualitat de llum i ventilació per a cada model d'estudi.

La relació del pati amb les instal·lacions generals de l'edifici, si es disposen vistes o ocultes, també són indicadors de la seva qualitat espacial.

FUNCIÓ I VIDA

L'anàlisi dels aspectes més funcionals de l'edifici, al voltant del pati ofereix un tipus de relacions ben diferenciades. Constatar com s'articulen i conflueixen aquestes relacions en el pati és l'objectiu d'aquesta part de l'estudi.

L'ús de l'espai del pati destinat a l'habitatge pot presentar algunes particularitats, segons el tipus de relació espacial amb la planta baixa de l'edifici. La convivència amb altres usos, com comercials o d'oficines pot introduir algun tipus d'anomalia funcional.

En habitatges de grans dimensions s'observa que el programa del pati està vinculat generalment al que s'anomena zona de serveis. Apareix així, la distribució d'unes àrees concentrades, més o menys segregades de la resta de la casa, que agrupen les activitats domèstiques de major intensitat: cuina, safareig, rentat, planxa, dormitori de servei i banys. Els tipus de pisos amb servei permanent, responen a un perfil de família nombrosa benestant, i són de grans dimensions.

Contràriament, en habitatges més senzills i de menor superfície, es tendeix a disposar de patis amb molta més mescla funcional, ja que aquestes vivendes tenen unes distribucions molt més reduïdes i simplificades. La varietat d'espais que s'organitzen al voltant d'aquesta classe de patis, són des de zones d'entrada i pas, o de cuina, safareig i bany, fins a cambres o dormitoris.

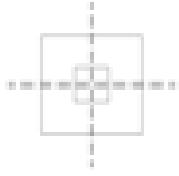
A part d'estudiar aquestes relacions entre els espais privats dels habitatges és necessari comprovar també la relació amb els espais comuns de l'edifici. En aquest sentit, la posició de l'escala constitueix la peça clau, ja que és l'element que agrupa l'ordenació tipològica de l'edifici.

Finalment, també s'estudien les relacions de confort espacial, mitjançant els recorreguts i les visuals. En funció de les disposicions i confrontacions dels espais de la casa al voltant del pati, es pot definir la diversitat de relacions de privacitat o promiscuitat entre ells. Les circulacions, les transparències i les visuals complementen l'estudi de la percepció espacial del pati amb l'habitatge.

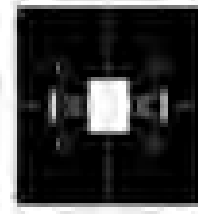
Tots aquests anàlisis de relacions funcionals i espacials completaran una visió més àmplia del tipus de vida que es dona a voltant del pati.

Aquest tipus de procés de recerca té per objectiu primordial copsar el caràcter ocult del pati, per poder valorar la transformació del pati a l'habitatge col·lectiu. Un canvi que representa una forma diferent d'entendre la tipologia edificatòria residencial, des del mateix interior de la casa. Així es comprova com la construcció del pati evoluciona en el seu paper estructurador de l'edifici, en la definició del paisatge urbà de la ciutat, i en el que és més important, en la vida dels seus habitants.

I_CENTRAL

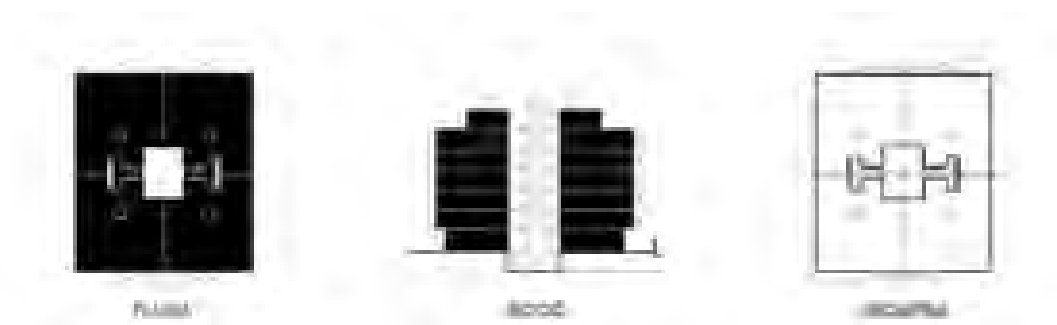
I_a."AXIAL"

5.1.a. LA CENTRALITAT DEL PATI NUCLEAR

J.A. Coderch 1957-61

J. A. Coderch 1957-61

SITUACIÓ c/J.S.Bach, 7

EDIFICI

Nº DE PLANTES	PB+5PP+A
AMPLÀRIA	27m
FONDÀRIA	(30m)
ALÇÀRIA	21.50m
SUP. CONSTRUÏDA/PLANTA	760m ²
Nº HABITATGES	26
AGRUPACIÓ TIPUS	4HR
SUP. ÚTIL HABITATGES	H1= 171.40m ²

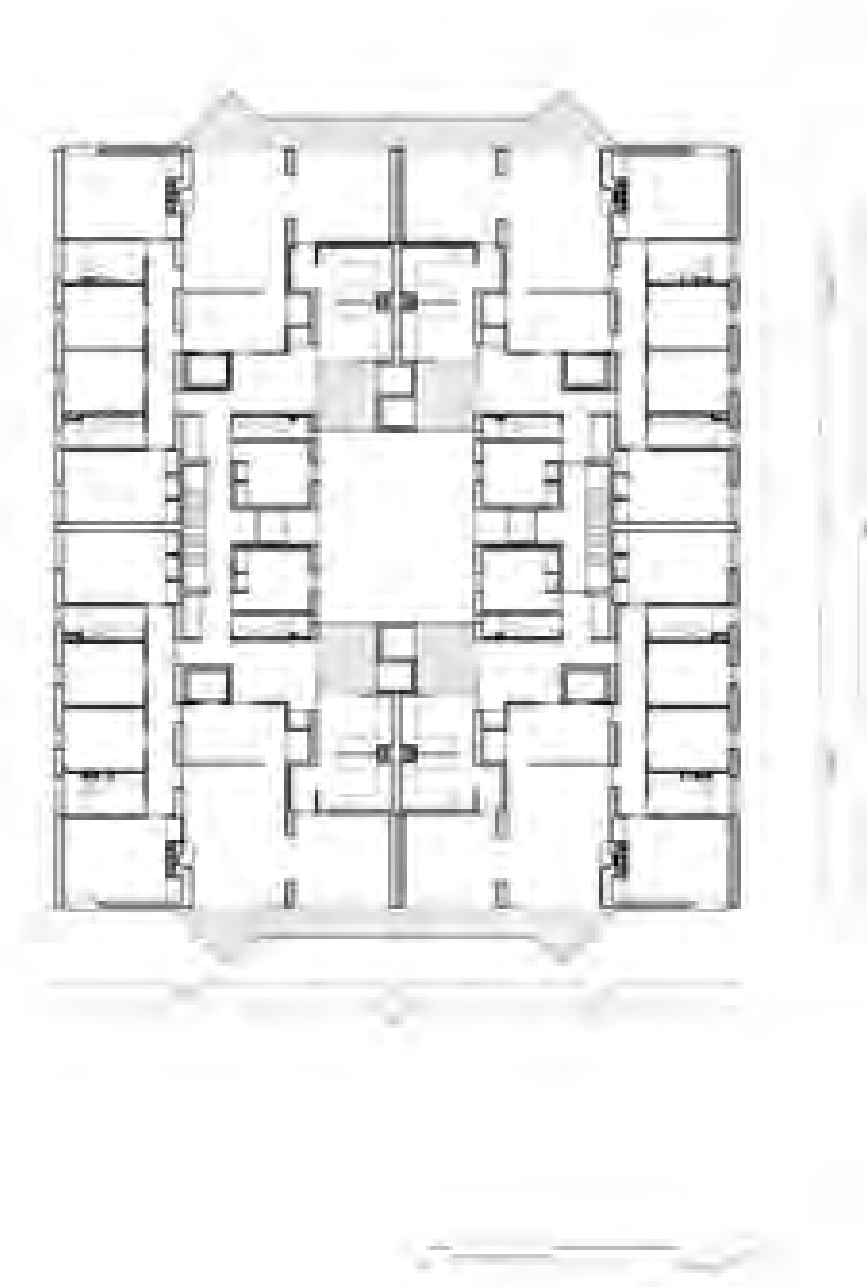
PATIS

SUPERFÍCIE DE PATIS/MÒDUL	47.10m ²
% DE BUIT	5.80%
ALÇÀRIA	24.50m
Nº DE PATIS	1
DIÀMETRE	6.20m
■ PATI CENTRAL TANCAT	47.10m ²

ESP AIS QUE DONEN AL PATI

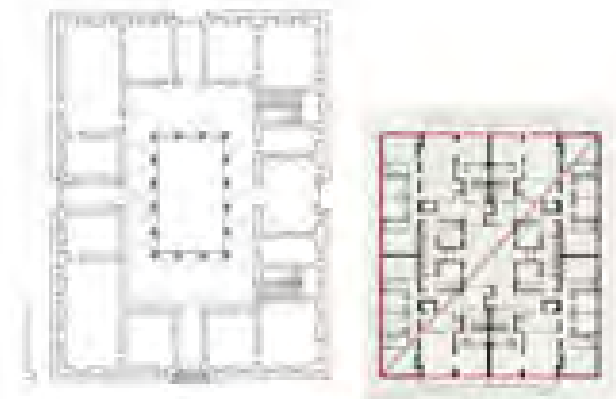
	PATI CENTRAL
P. BAIXA	- P.Baixa
P. TIPUS	- Escala - Habitació de servei - Bany - Safareig/cuina/planxa

TIPUS PATI SERVEI

⁰ "En mi vida de arquitecto, no he sentido nunca tanta paz interior y tan poco deseo de experimentar nuevos caminos, si no son los que aparecen o que se presentan de forma natural."

Jose Antonio Coderch

[I.a.1] Comparativa a escala de la planta de l'edifici de Coderch amb el Palazzo Strozzi (Florència).

⁰ Antonio Pizza i J. M. Rovira. "En busca del hogar. Coderch 1940/1964" COAC. Barcelona 2000.

¹ Coderch va defugir sistemàticament la configuració de patis interiors en els seus futurs projectes d'edificis d'habitatges. El conjunt residencial de "Les Cotxeres de Sarrià" representa tot un manifest d'aquesta actitud de ruptura amb el pati convencional.

² El "palazzo" com el tipus del palau urbà, té referents en el Quattrocento italià a la Florència del s. XV. La volumetria de l'edifici aïllat es presenta clara i pura, la concepció espacial del pati evoca a les galeries claustrals medievals, i l'entrada es disposa de forma axial a l'edifici.

CONTEXT I TIPUS

L'edifici aïllat del pati "axial" de José Antonio Coderch i Manuel Valls, es situa en el límit del canvi de morfologia urbana, entre el barri de cases aïllades de Les Tres Torres i el de l'eixample de Galvany. El carrer Joan Sebastià Bach, enfronta doncs una façana continua d'edificis d'eixample amb una altre d'edificis separats, on es troba l'edifici.

La superfície edificable permesa en la parcel·la preveu l'ordenació d'una edificació aïllada de proporció gairebé quadrada en planta (27x30m). El tipus de casa "a quatre vents" i la seva dimensió resultant facilita l'organització de quatre habitatges per planta, i disposa cadascun d'ells en cantonada.

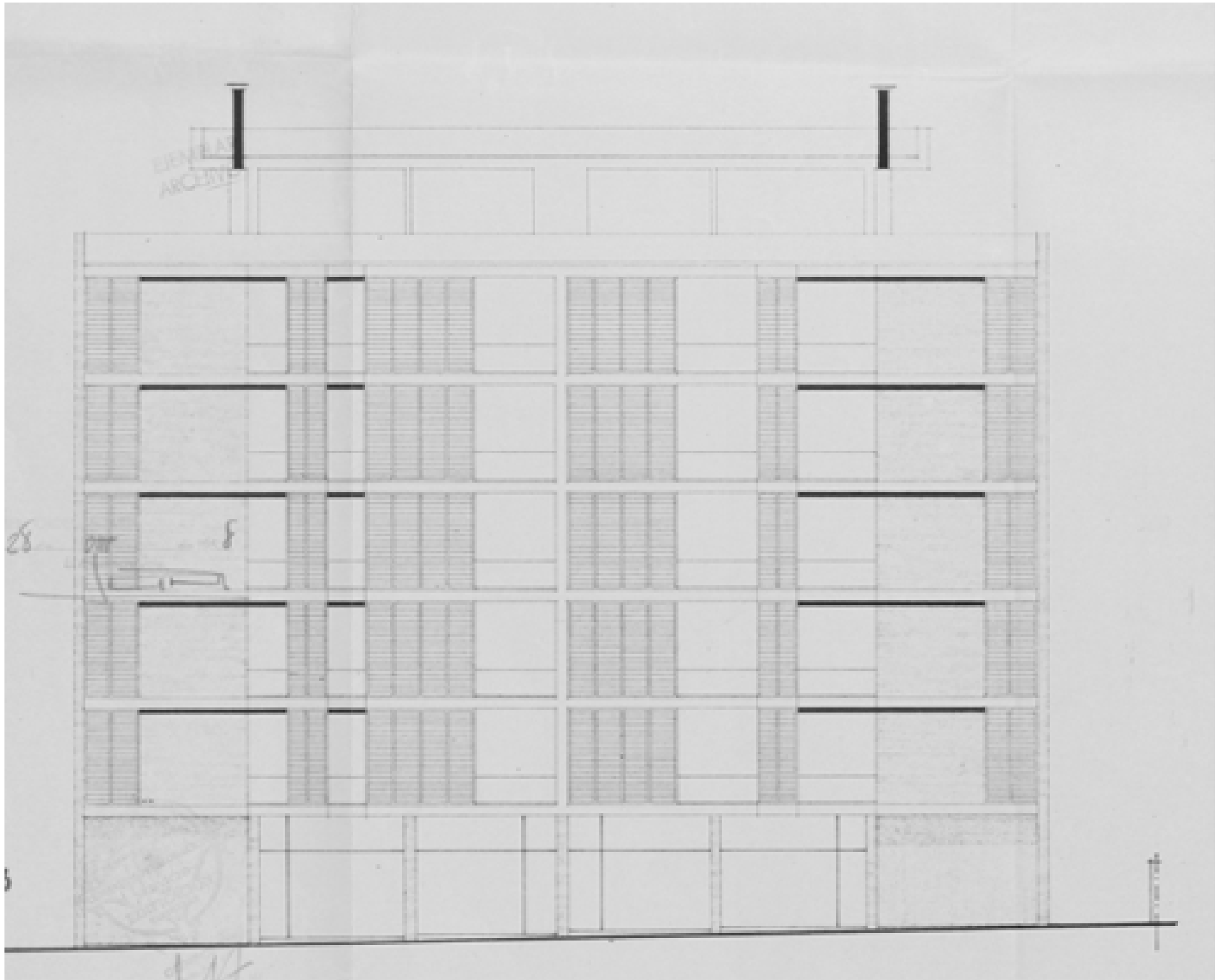
Per la dimensió de l'edifici els autors opten per organitzar un pati central que facilita la il·luminació de les peces interiors dels habitatges. Uns espais que es destinen a les zones de serveis, pròpies d'aquests tipus d'habitatges "d'alt standing".

La volumetria prismàtica i regular (PB+5), es corona superiorment amb la presència dels volums reculats dels àtics, com un mecanisme formal de remat que Coderch seguirà utilitzant en projectes residencials posteriors. Per contra, la supressió de la figura del pati interior a l'habitatge col·lectiu serà el cavall de batalla del seus projectes futurs, inclús en edificis de gran fondària edificable.¹

Aquest tipus d'edifici aïllat d'habitatges porta associat el pati central com el buit interior que el genera. Per tant, no es pot entendre aquesta tipologia sense el valor d'aquest espai "axial" que es configura des del mateix nucli de l'edificació, i amb una proporció en planta gairebé homotètica amb l'edifici (6,20x8,10m). [I.a.1]

Aquesta tipologia d'edifici anomenada "palazzina", trasllada en certa manera, l'esperit d'aquell noble "palazzo" romà del Renaixement a la casa de pisos moderna per l'alta societat. La configuració de l'edifici esdevé una peça urbana de gran qualitat, amb un sentit molt estricte de l'ordre geomètric i constructiu, evocant aquell caràcter sobri i digne de l'arquitectura del palau urbà.²

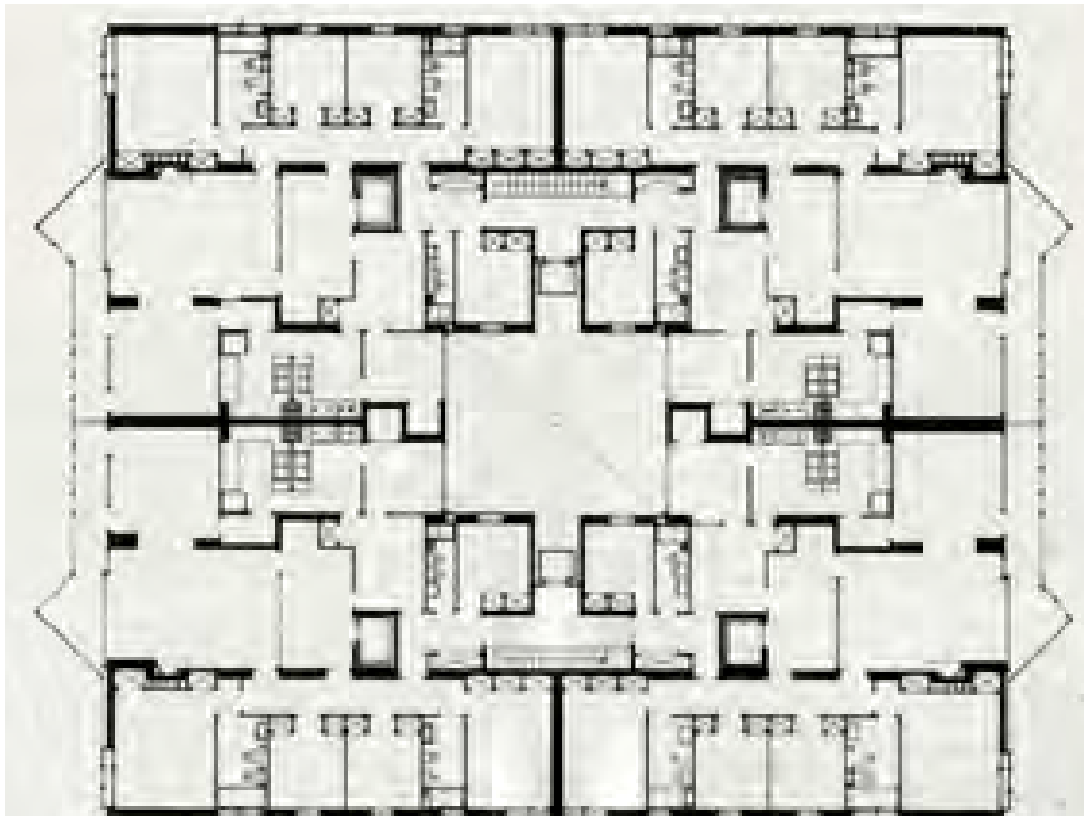
Aquest tipus de pati central constitueix un cas únic e irrepetible en l'obra residencial de Coderch, i representa el paradigma per aquesta tipologia d'edifici. La visió urbana de la seva implantació com edificació aïllada, el configura com a peça arquitectònica molt compacta i unitària.

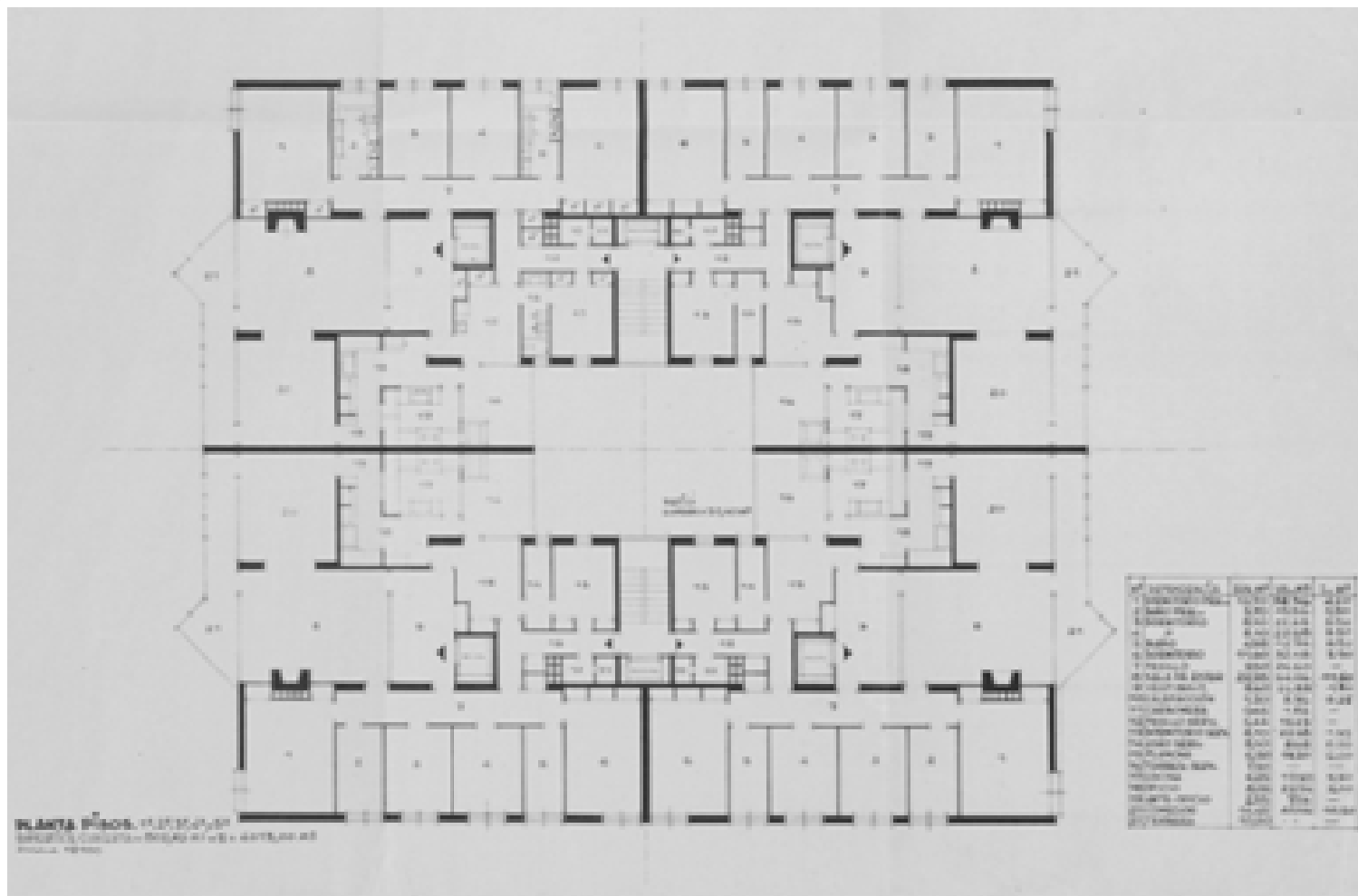
Façana al carrer J. S. Bach. AMCB

I_CENTRAL

I_a."AXIAL"

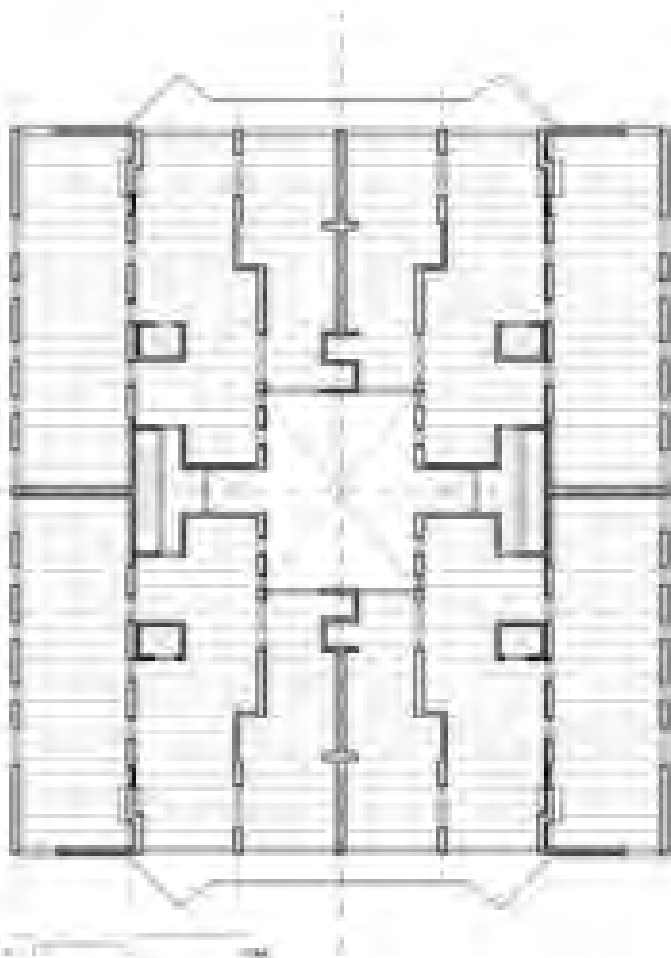
Planta tipus (Proiecte definitiv)

Planta tipus (Proiecte administrativ). AMCB

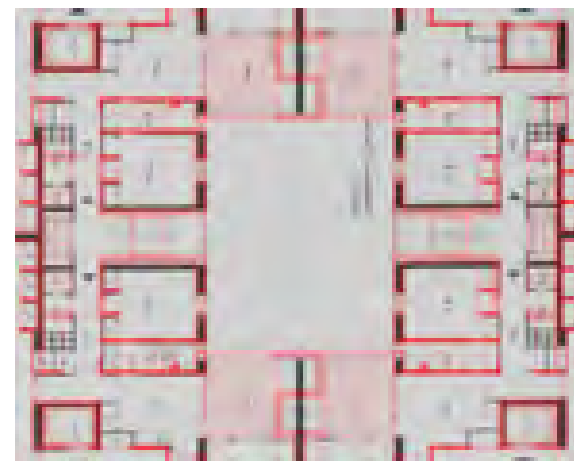
³ "Es como el sistema antiguo de los pueblos en que la crujía acostumbraba a dar a la calle. Y eso les permitía, si era necesario y sin ningún gasto, quitar una pared y poner la paja u otras cosas. Podían poner un agujero grande sin ninguna exageración de cálculo o complicación constructiva".

Jose Antonio Coderch

[I.a.3] Planta estructura.

⁴ Aquest tipus de configuració constructiva i espacial a base de tres crugies perpendiculars a façana, que estructura la vivenda a la manera de la casa rural catalana, ja havia estat utilitzada per Coderch en algunes de les seves primeres cases unifamiliars. Casa Garriga-Nogués. 1947. Aquest mateix tipus de configuració està present a la seva casa pairal d'Espolla (Girona). 1964.

[I.a.2] Superposició del canvi de l'escala al projecte.

ESTRUCTURA I ORDRE

L'estructura de parets de càrrega que genera l'edifici, configura també el pati. Un buit central que neix de l'interior d'un volum aïllat, i en el que predomina la direcció axial perpendicular al carrer. La totalitat del sistema de parets de càrrega es disposa de forma paral·lela a aquesta vertebració principal, i mitjançant unes subdivisions, en crugies de similars proporcions en cada habitatge (4,05/4,40/4,75m). Aquestes dimensions de crugies són molt domèstiques, i adequades pel tipus constructiu d'embigats metàl·lics adoptats. Coderch estructura doncs tot el conjunt com la suma d'unes crugies convencionals a la manera de les construccions rurals tradicionals. Aquesta configuració estructural li permetrà disposar d'una façana principal molt més oberta.³

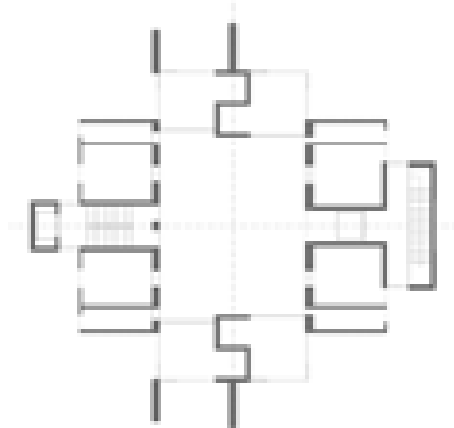
La disposició constructiva i estructural es genera a partir del eixos cartesianes de l'edifici, que tenen el seu origen en el centre geomètric del pati, i configuren la doble simetria axial de l'edifici. Aquest tipus d'ordenació coincideix amb la distribució funcional dels quatre habitatges en cantonada.

La paret central de traves, en la direcció perpendicular a l'eix axial principal, es desdoblava en el projecte inicial per encabir les escales de cada parella d'habitatges. Aquesta posició prèvia de l'escala de doble tram variava durant el projecte constructiu amb una escala lineal, intercanviant-se i ajustant-se les posicions de l'escala i l'ascensor. Aquesta modificació va suposar una subtil reducció de la dimensió del pati projectat (6,20x8,10m inicial) respecte al realment construït (6,20x7,60m final). [I.a.2]

Les dues parets que formen les façanes de major dimensió del pati, es desplacen cap al seu interior, per donar cabuda als espais de servei dels habitatges. Els embigats unidireccionals varien així la seva llum en aquesta crugia central de l'habitatge. Aquest desplaçament de la linealitat murària inicial, que també acompanyen la ubicació dels forats dels ascensors principals, acaba per definir la proporció final del pati (5,8% de buit). [I.a.3]

Aquesta configuració de murs de càrrega arrenca des de la mateixa fonamentació de l'edifici, llevat de la part posterior de l'edifici, que s'estintola sobre pilars i jàsseres de formigó, per facilitar la distribució de l'aparcament semisoterrat.

Coderch parteix d'una concepció clàssica de la casa, arrelada en la tradició de la casa popular catalana, mitjançant tres crugies constructives

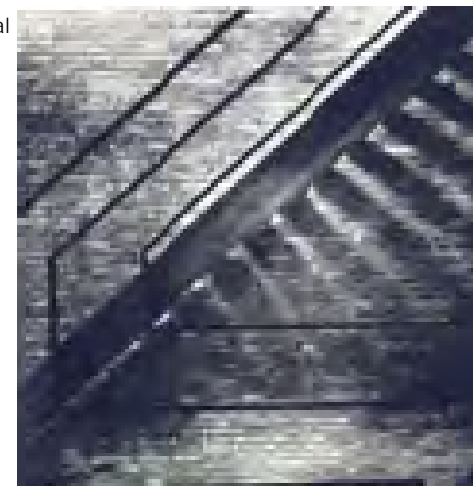

Escala inicial

Escala definitiva

[I.a.4] Contraposició de les dues posicions de l'escala.

[I.a.5] Escala lineal

paral·leles i de dimensions similars.⁴ La franja de l'extrem de cada mòdul d'habitatge, que ha sofert el lleu moviment de la paret portant, es la que s'allibera parcialment d'embigat per generar el buit del pati en cantonada de cada unitat. Amb aquesta elemental regla estructuradora de la casa, i a partir de l'articulació de dobles simetries, el quatre quadrants de la planta generen el conjunt de l'edificació. Una edificació aïllada on el pati "axial" definitiu és el resultat de l'agregació dels quatre patis de la casa familiar originària.

CONSTRUCCIÓ I FORMA

El pati "axial" presenta una proporció constructiva regular i de dimensions notables (6,20x7,60m) en relació amb el conjunt de l'edifici (27x30m). La seva geometria es recolza en el propi sistema constructiu de parets de càrrega de l'edifici. No és tan una crugia desocupada, sinó que és més un buit central al voltant del qual s'organitzen els elements constructius específics (quatre peces de servei i dues parets mitgeres). [I.a.4]

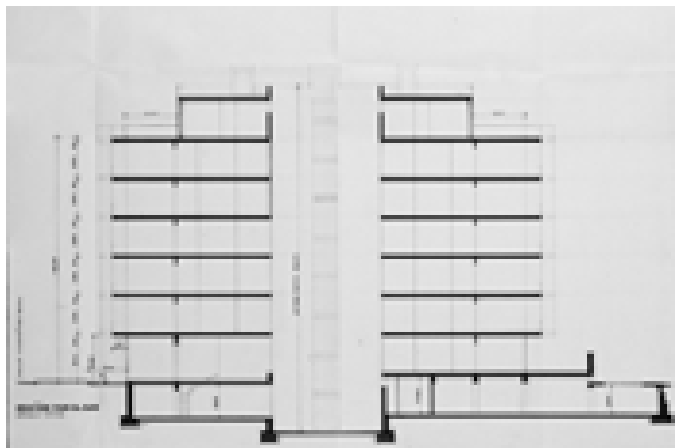
La façana del pati es compon en un sol pla, però sense configurar una galeria continua com succeïa a la casa de veïns tradicional. La proposta de les distribucions interiors provoca les diferents dimensions i proporcions de les seves obertures, que es disposen fonamentalment en forats verticals entre forjats, col·locats entre paraments cecs de façana.

La varietat compositiva en les façanes del pati, obeeix a una sinceritat projectual, tant característica en Coderch. En un mateix pla de façana conviuen una finestra de proporció vertical (dormitori de servei), al costat d'una altra de minúscules dimensions (bany de servei). Al centre d'aquest alçat interior, un simple emplaçat vertical, de plaques ondulades de policarbonat translúcid, tanca l'esclatxa visual del muntacàrregues, per mantenir la continuïtat del pla de façana del pati, i alhora conservar llum natural per l'escala lineal situada més a l'interior. Una escala metàl·lica amb els graons que neixen de la paret, i que texturen amb les seves ombres el totxo vist que presideix el fons de l'espai. [I.a.5]

Les obertures dels safareigs-estenedors es disposen aparellades, i separades per la paret que conforma els respectius ninxols d'espai d'emmagatzematge. Les parets portants que formen aquests armaris cap-i-cuats entre safareigs, proporcionen també més estabilitat constructiva. La composició d'aquestes galeries reflecteix la col·locació dels equipaments

[I.a.6] Façana del pati.

[I.a.9] Secció del pati. (Projecte administratiu)

[I.a.8] Proteccions de "llambí" al jardí posterior

[I.a.7] Proteccions de les persianes de "Llambí" al pati.

[I.a.7'] Visió a través del "Llambí".

⁵ Les Ordenances municipals de l'edificació de Barcelona - OME-58- incorporaven la ventilació normativa de l'escala, obligant pràcticament a associar-la amb un pati si aquesta es situava a l'interior de l'edificació.

interiors. L'aparell del safareig adossat al pati, compona l'ampit del terç del mòdul del forat sencer d'aquest espai. La incorporació d'aquest nou aparell fix, que substituïa el gran safareig encastat previst, és el que va ocasionar l'increment de l'espai safareig-estenedor (25cm/safareig), reduint així la dimensió real construïda del pati.

La utilització sistematitzada i modular de persianes fixes, de lames horitzontals orientables, constitueix un mecanisme d'unitat formal, i alhora molt eficaç pel control visual. La seva utilització es produeix tant en els dormitoris, com en els safareigs-estenedors, amb la qual, es priva forçosament d'estendre la roba dins el pati, remarcant el sentit d'ordre formal per davant d'un possible desordre funcional. [I.a.6]

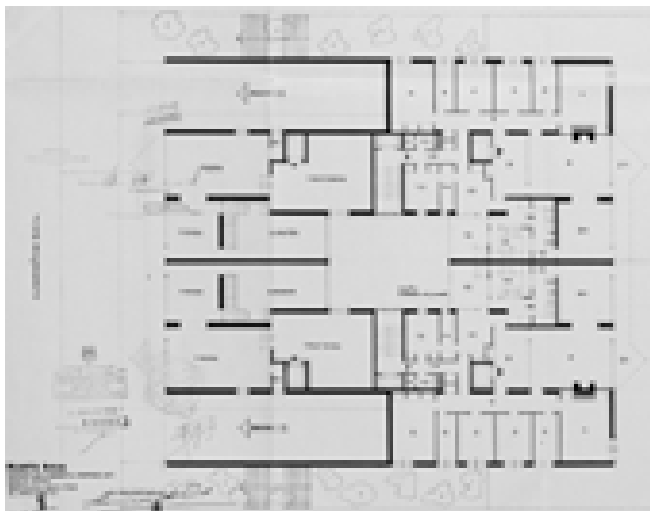
La manca de claraboia superior, afavoreix l'entrada d'una llum natural nítida i clara. Aquest fet, obliga a disposar també les persianes de "Llambí", com element de control de la llum. Les persianes assoleixen així, la doble funció de control visual i lumínic, i doten a aquest espai d'una categoria de verdadera façana. [I.a.7]

El revestiment continu d'acabat del pati, amb un arrebossat pintat de color blanc, representa un teló de fons neutre, que posa de relleu el protagonisme de les persianes, amb lames mòbils de color blanc. Les mateixes persianes que com a elements de tancament i filtre, l'arquitecte utilitza a les façanes exteriors de l'edifici. [I.a.8]

La construcció del pati presenta una disposició formal i constructiva unitària en tota la seva alçada. Sorgeix des de la planta semisoterrani, la qual coincideix amb el nivell de l'aparcament posterior de l'edifici. La connexió física inferior d'aquest pati, amb l'aparcament, mitjançant un pas obert permanent, garanteix l'entrada inferior d'aire per la seva convenient i necessària ventilació.

El sanejament està ocult per calaixos d'obra interiors a cada habitatge, incidint en la voluntat de dotar aquest espai de més netedat constructiva. Les escomeses d'aigua es pentinen de forma ordenada i vista, sense malmetre la bona imatge del conjunt del pati. L'aparició d'algunes instal·lacions furtives al llarg del temps, ha resultat però inevitable.

La claredat constructiva en la composició del pati, l'ús dels materials i la disposició d'obertures i tancaments, ha portat a l'autor, a tractar aquest pati com una façana més de l'edifici.

[I.a.10] Planta Baixa. (Projecte administratiu)

⁶ Aquest desdoblament de l'entrada a l'edifici obliga a doblar tot el sistema d'accessos i els seus corresponents controls. I confirma alhora el caràcter més secundari que Coderch assigna al pati en aquest tipus d'edifici.

[I.a.11] Esquema funcional de l'habitatge tipus (Projecte definitiu)

FUNCIÓ I VIDA

El programa relacionat correspon als espais de serveis d'uns habitatges de gran superfície: l'entrada de servei, la cuina-office, la planxa, el safareig-estenedor, el dormitori i el bany. La seva distribució ofereix una òptima independència funcional de la resta d'espais de la casa, separant els circuits funcionals.

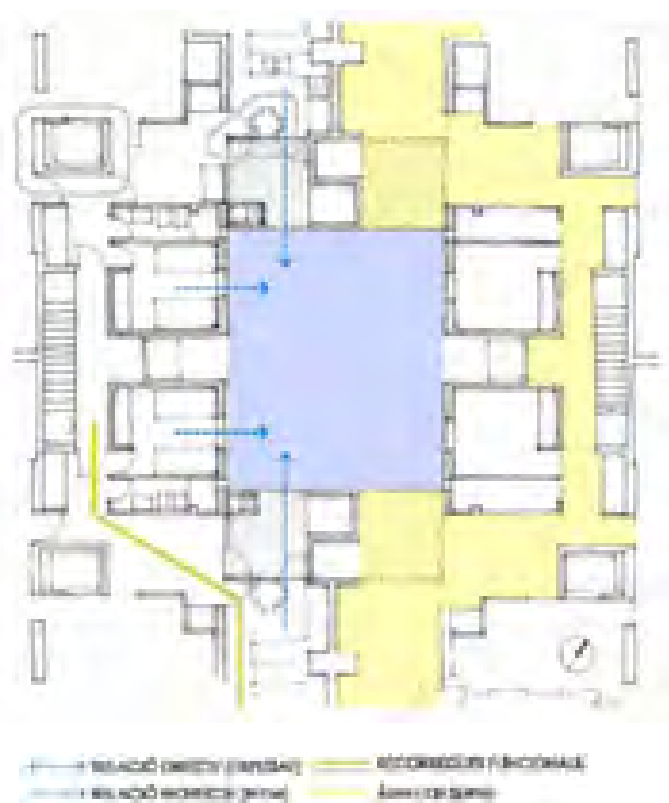
L'escala és l'element principal de l'agrupació, que en aquest cas queda relegada a la condició d'escala de servei, i organitza l'entrada secundària de l'habitatge. La ventilació i il·luminació de l'escala segons la normativa, provoca una posició dins l'edifici que s'associa amb el pati –ventila indirectament a través del tall de l'ascensor-⁵

El binomi pati-escala arrenca de la planta semisoterrani, on es disposen tots els accessos de l'edifici. Uns accessos que es realitzen a través d'unes grans rampes d'entrada a l'aparcament posterior de l'edifici, les quals mantenen una convivència ordenada entre vehicles i vianants, en el sentit més tradicional de les antigues cotxeres de les cases de l'Eixample.⁶ [I.a.9] Malgrat que el projecte preveia la incorporació espacial del pati als quatre halls principals d'accés, a l'obra s'acaba per configurar uns vestíbuls més reduïts, i sense connexió visual amb el pati.

L'androna situada entre l'edifici i el llinard de la parcel·la, és l'espai exterior d'accés secundari. Aquest recorregut de servei, ha de creuar la rampa principal d'entrada, per tal d'accedir als vestíbuls de l'edifici. [I.a.10] Aquesta disposició amb dues rampes laterals d'entrada, separant els dos portals, renuncia a una possible entrada centrada i unificada, que accedint a través del pati adquiriria una factura molt més clàssica.

En la disposició dels espais al voltant del pati a les plantes tipus, el safareig-estenedor constitueix la peça de servei fonamental. Per aquest espai semi-exterior, com succeeix a les tradicionals galeries, ventilen algunes estances: la cuina-office i l'espai de planxa-costura. Un espai intermedi filtrat al pati amb persianes de llibret, i separat d'un interior més privat amb tancaments vidriats. [I.a.11]

El dormitori de servei amb el seu bany, formen un binomi d'una autonomia molt útil en el funcionament de l'habitatge. És una peça independent, que no interfereix amb les altres zones de la casa, i que al disposar d'accés separat, pot adquirir usos molt variats en evolució de la

[I.a.12] Esquema funcional al voltant del pati.

vivenda al llarg del temps.

El recorregut funcional de servei, que s'inicia a l'escala, agafa contacte visual amb el pati, mitjançant l'eixamplament que forma l'espai de planxa-costura, il·luminat a través del safareig-estenedor. Aquest espai d'ús flexible s'articula com a centre operatiu de la zona dels serveis i connecta directament amb el rebedor noble de la casa.

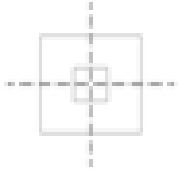
Aquest rebedor principal ocupa el centre geomètric de la casa, i fa de frontissa entre la zona de serveis i la resta d'estances principals que s'organitzen en cantonada. La disposició de l'ascensor exclusiu per aquest vestíbul, facilita la independència d'accessos i evita certa interferència entre els circuits funcionals de la casa. [I.a.12]

La proporció geomètrica del pati, la disposició de les seves obertures i elements constructius, ofereixen unes relacions espacials de profunditat visual, i que alhora es poden matisar mitjançant les seves persianes de llibret. Aquestes escapades visuals que es produeixen, en diverses direccions del pati – perpendiculars i diagonals-, enriqueixen les múltiples interaccions veïnals, possibilitant alhora cert tipus de privacitat.

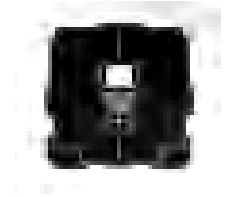
L'edifici es presenta *a priori* com una peça urbana de caràcter molt representatiu a la manera del palazzo romà; però un anàlisi més particularitzat de la seva configuració, modifica aquesta primera visió, per oferir-ne una altre diferent, com a resultat de l'articulació de varies cases. El pati s'estructura en una relació equilibrada amb l'ordre general de l'edifici, sorgeix des del contacte amb la *terraferma* i respira superiorment pel cel obert, i s'acaba per materialitzar de forma precisa i acurada. Coderch defuig així la càrrega de banalitat del pati convencional per oferir un espai proporcionat i digne per l'edifici, i per la vida dels seus residents.

Així, el pati central de Coderch que parteix del pati segregat de la casa unifamiliar, estructura l'espai interior més viu i condensat de la casa urbana burgesa de la zona alta de Barcelona. L'organització estructural de les crugies de l'edifici accentuen la idea de continuïtat espacial entre la casa i el pati. La disposició dels elements de tancament garanteixen l'adequada privacitat veïnal. El pati es manifesta doncs com l'espai interior més domèstic de la casa, que preserva la imatge exterior que l'edifici ofereix a la ciutat.

I_CENTRAL

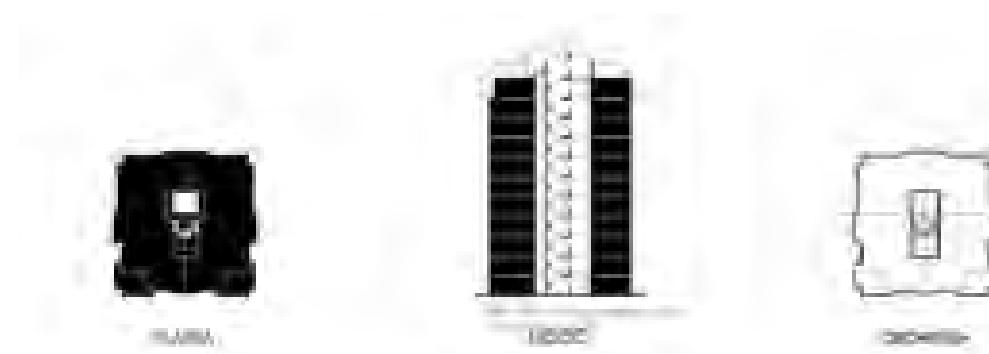
I_b."DES_AXIAL"

5.1.b. EL DESPLAÇAMENT DEL PATI CENTRAL

F. Correa - A. Milà 1968-70

F. Correa - A. Milà 1968-70

SITUACIÓ c/ Av. Diagonal , 672
EDIFICI

Nº DE PLANTES	PB+10PP
AMPLÀRIA	19m
FONDÀRIA	(21.50m)
ALÇÀRIA	33m
SUP. CONSTRUÏDA/PLANTA	400m²
Nº HABITATGES	19
AGRUPACIÓ TIPUS	2HR
SUP. ÚTIL HABITATGES	H1= 181.30m²

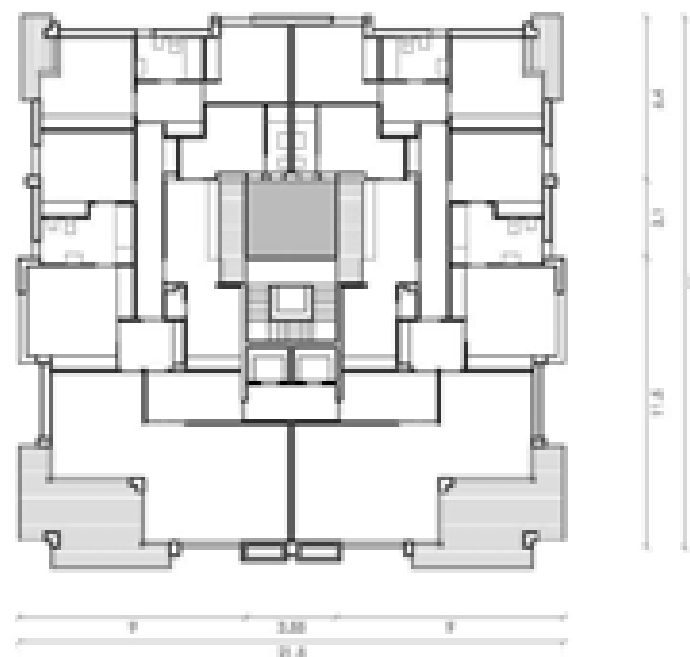
PATIS

SUPERFÍCIE DE PATIS/MÒDUL	11.00m²
% DE BUIT	2.70%
ALÇÀRIA	33m
Nº DE PATIS	1
DIÀMETRE	3.10m
 PATI CENTRAL TANCAT	11.00m²

ESPAIS QUE DONEN AL PATI

	PATI CENTRAL
P. BAIXA	-
P. TIPUS	- Escala - Galeria/cuina - Habitació servei - Bany

TIPUS PATI SERVEI

⁰ "Segons el pla, havia de ser un edifici de deu plantes amb planta quadrada, una mica "chaparro". Malgrat aquesta pre-configuració imaginaven en aquell lloc un edifici alt, de proporcions més allargades. Després de moltes discussions, els responsables de planejament ens van deixar retranquejar el perímetre de l'edifici per que la torre semblés més esvelta."

Federico Correa

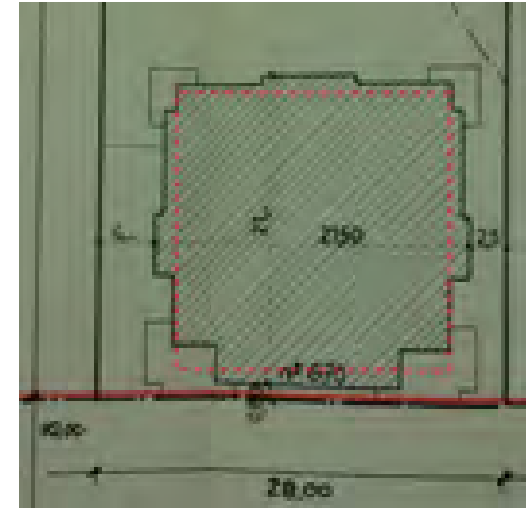
[I.b.2] Vista façana posterior.

¹ El tipus palazzina apareix a la Itàlia dels anys 30 (Monte Parioli a Roma), com un model característic d'edifici burgès d'arquitectura residencial contemporània, dispostat "a quatre vents" en ordenacions urbanes obertes.

⁰⁻² Beth Galí, Correa & Milà, COAC. 1997.

³ "La diferenciació de la última planta deguda al seu programa diferent, creiem que contribueix a realitzar aquest coronament a modo de cornisa, recollint amb això una certa morfologia dels més excel·lents edificis del districte, i amb lo que esperem es doni una pauta per als futurs que allí es construeixin." *Extracte de la memòria del projecte.*

[I.b.1] Emplaçament i gàlib

CONTEXT I TIPUS

L'edifici de la "Torre Monitor" dels arquitectes Federico Correa i Alfons Milà es planteja com un edifici aïllat d'habitatges situat a la banda nord l'Avinguda Diagonal, prop de la ciutat universitària. El promotor d'aquest edifici era Antoni Sala Amat, un constructor català molt reconegut de l'època. Aquest encàrrec suposava la primera obra de gran envergadura dels arquitectes, i per tant resultava molt compromès per situar-se alhora en un emplaçament de tanta repercussió urbana, com és la Diagonal de Barcelona.

L'edifici forma un cos aïllat a "quatre vents", amb una alçària considerable que el configura com a torre (PB + 10PP), i duplica en altura la proporció volumètrica de la clàssica *palazzina*.¹

La volumetria que marcaven les Ordenances del sector estava limitada per un gàlib estricte de planta quadrada (20x20m) i una coberta plana. Aquesta dimensió en planta facilitava l'agrupació de dos habitatges grans per replà (200m²), "que aleshores era el mínim que acceptava la burgesia barcelonina."²

La voluntat dels autors de dotar a l'edifici d'una identitat urbana destacada i representativa, justifica el procediment d'alteració de les regles urbanístiques d'aplicació. En primer lloc, el criteri compositiu de verticalitat adoptat, responia a les consideracions formals dels mateixos arquitectes.

[I.b.1]

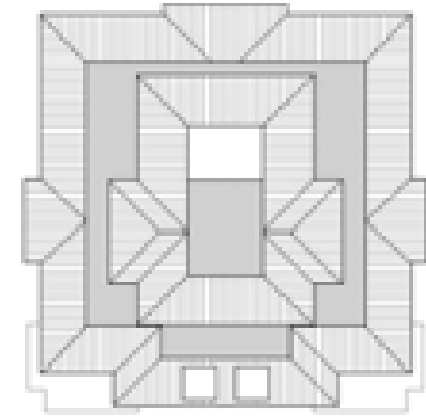
Aquesta esveltesa s'aconsegueix marcant moltes línies verticals, formades per les diferents reculades i per els pilars estructurals en façana. El trencament del perímetre regular obligat per les Ordenances, a través d'un joc de reculades, acaba conformant el volum definitiu amb un gàlib màxim modificat (21,50x21m), però mantenint l'edificabilitat permesa en el conjunt de la planta (400m²). [I.b.2]

La planta àtic representa també un coronament diferent de la torre convencional, amb la formació d'una coberta inclinada (60%) amb quatre vessants. Aquest acabament en forma de gran cornisa volada, amaga alhora les instal·lacions de la coberta. La preocupació dels autors per la definició arquitectònica de "la cinquena façana" de l'edifici, justifica la seva defensa per aquesta morfologia recuperada, que ha restat però insòlita en la zona.³

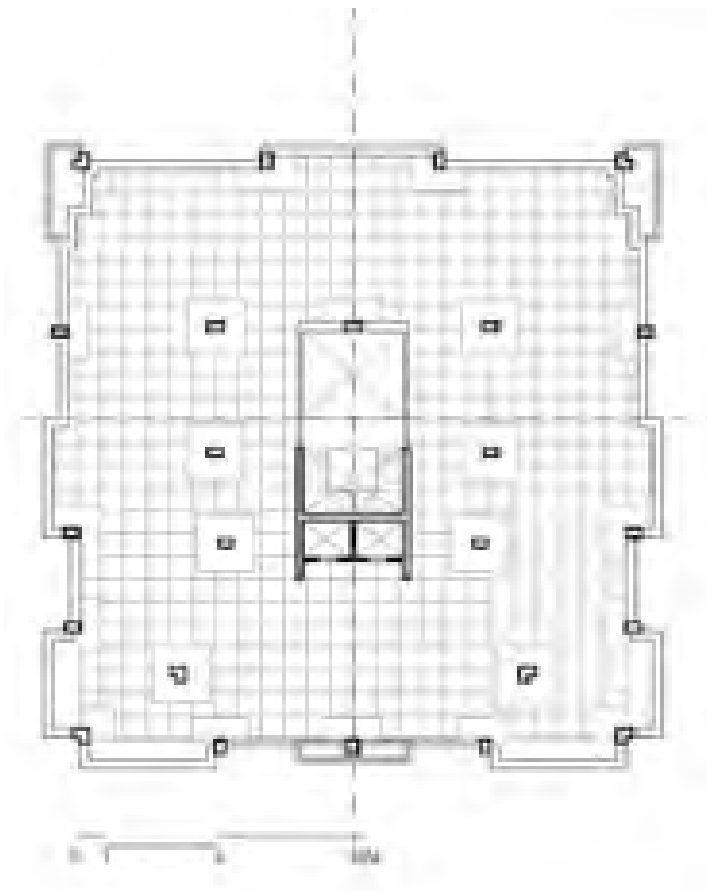
[I.b.3]

En aquesta edificació aïllada, el pati adopta una posició central

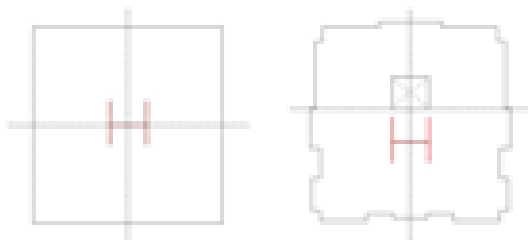
[I.b.3] Esquema planta coberta

⁴ Aquest tipus de primeres estructures a base de sostres reticulars tipus "Domo" (sense bigues) que permetien una disposició més lliure dels pilars, ja havia estat utilitzada anteriorment per el seu mestre J.A. Coderch, en edificis de vivendes: Edifici "Monitor" a la Via Augusta/Amigó de Barcelona al 1966.

[I.b.4] Planta estructura

[I.b.5] Diagrames d'evolució de la planta

desplaçada en el sentit axial, i presenta una proporció vertical excessivament profunda. La seva superfície en planta és molt reduïda (11m², 2,7% de buit) i la seva alçada resulta excessiva (33m).

El pati com espai interior vertebrador de la torre, es relaciona amb la ventilació de la zona interior del servei, per uns habitatges destinats a famílies de l'alta societat.

ESTRUCTURA I ORDRE

L'edifici torre es construeix amb una estructura mixta de murs de fàbrica resistent i pilars de formigó armat. L'estructura portant de fàbrica de totxo correspon únicament al nucli interior de l'edifici, en forma de "H" estructural (4,15x4,15m).

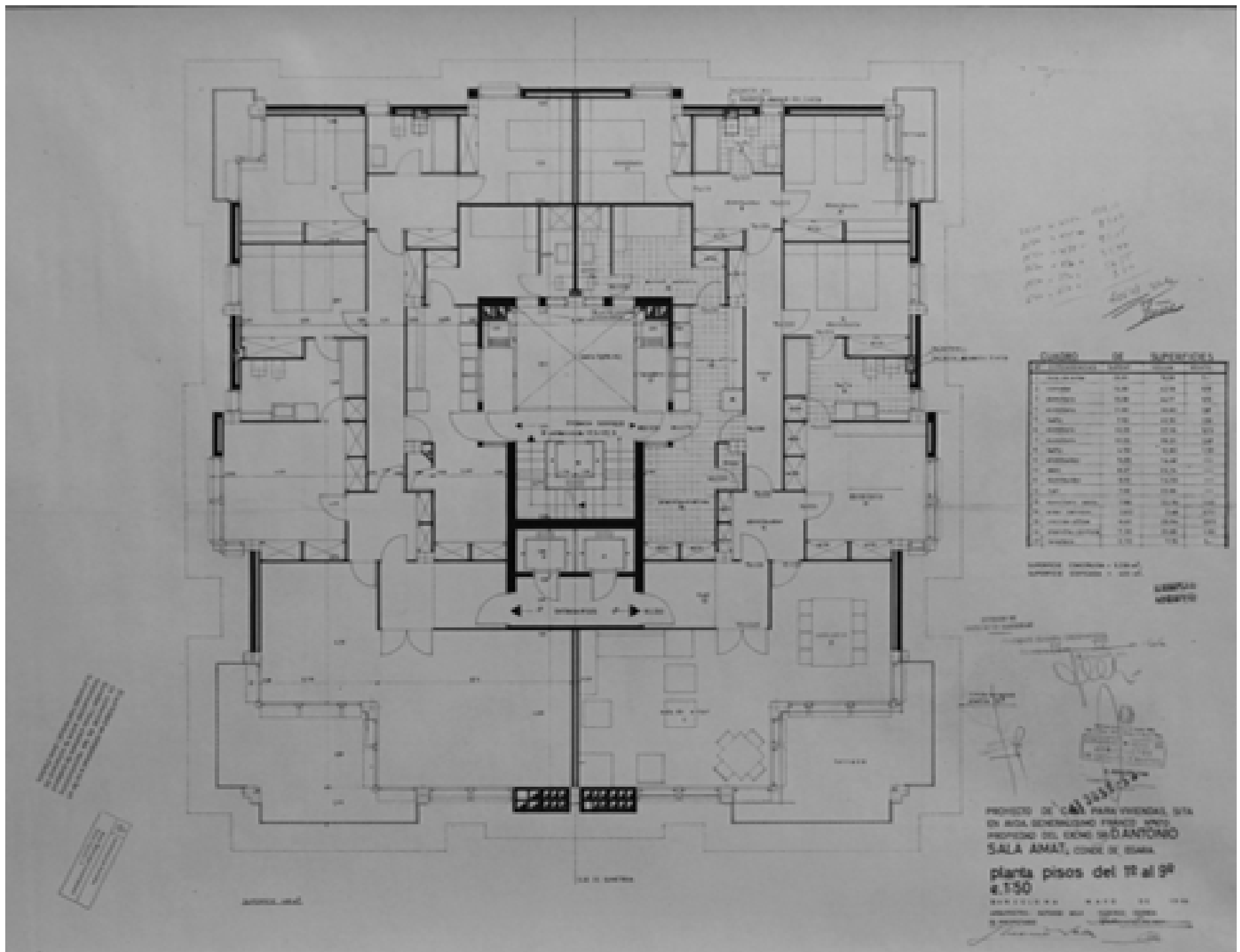
L'estructura principal és a base de pilars de formigó armat i de forjats reticulars tipus "Domo".⁴ La llibertat projectual *coderchiana* en la disposició de l'estructura vertical que permetia aquest sistema de primers forjats reticulars, queda aquí també reflectida amb la manca d'alineació dels pilars en planta.

La funció estabilitzadora del nucli en "H" d'aquest edifici en alçària, davant les empentes al vent, es realitza paradoxalment amb mitjans tradicionals de murs de càrrega de totxo, enlloc de utilitzar el formigó armat com en tota la resta de l'estructura. Als interiors de les "ales de l'H" s'ubiquen els buits, de l'escala i dels ascensors. La posició d'aquests buits no malmet la seva capacitat estructural (en el sentit de la inèrcia principal), com a columna vertebral que sustenta el nucli de la torre.

La simetria estructural es produeix per l'eix axial que organitza l'agrupació tipològica. L'excessiva llum que hi ha entre el nucli i el perímetre (8,70m), determina la disposició d'una línia de pilars intermitjos sense alineació. La seva posició respon exclusivament a l'adaptació a la distribució dels habitatges. [I.b.4]

El buit del pati apareix en el sentit axial generador de la planta. La seva dimensió final (3,55x3,10m) és el resultat d'estar ocupat, en la seva meitat, per l'escala de tres trams de l'edifici. D'aquesta forma, aquest desplaçament del pati en planta es pot interpretar des de la pressió generada per l'escala, la qual passa a ocupar el centre de la planta. [I.b.5]

El moviment dels voladissos en el perímetre, estableix el contrapunt necessari als esforços estructurals que es produeixen sempre en els límits dels

[I.b.3] Planta tipus (Projecte administratiu), AMCB

⁵ *“Ens agradava el joc de persianes fixes que formaven uns grans plans verticals en la façana, els quals es contraposaven a les cantonades en persianes mòbils. Però el resultat final va ser un altre: en tot l'edifici es van instal·lar persianes enrotllables, lo qual ha modificat greument la configuració de les façanes.”*

Federico Correa

[I.b.6] Façana

forjats. Aquesta operació de trencament de la regularitat del contorn, produeix situacions anòmales en la posició d'alguns pilars, que sobresurten del límit del forjat i contradiuen aquesta compensació estructural dels vols.

Tota aquesta irregularitat del contorn que obeeix a la plàstica compositiva de l'edifici, es contraposa amb la regularitat simple i continguda del nucli central.

CONSTRUCCIÓ I FORMA

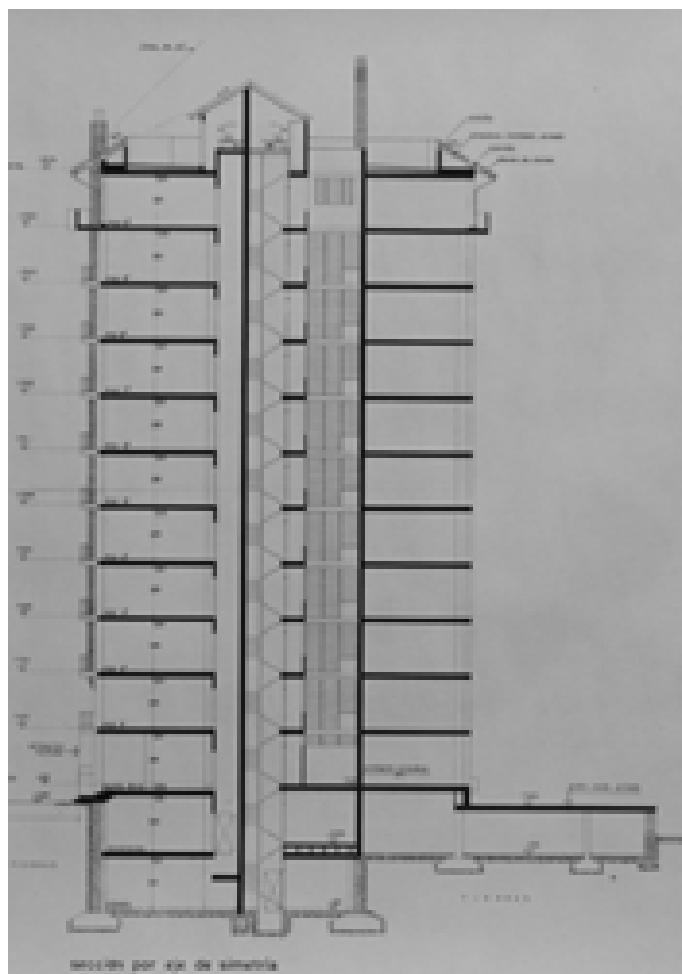
La façana de la torre es construeix amb tancaments de plemeria d'obra vista manual, disposats entre l'aplacat de pedra artificial blanca que cobreix els elements estructurals (forjats i pilars). L'ús d'aquests materials bàsics i tradicionals, juntament amb la disposició de persianes de protecció solar en obertures i terrasses, completa la materialitat constructiva de l'obra. [I.b.6]

L'escala de tres trams recorda les escales tradicionals dels edificis clàssics de l'Eixample, on també està associada al pati central. Al ull d'escala es col·loca el muntacàrregues, que dona al replà d'entrada del servei. Lateralment es disposen dues galeries dels safareigs-estenedors, que es protegeixen amb tancaments de persianes fixes de lames blanques orientables tipus "Llambí", les quals ja havia utilitzat J. A. Coderch en molts dels seus edificis.

Paradoxalment, les persianes fixes que s'havien previst en la configuració global de les façanes, acaben només col·locant-se a l'interior del pati. La contraposició entre l'anhel d'ordre compositiu dels autors i l'opinió del client, emparat en una dubtosa practicabilitat d'ús, posa de manifest aquest difícil equilibri que sovint es produeix a l'obra.⁵

El pati arrenca d'una planta baixa que està lleugerament elevada respecte la rasant del carrer (+1,10), i en la que també es disposen dos habitatges. El nucli d'accessos amb els ascensors i l'escala de servei, barra la possible participació espacial del pati amb el hall d'entrada, el qual es situa a una cota intermitja (+0,75). L'èmfasi manifest en el recorregut espacial d'entrada, amb dues dobles portes d'accés, el porxo acotat i els diferents nivells, transmeten una cert tipus de ritual en la manera d'accedir a l'edifici.

El fet que el pati no tingui una entrada directe d'aire exterior en la part baixa, dificulta molt el seu bon tiratge, i repercuteix desfavorablement en la ventilació de les peces de servei que hi donen. Les cambres d'instal·lacions amb les seves centralitzacions queden totes situades en el soterrani. La cambra

[I.b.7] Secció transversal

[I.b.8] Edifici Atalaya. 1966-71. F. Correa / A. Milà

⁶ El coronament d'aquest edifici presenta determinades equivalències formals (balcó corregut de l'àtic, moviment barana prefabricada, coberta inclinada de remat) amb la casa urbana "alle Zattere" a Venècia del 1953-58, de l'arquitecte milanès Ignazio Gardella, amic personal de F. Correa i cofundador de la revista Cassabella.

⁷ L'edifici "Monitor" presenta les limitacions constructives de l'ús del totxo en edificis en alçada. L'obra de l'edifici "Atalaya" finalitzada al 1971, en la mateixa Av. Diagonal, ja estarà reeixida per una idea més integrada d'industrialització del procés constructiu: estricta modulació del sistema de prefabricats de façana i estructura exclusivament de formigó armat.

de comptadors del gas ventila gràcies a la seva posició sota el pati, a través del qual es pentinen tota la resta d'instal·lacions dels habitatges. L'obertura zenital del pati accentua més la seva proporció angosta amb la construcció sobre-elevada de les teulades de coberta. [I.b.7]

El bagatge cultural dels autors marcat pel mestratge indiscutible de J. A. Coderch amb qui van col·laborar, i les influències de l'arquitectura milanesa de l'època de "Casabella-Continuità", determina el llenguatge compositiu i constructiu de l'obra. ⁶ Una formalització arquitectònica que es mostra a cavall d'una construcció tradicional de plemeries de fàbrica vista, i d'unes tendències més modernes d'industrialització constructiva amb elements prefabricats de façana. ⁷ [I.b.8]

FUNCIÓ I VIDA

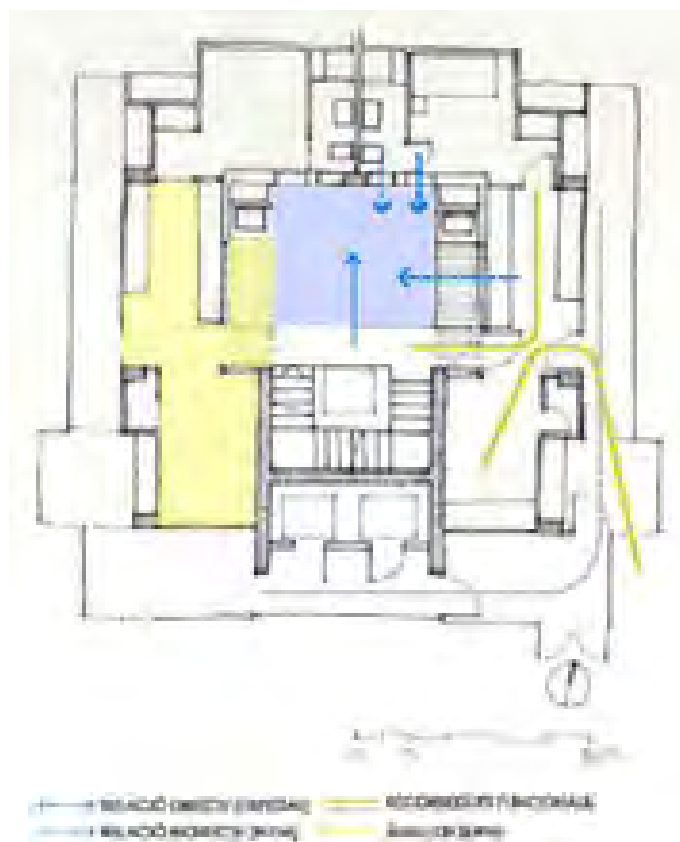
La subordinació de l'estructura a la distribució funcional és una característica molt acusada en la planta de l'edifici. Els pilars interiors que s'alienen al passadís del pis, es mouen lliurement per tal d'absorbir l'esponjament dels passos i distribuïdors, o d'integrar-se a la cantonada de la terrassa porxada. Igualment, la pròpia conformació dels espais del programa va construir les seves divisions interiors, que acaben per emascarar tots els elements estructurals.

També la disposició constructiva es sotmet a aquest principi rector de funcionalitat espacial. La forma en H del nucli separa radicalment les dues entrades d'un mateix pis, diferenciant l'entrada principal, que es produeix exclusivament des dels ascensors; de la de servei, que es fa per l'escala.

El clàssic binomi pati_escala és el que organitza el nucli vertebrador de l'edifici. La doble condició, d'accessibilitat dels habitatges (escala) i de ventilació/il·luminació dels espais de servei (pati), estableix aquesta indissociable parella funcional.

El sentit espacial d'aquest buit nuclear és però molt reduït, assumeix la seva condició secundària respecte les altres parts més representatives de la casa. La proporció del buit (2,6%) s'ha comprimit fins pràcticament a mínims normatius (D.3,10m). Aquesta forta compressió del pati disminueix molt la intensitat de la llum natural que pot arribar, especialment als pisos inferiors.

Al voltant del pati central es produeix una disposició concèntrica dels espais segons la seva funcionalitat. En primer lloc, es situen els àmbits de

[I.b.9] Esquema funcional al voltant del pati.

circulacions internes, de concepció més anular i "claustral", com els espais comuns de l'escala i espais privats amb les galeries-safareigs dels habitatges. Posteriorment, es disposen els espais del propi servei: office, cuina, planxa, dormitori i bany de servei. Després apareixen les circulacions principals de la casa, com són el rebedor, distribuïdor i passadís. Finalment, es tanca l'anella funcional amb els espais més privilegiats, i que estan en contacte directe amb l'exterior: sala d'estar, menjador, dormitoris i banys.

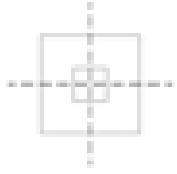
El circuit de servei comença a l'escala, travessa la galeria-estenedor per entrar a la cuina-office, i acaba al dormitori i bany de servei. Aquesta distribució impedeix una concepció unitària del pati en la forma clàssica de galeria continua. La posició de l'habitació de servei a l'altre extrem de la cuina, dificulta alhora un ús més flexible d'aquest espai dins el seu repertori funcional. [I.b.9]

Aquest recorregut de servei presenta un creuament inevitable amb el pas general de la casa, al haver disposat els ascensors principals agrupats al centre de l'edifici. Aquesta interferència funcional entre els recorreguts interns introdueix certa dosi d'ambigüitat a la disciplinada confortabilitat burgesa d'aquest tipus d'habitatges.

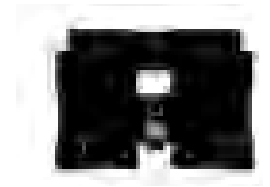
El pati d'aquest edifici de Correa i Milà mira de reproduir l'esquema de galeria claustral de la casa tradicional de veïns, però davant l'envergadura de la torre, mostra certa dificultat per respondre als paràmetres òptims de confort ambiental i espacial. Així, aquest pati dota d'una llum i ventilació naturals molt reduïdes als espais més interns de l'edifici. El pati tampoc participa del vestíbul d'entrada de l'edifici, i es cobreix superiorment amb una claraboia. Aquestes característiques preconitzen certa pèrdua del valor espacial del pati central a l'edifici residencial en alçada, centrant més els esforços del projecte a la formalització exterior de l'edifici.

El confinament funcional d'aquesta zona de servei, amb voluntat de no mostrar-se a l'exterior, ve condicionada per la pressió de la resta d'espais predominants de la casa. Aquesta pressió del programa funcional empeny i desplaça el pati de la seva posició original. El pati "des_axial" esdevé doncs, el testimoni inequívoc d'una actitud que prioritza per sobre de tot, els espais de representativitat més burgesa de la casa.

I_CENTRAL

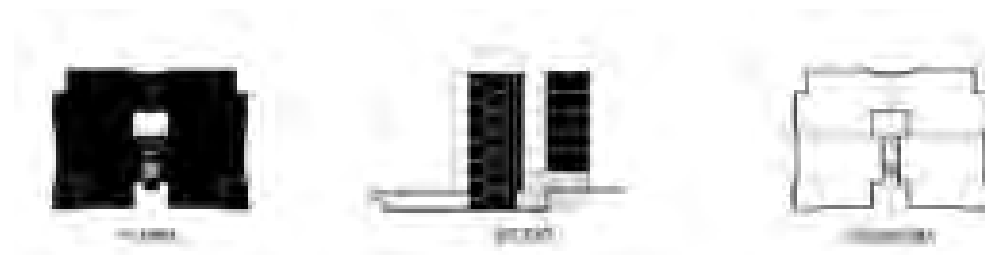
I_c."HÍBRID"

5.1.c. LA COMBINACIÓ AL PATI DUAL

Ll. Nadal 1970-74

Ll. Nadal 1970-74

SITUACIÓ c/ Tres Torres, 44

EDIFICI

Nº DE PLANTES	PB+5PP
AMPLÀRIA	29.40m
FONDÀRIA	(21.30m)
ALÇÀRIA	18m
SUP. CONSTRUÏDA/PLANTA	555m ²
Nº HABITATGES	10
AGRUPACIÓ TIPUS	2HR
SUP. ÚTIL HABITATGES	H1= 230m ²

PATIS

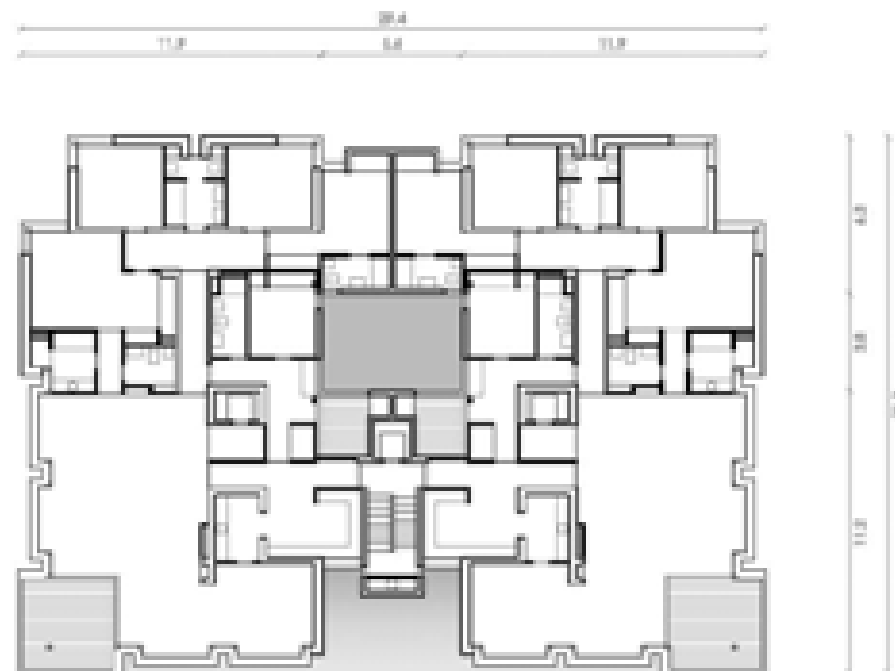
SUPERFÍCIE DE PATIS/MÒDUL	37.75m ²
% DE BUIT	6.30% *
ALÇÀRIA	18m
Nº DE PATIS	1+1*
DIÀMETRE	3.85m
 PATI CENTRAL TANCAT	21.35m ² _1ut
 PATI OBERT	16.40m ² _1ut *

ESP AIS QUE DONEN AL PATI

	PATI CENTRAL	PATI OBERT
P. BAIXA	- Vestíbul	- Carrer
P. TIPUS	- Safareig - Habitació planxa - Habitació servei - Bany	- Escala - Cuina

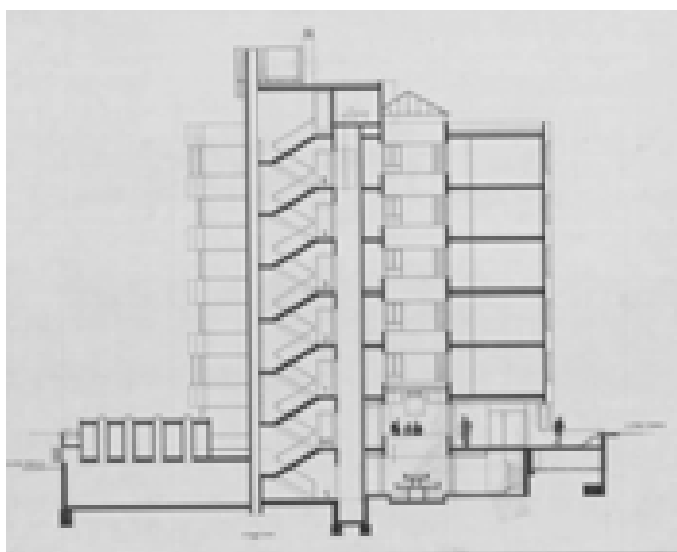
TIPUS PATI	SERVEI	SERVEI
------------	--------	--------

* % de buit respecte del limit edificable.

⁰ *"També em va preocupar que l'edifici girés, que fos autònom i que no tingués aquesta aparença de fragment de bloc lineal amb els corresponents testers, que tenen molts d'aquests edificis."*

Lluís Nadal

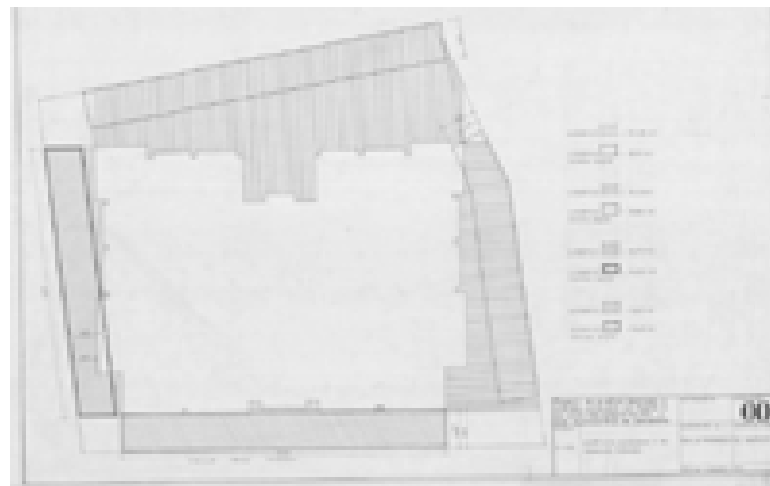
[I.C.1] Secció del pati. (Projecte definitiu)

0-2 "Radiografies n.06". Ll. Nadal. Habitatge Col·lectiu. Edicions UPC / ETSAB, Barcelona, 2006-2007.

¹ Aquesta obra va ser finalista als premis FAD d'arquitectura i va rebre el premi "l'Obra de l'Any" de la banca Garriga i Nogués a l'any 1975, figurant com a membre del jurat l'arquitecte J.A. Coderch de Sentmenat. En J.A. Coderch havia estat guanyador del premi FAD de l'any 1973, pel magnífic conjunt residencial de sis cases al c/ Raset i c/ Modolell, per a la banca Urquijo.

² Aquesta referència de Ll. Nadal al "bloc lineal", assenyala obres existents molt pròximes a l'emplaçament del projecte, en forma de bloc lineal racional: c/ Tres Torres 45 de F.J. Barba Corsini i més implícitament, els dos blocs del c/ Escoles Pies 15 de X. Busquets, ambdós de 1962. Són un tipus d'edificis plantejats des d'una geometria regular de bloc laminar, amb dos vivendes per planta, disposades sobre pilotis d'una planta baixa lliure, i amb terrasses lineals corregudes.

[I.C.2] Emplaçament i gàlibs.

CONTEXT I TIPUS

Aquesta obra de l'arquitecte Lluís Nadal està situada al barri de les Tres Torres, i consolida el seu prestigi professional.¹ Una zona residencial amb implantació de ciutat oberta, creada a l'any 1957 amb el nom de "Zona Especial de la Bonanova". S'ordenava fonamentalment amb edificacions aïllades d'habitatge plurifamiliar, que anaven substituint les senyoriales cases unifamiliars, i mantenint una alta proporció de zones privades enjardinades. Aquesta promoció es va fer en comunitat de propietaris, entre els quals "el Sr. Isard era el factòtum". (Ll. N.)

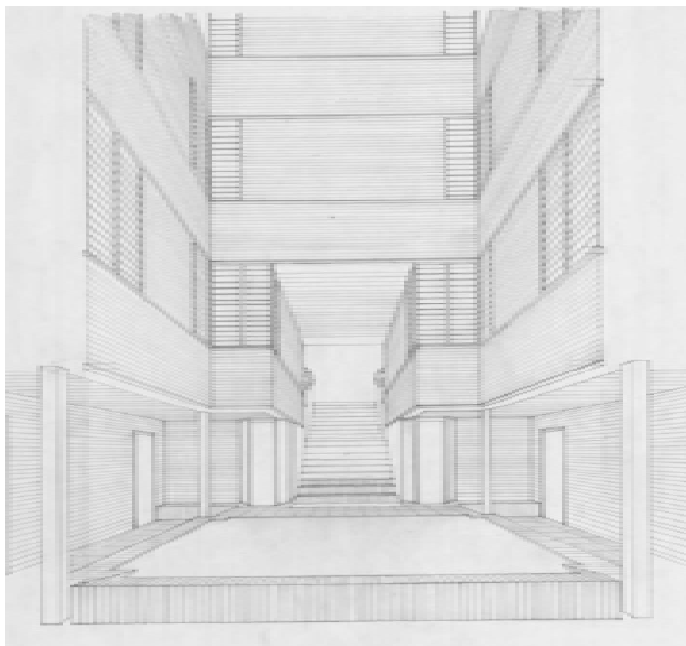
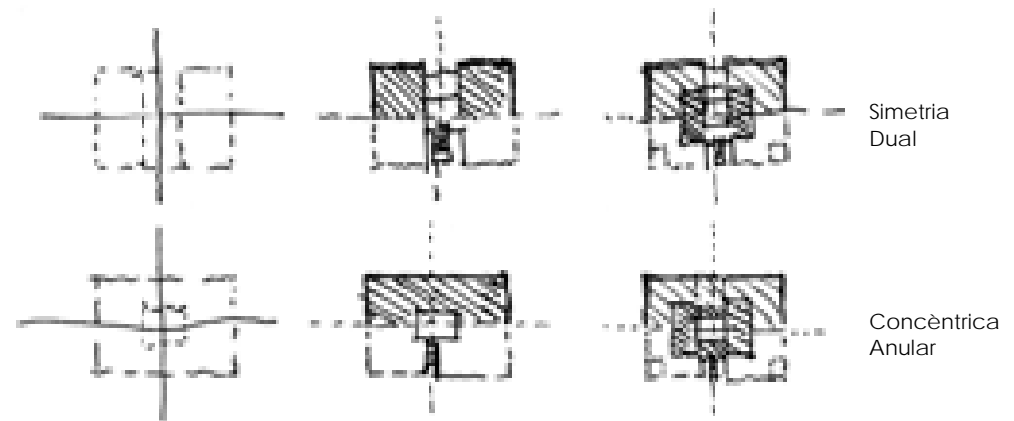
La parcel·la de forma irregular està emplaçada entre els carrers Tres Torres i Agulló, i presenta un desnivell topogràfic de mitja planta. Aquesta diferència de cota (1,55m) s'incorpora en el projecte per tal de facilitar la ventilació natural de l'aparcament semi-soterrat de l'edifici, i afavorir alhora la privacitat, respecte el carrer inferior Agulló, de la zona enjardinada situada a la seva coberta. "La planta baixa té una eixida bastant maca i aixecada respecte el carrer". (Ll. N.) [I.C.1]

El carrer principal de Tres Torres organitza l'entrada a l'edifici a través d'un petit pont que salva el fossat existent entre el carrer i l'edifici. Aquesta rasa urbana, que separa l'edifici de la vorera, sorgeix per resoldre la privacitat dels habitatges situats en planta baixa.

L'ordenació aïllada de casa a "quatre vents", segons el tipus "palazzina", agrupa simètricament dos habitatges de gran superfície (230m²) per planta (29,40x21,30m), en un edifici d'alçària mitjana (PB+5). Al plànol d'emplaçament el projecte presentava una hàbil compensació dels gàlibs normatius obligats respecte la separació als vials i llandars (3m). "(...) hi havia una certa tolerància amb els límits (...) i compensaves". (Ll. N.) perseguint l'objectiu primordial de implantar una edificació molt unitària i compacte. L'arquitecte Ll. Nadal encara aquest objectiu prioritari de construcció unitària "en contraposició a tantes altres de programa similar a la Bonanova, fàcilment assimilables a la idea d'un bloc lineal (distingint voluntàriament els "laterals" dels frontals principals), aquesta casa no planteja la prevalença entre cap dels costats, essent el tractament igual per a tots."² [I.C.2]

L'emplaçament i la seva orientació és el que determina la disposició de les vivendes, diferenciant clarament la zonificació dels seus espais. Uns espais més tancats al carrer Tres Torres, orientat a nord-est, i uns altres més oberts a la

[I.C.4] Croquis conceptuals de la formació del pati.

[I.C.3] Perspectiva del pati com espai central de la casa (Projecte original).

zona enjardinada i assolellada. La configuració arquitectònica de l'edifici seguirà el procediment projectual d'aquest principi rector, i el resultat de l'obra obeirà a una construcció molt acurada i precisa.

La concepció general de l'edifici és la de formar una peça urbana autònoma, amb voluntat d'obtenir una imatge d'unitat. El pati central de proporció equilibrada amb l'edifici (6,30% de buit) és l'element arquitectònic que organitza aquesta centralitat nuclear de l'edifici, i reforça també la seva idea unitària i autònoma.

Aquest espai central, per el que s'entra a l'edifici, i al voltant del qual s'organitzen les estances interiors de la casa, estava plantejat des de les primeres propostes evocant una arquitectura d'arrelada mediterraneïtat. Un pati entès com espai de rebuda connectat al carrer, que s'unifica a tota l'altura de l'edifici, i a través del qual s'estructura tot el cor de la casa. [I.c.3]

ESTRUCTURA I ORDRE

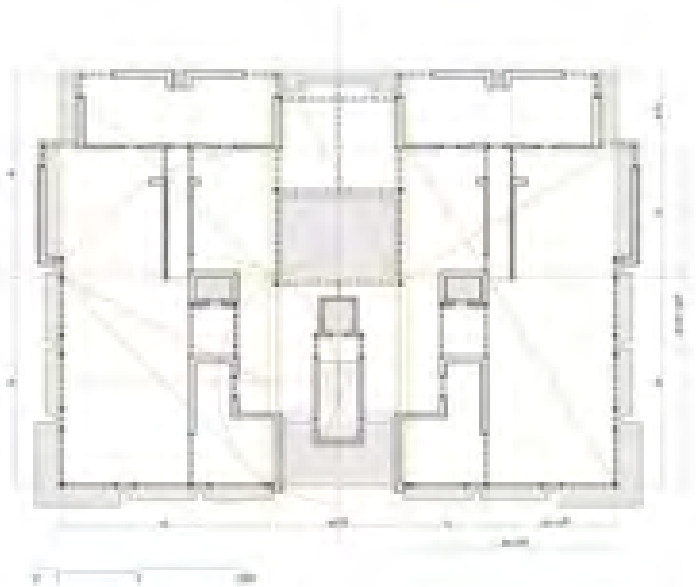
En aquesta obra de Ll. Nadal, l'estructura portant es genera de forma "híbrida", ja que l'edifici es configura constructivament mitjançant una conjunció equilibrada de dos tipus d'estructura. Una més sòlida i tancada a base de parets de càrrega de fàbrica de pam i mig. I l'altre, més lleugera i oberta amb pilars metàl·lics.

La concepció formal i estructural de l'edifici proporciona la zonificació dels diferents espais que formen l'habitatge tipus, en funció de si corresponen a l'estructura més tancada - zona de nit- o a la més diàfana - zona diürna -. El pati "híbrid" respon a aquest principi estructurador, ja que es llegeix des de la compaginació entre dues regles constructives, una murària de totxo i una altre metàl·lica d'acer.

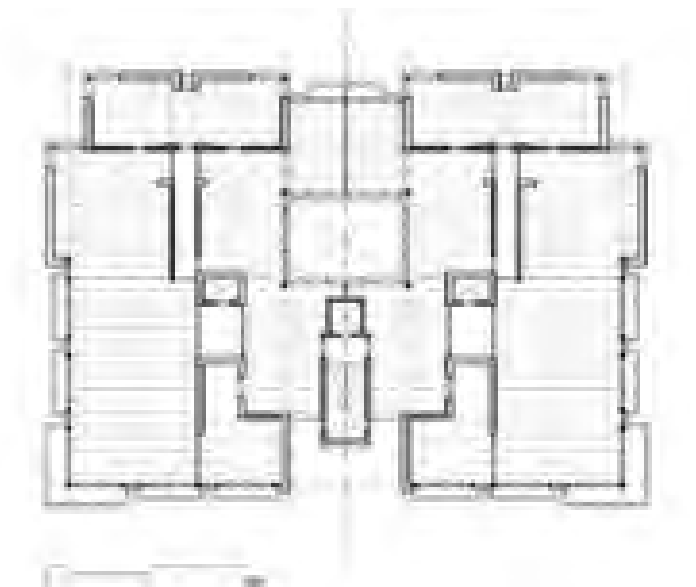
Aquesta doble interpretació d'estructuració formal del pati, enfronta una visió des de la seva concepció més unitària i concèntrica, davant una posició contraposada des de la simetria bilateral de conjunt de l'edifici. [I.c.4]

La idea unitària d'organització espacial en la base del pati és la que prioritza l'ús d'aquesta estructura metàl·lica en tota la seva alçària. La presència nua de l'estructura dels quatre pilars metàl·lics que sustenten el buit del pati, es produeix exclusivament en l'espai del vestíbul de planta soterrani, ja que *"els pilars de planta baixa els vaig acabar folrant de mirall."* (Ll. N.)

Aquesta disposició unitària de l'estructura del pati evita també la

[I.c.5] Planta d'ordre (Anàlisi de proporcions)

[I.c.5] Planta estructura

dificultat d'estintolament que suposaria un canvi d'estructura a les plantes superiors. A les plantes tipus els pilars metàl·lics quedaran independents del tancament d'obra vista - no resistent- del pati.

No obstant això, el pati també es pot veure com un buit de la zona central entre dos cossos simètrics. Una franja central que està limitada per les parets dels dos volums principals, i que es tanca amb la irrupció de la caixa d'escala, i dues habitacions, en els seus extrems. Així, els forjats unidireccionals cobreixen aquest buit central entre els dos volums principals de l'edifici, exceptuant l'espai del pati i el de l'escala. Des d'aquesta visió, els quatre pilars metàl·lics que sustenten el pati, són aliens a l'estructura muraria d'aquests cossos bilaterals, i apareixen com una veritable anomalia constructiva.

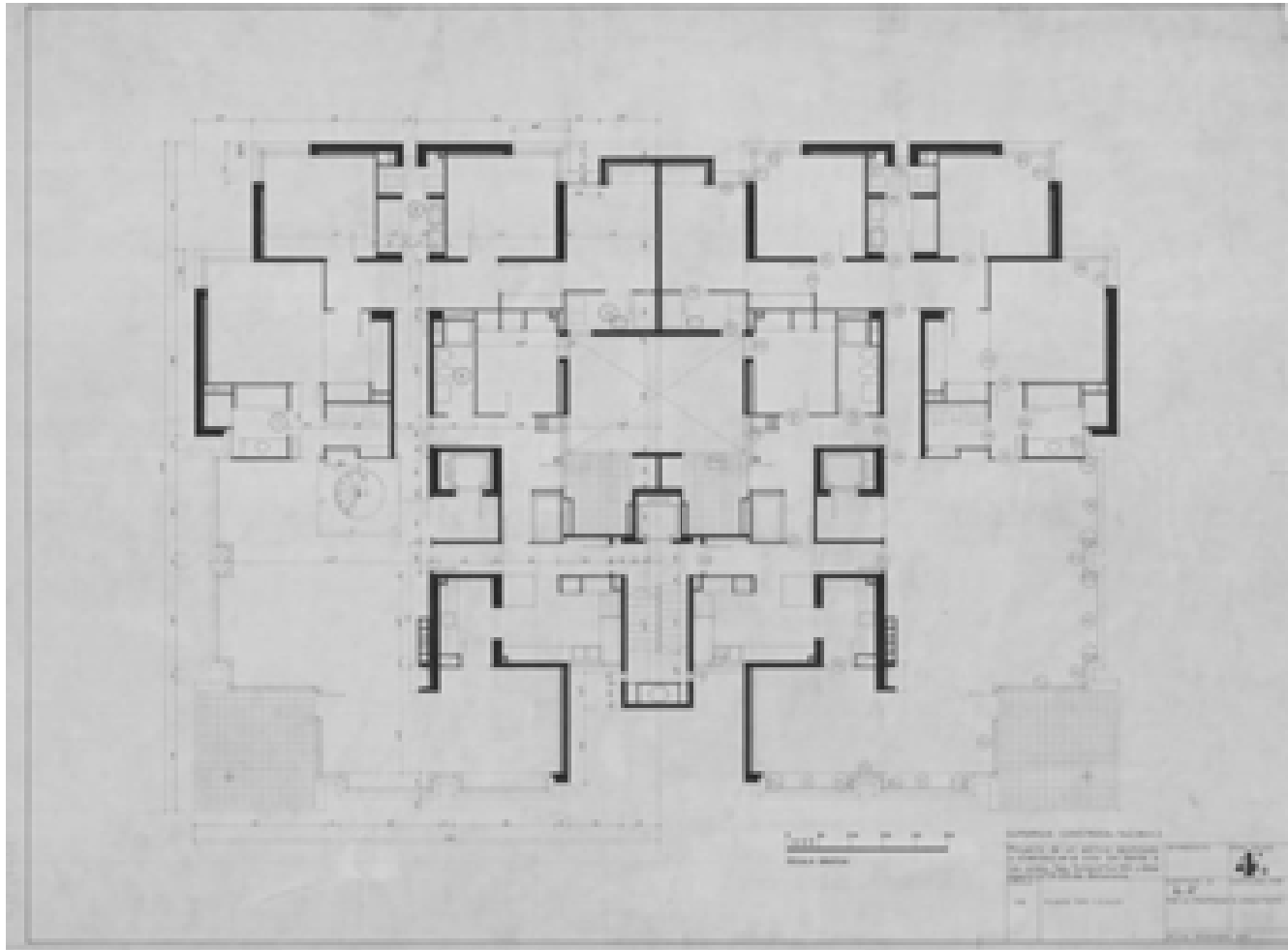
La caixa d'escala està col·locada però sense contacte amb aquest pati central. La seva posició axial entre els dos volums principals, i reculada del perímetre de l'edifici, és la que hauria desplaçat la posició d'un pati axial més centrat.

Els buits oberts als extrems de la franja central, en forma d'esclletxes de l'edifici, donen constància d'aquesta dualitat del procediment projectual. Una polaritat formal i constructiva, que es produeix bàsicament des de l'eix principal de la planta, però que també apareix en l'altre direcció perpendicular. Així, la meitat posterior de l'edifici - habitacions al carrer- es construeix amb parets de càrrega i la frontal - estar-menjadors al jardí- amb estructura metàl·lica. La línia horitzontal divisòria d'aquests dos sistemes portants diferenciats, pivota tangencialment en la posició del buit del pati, en el qual contràriament, les parets de càrrega desapareixen per transformar-se en simples parets de tancament. [I.c.5]

Tota el sistema de plecs a les parets de càrrega respon a certa obsessió de l'autor per afavorir l'estabilitat d'aquest tipus de construcció. *"Aquí hi ha una cosa molt important que és lo dels nuclis". (Ll. N).* La doble paret portant del passadís interior de l'habitatge realitzada amb llosa enlloc de biguetes, les caixes dels ascensors, els plecs de l'office, són elements portants que actuen com a veritables *"nuclis rígids de l'estructura"* i que a la planta sembla que *"al final tot són peces"*. (Ll. N.)

El pati "híbrid" recalca així tot el complex protagonisme i racionalitat de l'estructura en l'organització de la planta, i que segons R. Moneo és tant característica a l'obra de LL. Nadal.³

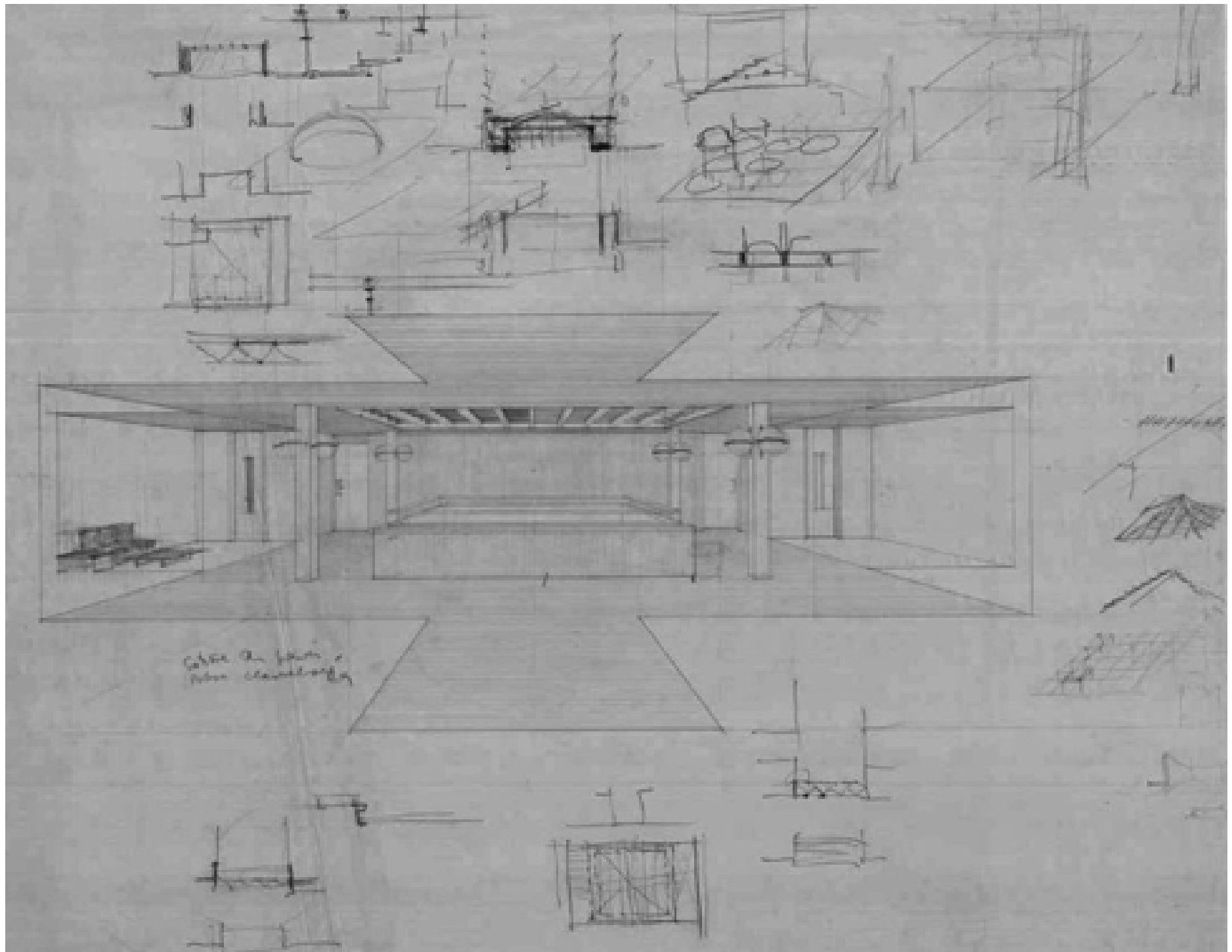
³ La planta constitueix per a Ll. Nadal, el plànol estructurador d'una idea arquitectònica. La organització jeràrquica de la planta, separant els elements auxiliars o secundaris del programa - ascensors, passadís, cuina - com *"espais servidors"*, dels espais principals o *"espais servits"* - habitacions, sala d'estar, menjador - pren referència directe de l'obra de l'arquitecte L. I. Kahn. (consultar article de R. Moneo a Quaderns n.146. COAC.1981)

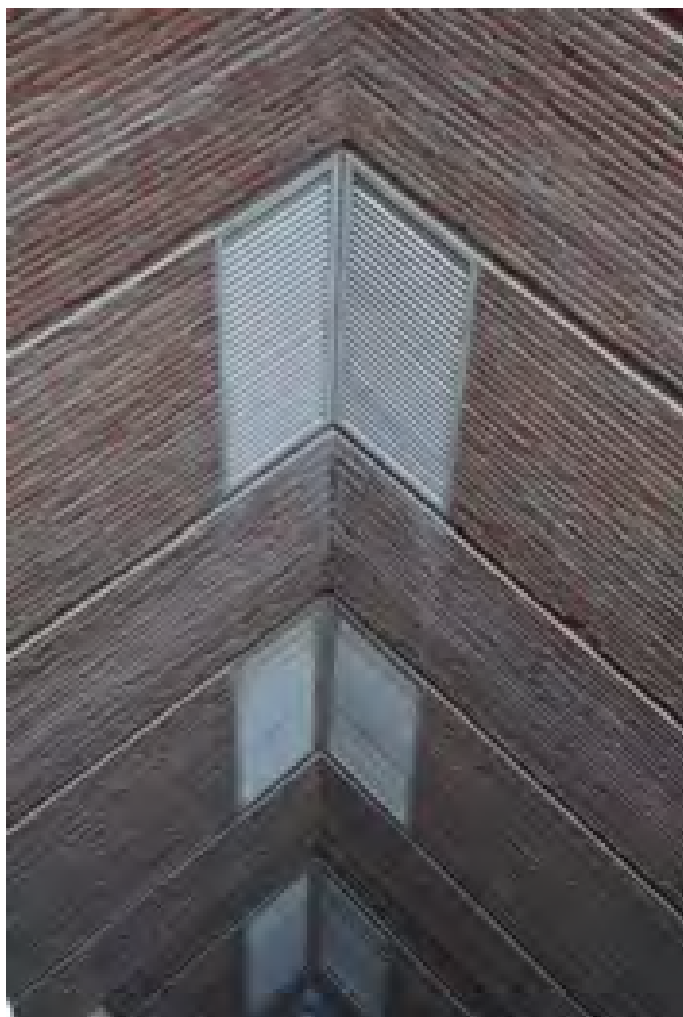
Planta Tipus. ACOAC

Anàlisi de visuals i recorreguts. AHM

Dibuixos del cobriment del pati a nivell del vestibul. ACOAC

[I.c.6] Cantonada del pati.

CONSTRUCCIÓ I FORMA

La dualitat constructiva dels elements portants -murs de càrrega i pilars metàl·lics-, queda integrada en el conjunt edificat, amb l'ús de l'obra vista com a material essencial de la construcció, tant a les façanes exteriors com a les de l'interior del pati. Un material al que l'autor li mostra absoluta fidelitat: *"l'arquitectura del totxo és tot un art"*. (LI. N.)

El tipus d'aparell "flamenc" de la fàbrica de totxo massís, s'unifica tant per a les parets resistents de 30 cm de gruix (totxos sencers), com per les parets no portants de 15 cm de gruix (totxos tallats). L'obra radicalitza així aquesta opció formal i constructiva, texturant la façana amb un únic dibuix del tancament de fàbrica, independentment del seu gruix.

L'arquitecte construeix, de manera combinada e il·lusòria, unes parets no portants amb aparença de pesades parets portants, redundant en la seva idea unitària de l'obra, i fent que en realitat sigui *"una casa molt austera"*. (LI.N). Una sobrietat constructiva i formal que no resultaria gens fàcil en una obra de tants propietaris, però que l'autor va saber gestionar: *"(...) mentre pugues l'estructura ningú s'acosta per l'obra, però a la que comencen a veure un totxo tots comencen a opinar (...) Jo soc molt radical, (...) aquí vam posar totes les rajoles iguals!"*. (LI. N.)

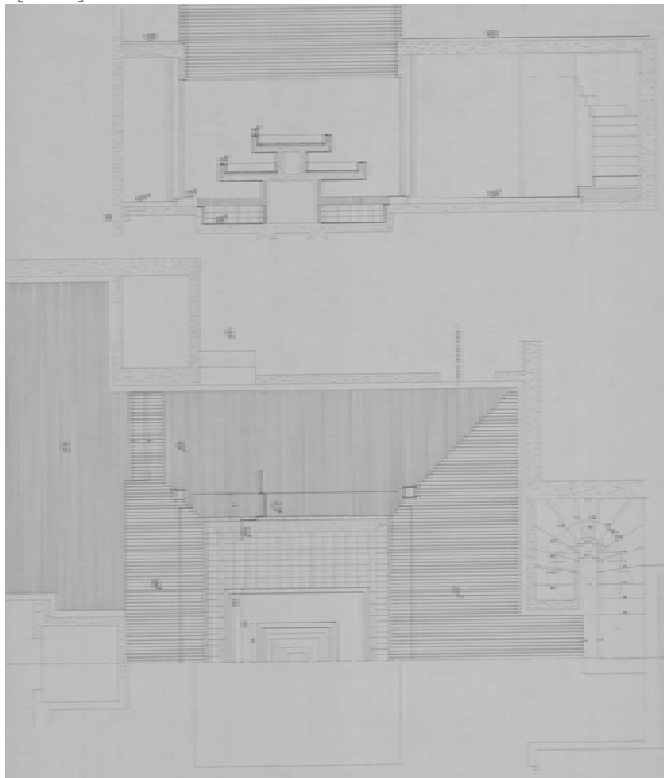
La reducció del gruix en la façana del pati, respecte a les façanes exteriors que giren en els dos cossos principals, és la que provoca que els seus quatre pilars no quedin perfectament embeguts i emmascarats dins d'aquesta. Això, produeix una posició de certa anomalia constructiva en la pròpia planta tipus del pati.

La construcció del pati també participa de la manipulació formal per cercar aquesta unitat i autonomia que configura l'arquitectura de l'edifici. La construcció de les obertures en angle acusen els girs continus de la façana del pati, amb la mateixa voluntat que es dona a tot conjunt de la façana de l'edifici. El pati s'allibera així de la rigidesa imposada pel sistema constructiu de parets de càrrega, i al mateix temps introdueix un dinamisme formal amb aquestes fugues diagonals de la composició. [I.c.6] A aquestes finestres en angle *"vaig posar els llibrets a pell, per tapar les agulles de les cantonades"*.

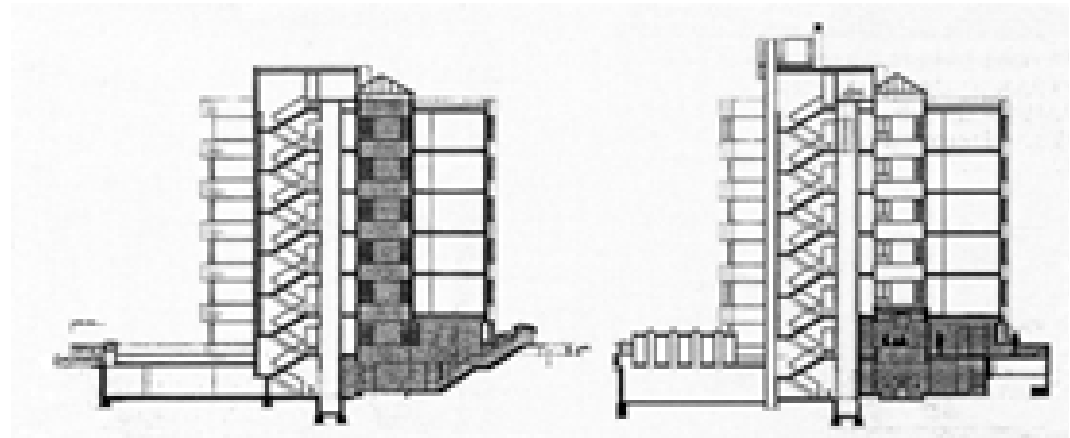
En la secció del projecte original es modificava la posició habitual del vestibul d'entrada principal -a nivell de carrer-, desplaçant-lo a la planta soterrani, de forma que compartís amb més naturalitat l'accés de persones i

[I.C.8] Lluerna vestibul

[I.C.9] Plànol de detall del vestibul.

[I.C.7]

Secció original

Secció definitiva

vehicles, i " *eliminant així l'anacrònica imatge de vestibul-saló, tant freqüent a les cases del barri*".⁴ En aquella versió inicial el pati ja apareixia però amb una claraboia zenital. " *El pati el cobria sempre perquè així es conserva millor*". (Ll. N.) [I.c.7]

Finalment, per imposició dels propietaris, es va sacrificar l'espai unitari del pati original, i es va tenir que " *fer un altre vestibul i alhora doble*" (Ll. N.). Aquest fet, va suposar un cert encariment a l'obra " *pensa que si els pisos costaven llavors sis milions de pessetes, el vestibul en va valdre cinc*". (Ll. N.) Això va conduir finalment, a construir una elaborada i "burguesa" lluerna entre el hall d'entrada i els pisos superiors, que en realitat amagava el paviment resistent de "pavés" del pati superior. Aquesta operació formal recorda molt a les clàssiques claraboies amb vitralls dels edificis de l'Eixample, on es separa el pati, a nivell del sostre del pis principal, de la resta dels pisos de la casa. [III.c.8]

El vestibul de la casa queda doncs com un espai configurat a doble alçada, mitjançant el propi buit del pati. A la base d'aquest espai, " *tot el terra és un plec de llibre*" (Ll. N.), i el seu dibuix recorda la configuració del "impluvium" romà. En aquesta planta sotterrani, es construeix una font d'aigua de varies safates quadrades, que evoca aquell ritual de benvinguda a la casa a la cultura islàmica. " *La font ara no la faria així, la veig una mica alambicada, (...) el soroll és més interessant que caigui aquí*". (Ll. N.)

La vertical d'aquest doble espai estableix la relació de dualitat entre el terra del pati amb la font, i el seu sostre de llum amb la lluerna. [III.c.9]

La idea constructiva inicial d'un pati mediterrani més sociable, com a únic espai de la casa, va quedar relegada per un realisme funcional - no assumit a la zona de servei -, que va segregar el pati del vestibul de l'entrada.

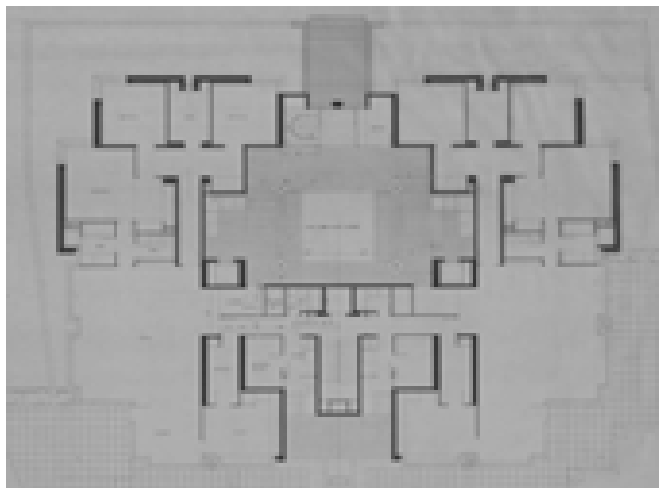
FUNCIÓ I VIDA

El buit del pati proporciona ventilació exclusiva per a les peces de servei, que són les més discordants en el programa de l'habitatge. " *El pati evita aquella interferència, tant difícil de solucionar, de la zona de servei en la composició de la façana.*"⁵

La lluerna separadora del vestibul d'entrada invalida però, el sistema natural de ventilació natural que preveia el projecte en la seva versió inicial. Al mateix temps, i des d'una concepció burgesa del hall de l'edifici, amaga la visió des de l'entrada de la part superior del pati, destinada als espais de

[I.c.10] Lluerna pati. Vestíbul principal

[I.c.11] Planta Baixa

⁶ L'agraïment de Ll. Nadal per l'arquitecte i professor Rafael Moneo és molt significatiu, doncs el mateix R. Moneo és el que el va proposar com a professor per substituir-lo quan va marxar de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. Ll. Nadal però ja havia estat abans professor a l'ETSAB amb O. Bohigas.

servei. [I.c.10] [I.c.11]

La hibridació reflectida en la concepció estructural i constructiva de l'edifici, també es produeix en l'aspecte de la seva funcionalitat. Els espais més tancats de la casa, com els dormitoris de la part posterior -construcció pesada amb parets portants- es contraposen amb els espais més oberts de les sales d'estar i menjadors de la zona davantera -construcció lleugera amb pilars metàl·lics-.

Aquesta combinació constructiva entre lo pesat – tradicional- i lo lleuger – modern-, també és posa en evidència amb la distribució dels espais de servei al voltant del pati. Els espais més tancats dels dormitoris de servei i banys es diferencien dels espais més oberts tipus galeria, dels safareigs i cambres de planxa.

Les cuines paradoxalment, no ventilen a aquest espai interior, sinó que donen a l'esclatxa oberta entre els dos volums de configuració principal, amb la qual cosa s'orienten a la façana més assolellada. *"La cuina és una obsessió que tenia (...) A l'edifici de Lepant, una casa que explicava Moneo a classe⁶, ja vam col·locar la cuina a fora a l'exterior. (...) Per què maltractem tant les dones?"*. (Ll. N.)

Aquesta posició de la cuina_office permet un circuit funcional alternatiu més complex - cuina_office_menjador_sala d'estar -, que evita passar per davant del pati. La doble circulació, tan utilitzada per Ll. Nadal, es desdobra així en dos interessants recorreguts complementaris.

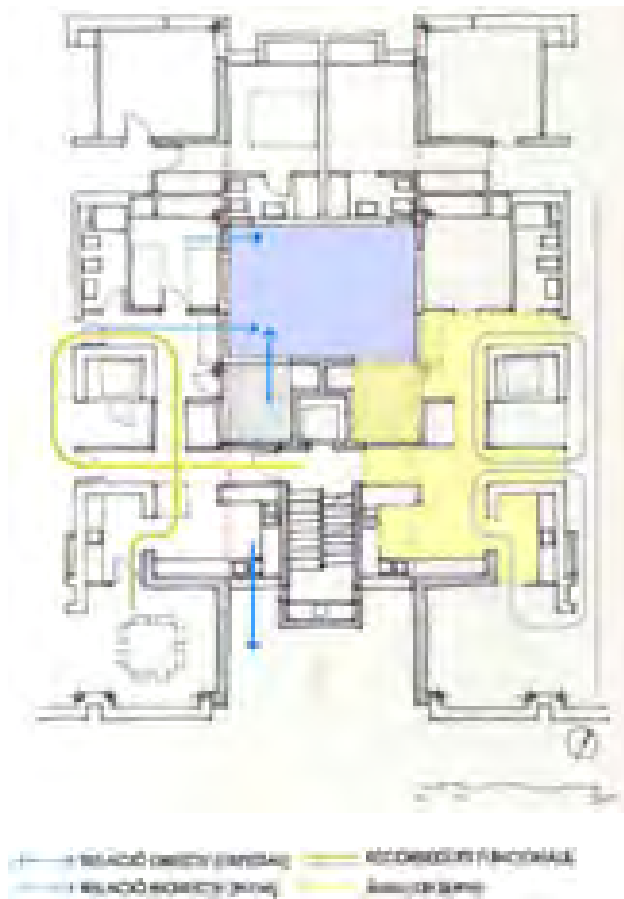
La caixa d'escala, situada com un element dominant al centre de l'esclatxa, organitza l'entrada de servei. Uns petits rebedors que s'il·luminen des dels safareigs-estenedors, i separen les cuines situades a l'altra banda, minimitzen aquesta entrada. El recorregut intern adquireix des d'aquest punt, múltiples possibilitats de comunicació amb la resta de la casa. La directriu principal generada des del replà de l'escala manté la direccionalitat cartesiana que traspassa amb la seva " *enfilada o escapada*" visual més enllà de la totalitat de la planta.

Els safareigs-estenedors comparteixen la cantonada del pati amb un petit espai d'ús flexible (planxa/costura), que comunica amb l'habitació i bany de servei. Aquest dormitori comparteix el gir de la finestra amb la finestra del bany oposat del dormitori privat més apartat de la casa. [I.c.12]

La finestra en cantonada (formant diedre interior) està en la part més íntima del pati, de la zona de servei - dormitori i bany-. Amb cert sacrifici

[I.C.13] Cantonada del pati.

[I.C.12] Esquema funcional de l'habitatge diferenciant el pati tancat del pati obert a façana

projectual, l'arquitecte amaga el pilar metàl·lic (estructural) dins l'armari encastat de l'habitació de servei, al no quedar embegut totalment en el punt de gir de la finestra.

L'obertura en cantonada que conforma l'altra meitat més oberta d'aquesta zona del servei - safareig i planxa- deixa vist a l'interior el pilar metàl·lic exempt. Nadal utilitza per totes les obertures la persiana fixa "coderschiana", a base de llibrets de lames fixes, amb el que pot garantir la vida íntima en el centre més condensat de la casa. Aquest sistema de proteccions impedia inicialment l'estesa de roba al pati, i proporcionava alhora privacitat entre els habitatges. Les diagonals compostives que es generen en aquestes obertures del pati són les mateixes que proporcionen els girs característics del perímetre de tota la façana exterior. Per tant, el sentit unitari i autònom de l'edifici també es manifesta a l'entitat espacial del seu pati. [I.C.13]

El pati esdevé així el nucli central de la casa, amb aquells "espais servidors" *kahnians* que conformen la idea de centre funcional - espai exclusiu del servei- de la casa burgesa "a quatre vents", però amb una concepció molt més moderna i flexible dels seus espais.

La idea d'estructuració del pati per simetria bilateral es reflecteix amb la construcció murària dels dos cossos simètrics que conformen l'edifici, i que s'evidencien en façana amb els dos espais oberts que apareixen als extrems. Contràriament, la configuració d'un espai nuclear més unitari, que tendeix a estructurar-se des de dintre, es fa palesa amb l'articulació dels quatre pilars que configuren l'estructura real del pati. El pati "híbrid" reproduceix així l'enfrontament enèrgic del propi procediment projectual, entre la polaritat i la centralitat del conjunt.

Aquesta doble interpretació compositiva, d'estructuració formal del pati, legitima tota l'estratègia projectual de l'arquitecte, en el sentit de poder combinar el mateix esquema formal, des de dues posicions constructives contraposades.

Aquesta divisió del pati en dos tipus d'espais -tancat i obert- es radicalitza a tota la materialització unitària de l'edifici. La relació indissociable que presenten aquests dos espais es regeix amb la coherència formal i constructiva característica de l'arquitecte.

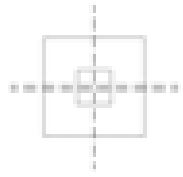
La idea de polaritat espacial i constructiva en aquesta versió híbrida del pati, constata també el diàleg equilibrat entre una arquitectura de concepció mediterrània, com espai tancat "cova_casa", respecte una altre noció de casa molt més lleugera, com espai obert "cabana_pavelló".

La naturalesa que presenta aquesta obra de Ll. Nadal, reproduceix així en certa manera, l'enfrontament cultural entre el món mediterrani heretat i les tendències foranies de modernitat.⁷

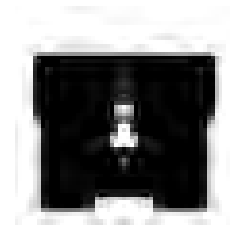
⁷ La voluntat de progrés tecnològic de l'època enfronta bàsicament dues posicions constructives: la construcció artesanal més arrelada a la tradició mediterrània amb parets de càrrega, davant la tradició nord-europea amb un tipus de construcció més industrialitzada com la de fusta. Aquesta idea de dualitat constructiva a l'arquitectura amb la definició conceptual "estereotòmica" i "tectònica", va ser introduïda per Kenneth Frampton arrel dels estudis originals de G. Semper

(Ll. N.) *Conversa de l'autor amb l'arquitecte Lluís Nadal.*

I_CENTRAL

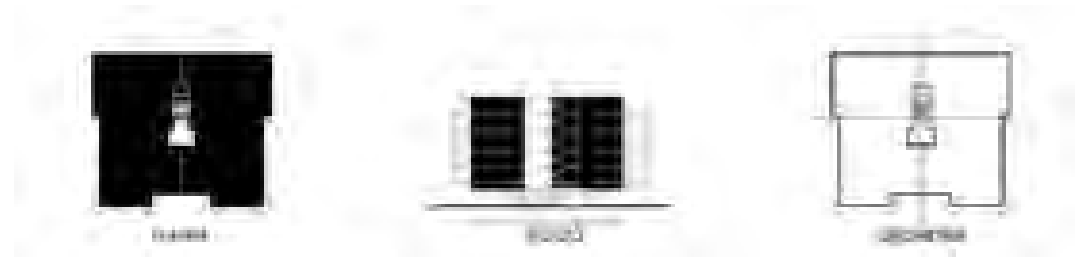
I_d."COMPRIMIT"

5.1.d. L'OPRESSIÓ AL PATI MÍNIM

A. Bonet 1972-76

A. Bonet 1972-76

SITUACIÓ c/ Cavallers,76

EDIFICI

Nº DE PLANTES	PB+5PP
AMPLÀRIA	24.70m
FONDÀRIA	(23.20m)
ALÇÀRIA	19m
SUP. CONSTRUÏDA/PLANTA	601m ²
Nº HABITATGES	10
AGRUPACIÓ TIPUS	2HR
SUP. ÚTIL HABITATGES	H1= 250.50m ²

PATIS

SUPERFÍCIE DE PATIS/MÒDUL	12m ²
% DE BUIT	2%
ALÇÀRIA	15m
Nº DE PATIS	1
DIÀMETRE	2.10m
 PATI CENTRAL TANCAT	12m ²

ESPAIS QUE DONEN AL PATI

PATI CENTRAL

P. BAIXA

P. TIPUS

- Cuina
- Safareig/planxa
- Habitació servei

TIPUS PATI

SERVEI

⁰ "L'edifici projectat presenta totes les característiques que exigeix la zona residencial on s'ubica, en conseqüència tots els materials a emprar tindran un caràcter noble, i s'utilitzaran i disposaran de tal forma que el seu conjunt harmonitzi i s'integri a la zona."

Antoni Bonet

[I.d.1] Visió parcial de la Façana

[I.d.1'] Pòrtics de planta baixa

⁰ *Extracte de la memòria del projecte.*

¹ *A. Bonet va viure en l'àtic d'aquest edifici fins la seva mort a l'any 1989. I va tenir alhora el seu darrer despatx al basament semisoterrani del mateix edifici.*

CONTEXT I TIPUS

Aquest edifici de volumetria aïllada de l'arquitecte Antoni Bonet es situa al barri de Pedralbes, a la zona residencial més benestant de la ciutat. La promoció es va plantejar en comunitat de propietaris, de la qual l'arquitecte també formava part. Per aquest motiu, la distribució dels habitatges per planta no és estrictament igual, ja que responia a les necessitats dels diferents usuaris.¹

L'edifici de tipologia *pallazzina* "a quatre vents" de proporcions quasi quadrades (24,70x23,20m) i cinc pisos d'alçada, es regeix per una normativa de gèlids molt estricta. L'autor pretén defugir l'elemental volumetria que en resultaria, i mitjançant unes zones de compensació reculades i altres avançades, estableix un joc articulat de trencament del perímetre normatiu, que juntament amb el dels girs constants de la façana, resulten determinants en la voluntat de concepció autònoma de l'edifici.

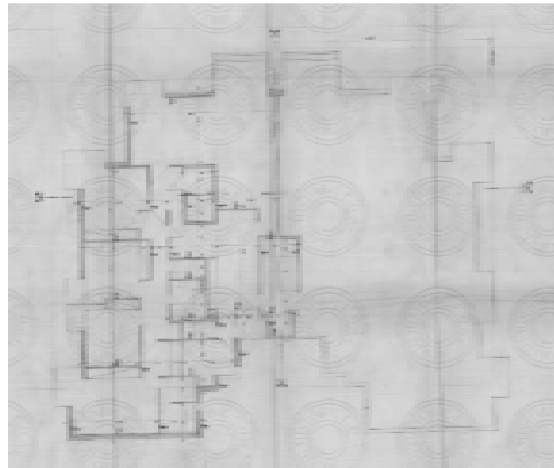
La configuració del pati central no s'escaparà a aquest procediment projectual, i presentarà així les mateixes característiques formals, com la pèrdua de regularitat, i l'aparició de finestres en cantonada.

La distribució dels dos habitatges per planta presenta la zonificació pertinent a l'emplaçament, ja que disposa a la façana sud-est que mira a les pistes del Club de Tennis Barcelona, la totalitat dels espais més oberts de la casa (sala d'estar i menjador).

La unitària formalització plàstica del conjunt construït amb un acuradíssim "*beton brut*" és la conseqüència d'aplicar amb radicalitat els postulats d'aquell llenguatge *lecorbusierà*, del qual A. Bonet ja s'havia impregnat des dels seus inicis professionals. El volum principal suspès damunt d'uns *pilotis fungiformes*, segueix l'enriquidora línia experimental de l'autor per la recerca de relacions de permeabilitat entre l'edifici i la ciutat. [I.d.1]

Aquesta edificació es presenta doncs com un manifest de A. Bonet als principis formals del MM, amb la peculiaritat de transformar el formigó vist "in situ" com el material més bàsic, pobre i senzill, però amb capacitat de transmetre un caràcter noble a l'arquitectura.

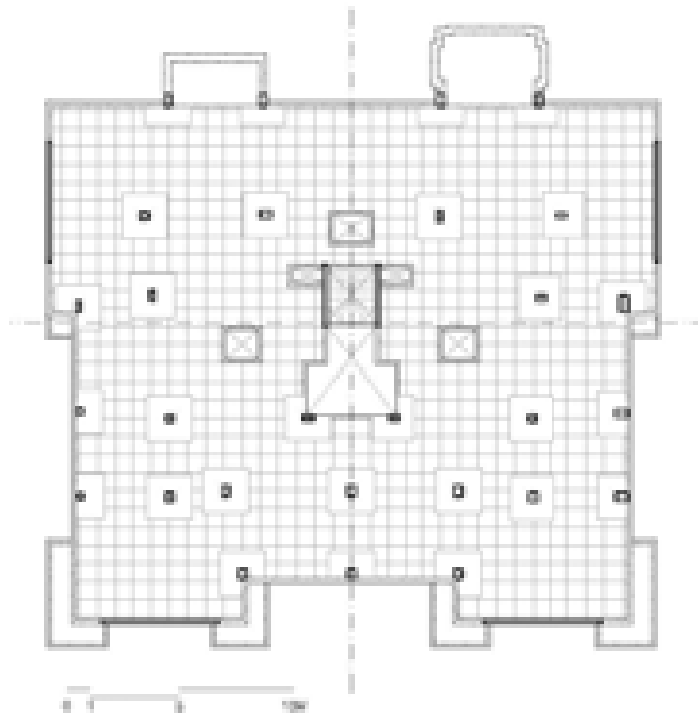
La compacitat formal i material de l'obra és el resultat d'un procés projectual que partia d'unes primeres propostes amb més fragmentació compositiva. En una d'elles s'observa clarament l'absència del pati central característic per aquest tipus d'edifici. En aquest croquis de la planta es

[I.d.2] Planta Tipus (Proposta prèvia)

constata la insistència de A. Bonet per què la totalitat dels espais de l'habitatge donin cap enfora, suprimint així qualsevol configuració de pati interior tancat. La simetria bilateral que implica l'agrupació dels dos habitatges a la planta distributiva, pren la forma de "papallona" per definir un pati del tipus més obert possible, utilitzant el característic procediment *coderchià* de l'esgraonat de façana. [I.d.2]

La desestimació d'aquestes solucions inicials més orgàniques i descompostes, a favor d'unes solucions volumètriques contingudes i prismàtiques, es justifica des de l'actitud de l'autor per preservar la identitat urbana de l'edificació com a peça única i aïllada.

[I.d.3] Planta estructura

ESTRUCTURA I ORDRE

L'estructura d'aquest edifici està realitzada a base de pilars i pantalles de formigó armat, juntament amb forjats reticulars del tipus "Domo" de 25cm de gruix, sense bigues ni pòrtics.² Aquesta estructura bidireccional permet una disposició molt lliure de les distribucions interiors dels habitatges, i s'ajusta a les diferents necessitats dels futurs residents.

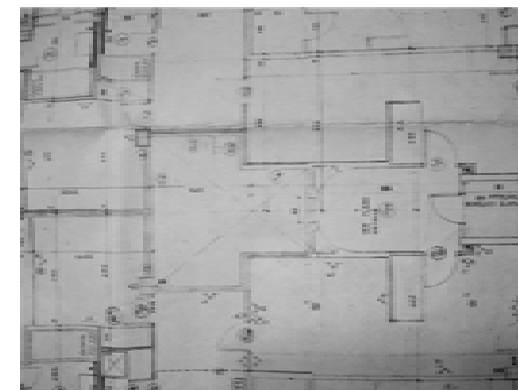
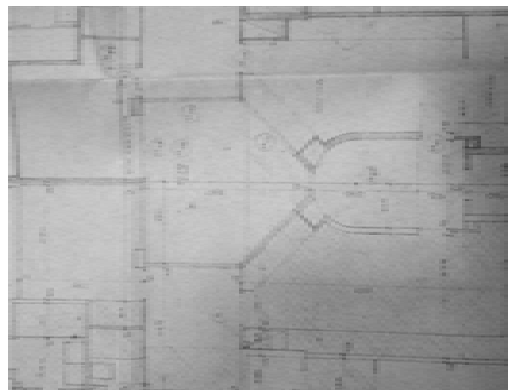
Una observació atenta de l'estructura corrobora algunes d'aquestes concessions en la disposició dels pilars dins la simetria de l'estructura. Es constata per exemple, una disposició girada entre dos pilars de posició simètrica respecte el buit de l'ascensor, o una diferent separació entre dos pilars entre el buit del pati i la façana del carrer. Els cossos sortints de la façana posterior al jardí, també acusen aquesta llibertat formal de ruptura de la simetria, amb dues configuracions diferents. [I.d.3]

Aquest mateix procediment de petites transgressions en la disposició canònica de l'estructura, es produeix també en la configuració nuclear del binomi pati_escalera. L'escalera es redueix aquí a la mínima expressió constructiva en forma d'escalera compensada en corba. Es situa davant del buit de l'ascensor de servei, i està ancorada a dues pantalles laterals estructurals.

Aquesta operació de compressió de l'escalera s'acompanya amb la del buit, amb lo qual es produeix una transfiguració de la regularitat teòrica d'un pati central originari (3,80x3,80m). El buit estructural del pati adquireix així la forma de T invertida, i apareix com a una perforació central de proporcions molt reduïdes en la planta (2% de buit).

La múltiple ubicació dels forats estructurals pels dos ascensors principals i

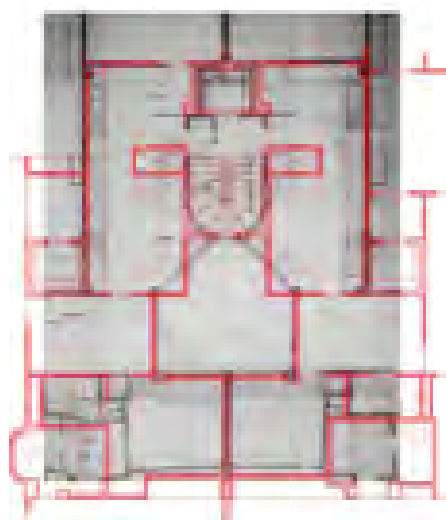
² A. Bonet utilitza en aquesta obra l'estructura bidireccional tipus "Domo", anomenada a l'època "forjats sense bigues", com ja havien utilitzat Coderch (pati "zig_zag") i Correa-Milà (pati "des_axial"), però amb la radicalitat d'introduir el formigó vist "in situ" com element estructural i d'acabat de façana.

Proposta inicial

Proposta Final

[I.d.4] Comparativa del binomi pati/escala.

[I.d.4] Superposició del moviment del pati al projecte.

el de servei, accentua la pèrdua del valor vertebrador del pati com a espai de centralitat interior, i el presenta, constructivament, com un element de caràcter més marginal dins el conjunt. Aquesta manca de protagonisme també es corrobora en la pèrdua de pes específic del binomi pati_escala a la planta tipus, amb una forma irregular i excessivament comprimida.

Malgrat que es tracta d'un edifici aïllat de baixa alçada, del tipus "pallazina", les originals pantalles estructurals de façana de formigó vist executat "in situ", amb la seva doble funció estructural i d'acabat, anticipen l'aposta per una tecnologia innovadora i precursora al país.

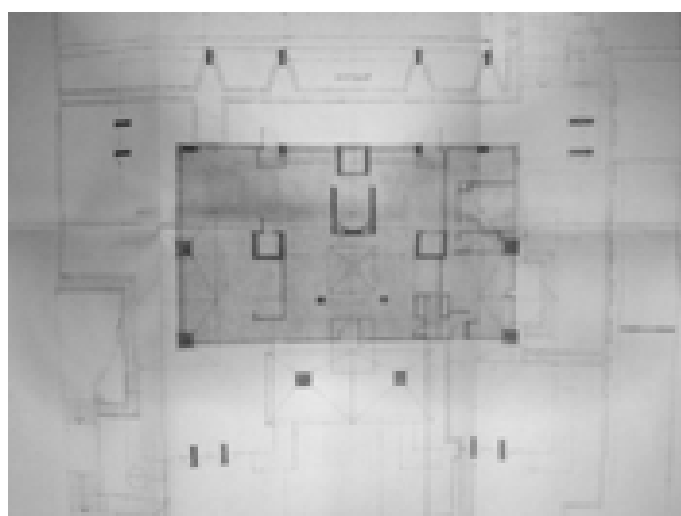
CONSTRUCCIÓ I FORMA

En l'estudi dels documents originals de l'autor es detecta un aferrissat dilema per la definició formal i definitiva del pati central. Unes solucions tangencials entre l'escala compensada i un pati aixamfranat, preconitzen la fractura del vincle constructiu del tradicional binomi pati-escala, per passar a disposar-los com dos elements independents, i de forma més autònoma. L'obligada ventilació de l'escala al pati és la que provoca un sol punt de contacte. [I.d.4]

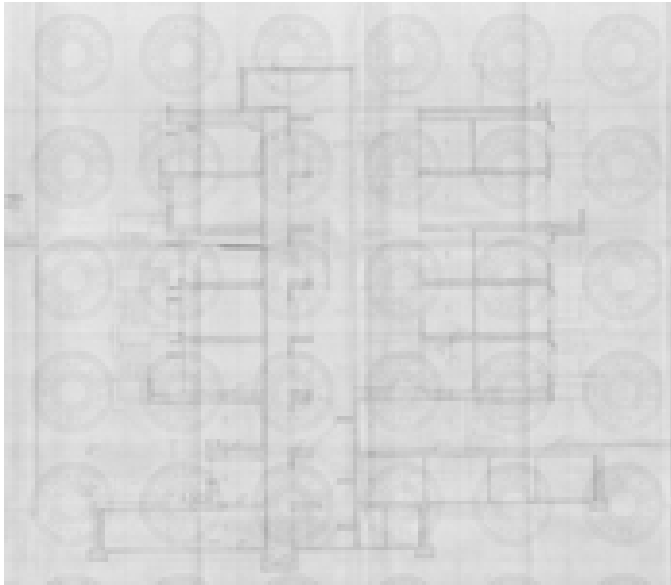
La secció del projecte mostra la renúncia a una possible intervenció espacial del pati a la planta baixa, ja que aquest neix a partir del primer pis. Aquest fet anul·la la òptima renovació d'aire del pati per la seva part inferior.

Contràriament, en aquest plànol de la planta baixa, apareix el dibuix de la seva projecció a la planta del vestíbul d'entrada. Això representa una lluernia zenital, de traça fungiforme com els capitells dels pilars, que hauria gravitat al centre més fosc del vestíbul tancat per l'envidrament -espai tramat en gris-. Un element que sens dubte, hagués focalitzat millor el ritual d'entrada a l'edifici, i que ara finalitza simplement en el volum de l'escala situada al fons de l'accés. Els dos pilars fungiformes de planta baixa a la façana al carrer, allibera els pilars centrals - de la planta tipus- de l'eix principal d'entrada. La parella de pantalles que suporten perpendicularment les pantalles superiors de façana persegueixen també aquesta idea de dotar de màxima permeabilitat a la planta baixa. [I.d.5]

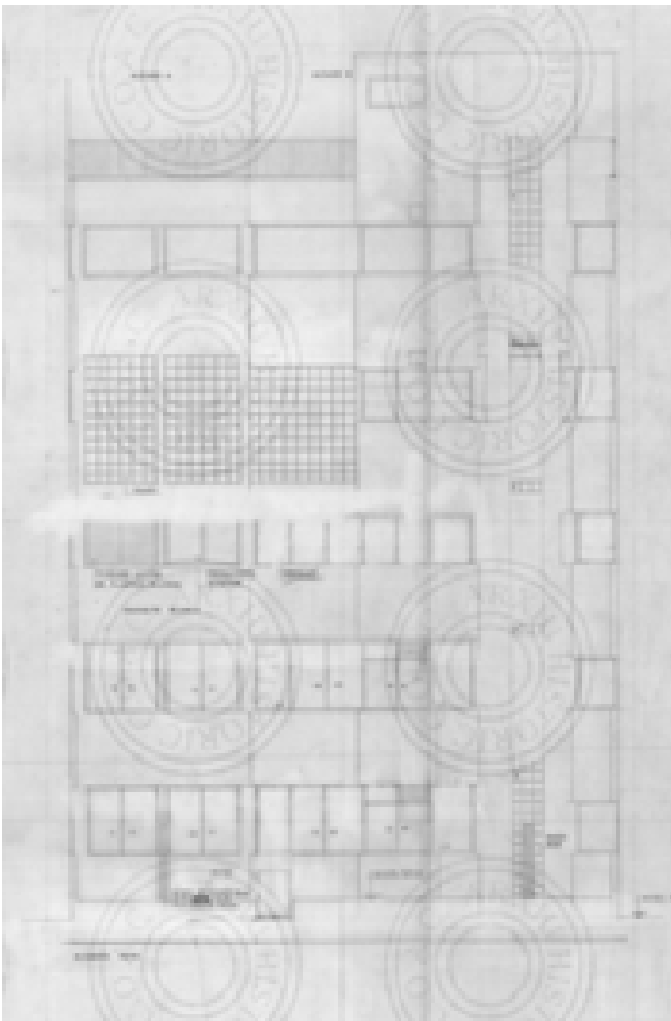
L'escala de l'edifici, per la seva condició exclusivament de servei, s'ha reduït a la mínima expressió formal, com si fos una escala de graons compensats d'una vivenda. La seva forma corbada respecte l'interior dels

[I.d.5] Planta Baixa. Vestíbul i porxos.

[I.d.7] Secció transversal

[I.d.6] Alçat pati

pisos, permet la ubicació simètrica de dos calaixos encastats pel pas de les instal·lacions de les cuines, cosa que afavoreix tenir el pati lliure d'aquestes. Una obertura estreta de vidre emmotllat tipus "pavés", a tota la vertical, és el tall vidriat de la caixa d'escala que la comunica amb el pati, remarcant la concepció axial d'organització de l'edifici.

Els dibuixos dels alçats del pati posen de relleu la necessitat d'establir un cert ordre, malgrat els diferents tipus de pisos que s'hi donen. Es preveuen uns paraments translúcids de "pavés" a tota l'alçària, i unes finestres corregudes a tota l'amplària com obertures transparents. S'afegeix la previsió de persianes de "Llambi" de lames graduables per les finestres de les habitacions de servei. [I.d.6] A la secció en canvi, es combinava en una mateixa obertura aquests dos tipus de tancaments, ja que es disposaven les fusteries del pati sobre ampits de "pavés". [I.d.7]

La finestra correguda és l'obertura que finalment es disposa per tot el perímetre d'aquest pati, en el que el canvi d'amplària facilita la ubicació d'una gran finestra en cantonada per la que s'il·lumina la cuina. La inflexió del pati en aquest punt també s'interpreta com la forma resultant necessària per la distribució més òptima dels equipaments de la cuina. Els ampits construïts amb paret de totxo de tres quarts es revesteixen per la cara del pati amb "granulite" de color blanc, per tal d'introduir el màxim la llum natural. Quan el pati arriba a la coberta, els cossos dels àtics que l'envolten es revesteixen amb rajola ceràmica vidriada de color blau marí.

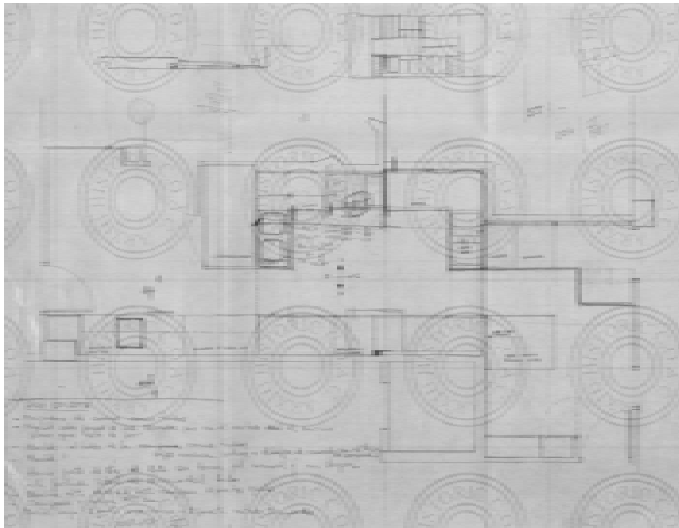
El cel ras de la zona de servei de l'habitatge ressegueix l'alineació de les finestres corregudes del pati, mitjançant un cortiner reulat de la façana. Així s'amplia l'alçada de la finestra fins el forjat, afavorint millor l'entrada de llum, i alhora augmentant la visual al reduït pati.

Aquesta gran proporció d'envidrament al pati, i la proximitat de les seves façanes, fa que el seu espai s'aprecii com la gàbia de vidre que insufla aire i llum a l'interior de la casa.

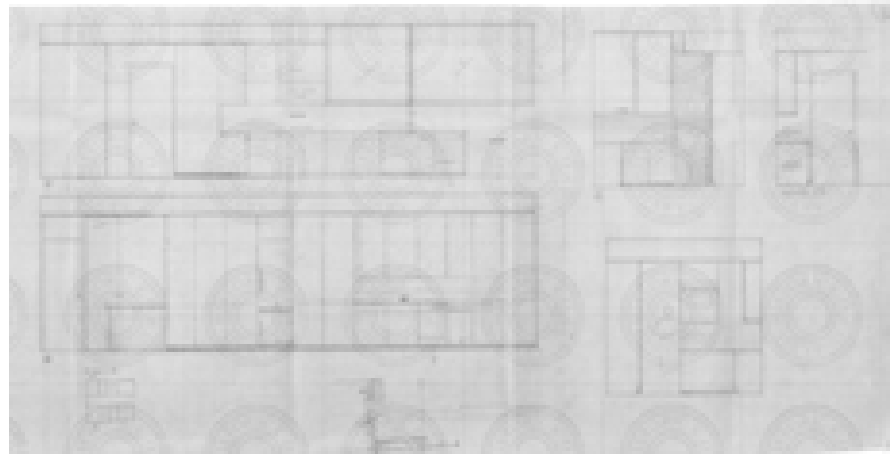
FUNCIÓ I VIDA

La prevalença formal de l'espai de la vivenda per damunt de l'espai del pati i l'escala s'ha d'analitzar igualment des del detall més particular.

Així, la cuina, com la peça de l'habitatge on es troba la màxima concentració de tasques més concretes, és on cal un estudi més precís de les

[I.d.8] Plànol detall cuina

[I.d.9]

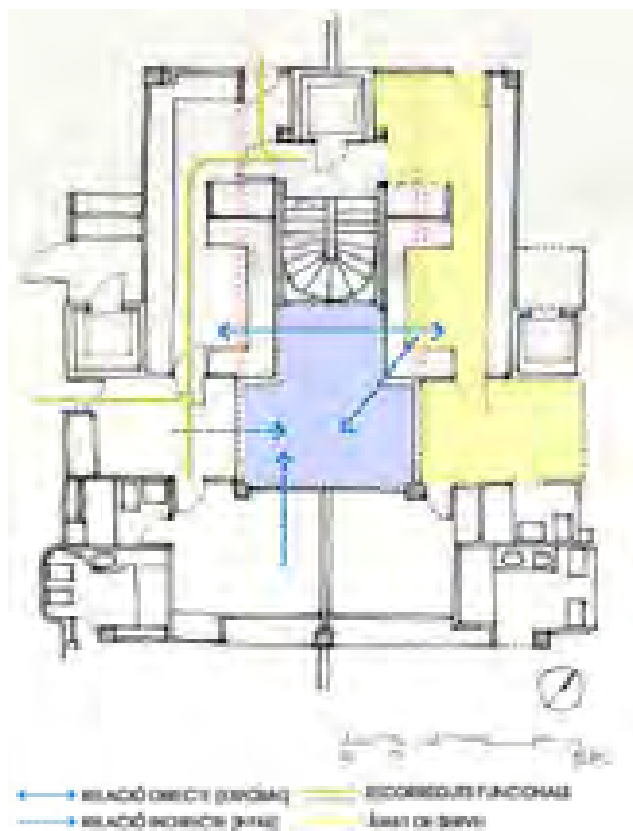
funcions i aparells que s'hi disposin. Contrastant alguns dibuixos de l'arquitecte es comprova com la col·locació de cadascun dels aparells és essencial en la formalització de l'espai de la cuina, i acaba conformant el seu perímetre. Aquesta configuració exacte de l'espai interior es la que genera el negatiu de l'espai del pati. [I.d.8]

Una línia que es dibuixa des de l'entrada de servei, amb un primer armari separador per l'aparell centralitzat de l'aire acondicionat, i es continua a través d'un taulell de marbre, que va distribuint tots els equipaments necessaris (aigüera, focs-cuina, aigüera /vidre separador/ safareig i rentadora). La voluntat de concreció en el disseny de tots aquests elements que formen l'espai del servei -cuina, office, rentat i planxa- resulta determinant en aquest procediment sorgit de la pròpia interioritat funcional de la casa -de dintre la cuina a fora del pati-. La disposició i modulació del mobiliari, la dimensió i forma dels taulells de treball, els materials d'acabat, la integració dels equipaments, la relació amb les finestres del pati, proporcionen la definició concreta de l'espai interior. [I.d.9]

El pati esdevindrà l'espai com el negatiu natural de tota l'acurada disposició formal i funcional de l'interior de la zona de servei. La insòlita finestra en cantonada és la conseqüència de l'aplicació d'aquest procediment, i permet introduir unes fugues visuals en diagonal que amplien la percepció dimensional del pati.

Així, els veïns d'un mateix replà s'enfronten visualment per les cuines amb la proximitat mínima de l'escala, exhibint-se com en un aparador, i mostrant les dinàmiques culinàries de cada casa. Aquesta acusada exposició de les zones del servei contrasta amb el caràcter d'intimitat de les àrees privades que l'envolten. Així, la privacitat es manifesta als espais principals de la casa, a diferència de la promiscuitat que és màxima a la zona de servei.

El recorregut de servei s'organitza al llarg de l'eix principal que lliga l'entrada de servei i office, la cuina i la cambra de rentat i planxa. Aquest es tanca en una doble circulació a través del menjador, la sala, el vestíbul principal i el pas interior de l'habitatge. Al no disposar d'habitatges d'iguals distribucions, aquests circuits funcionals tampoc són simètrics, però mantenen la seva capacitat de confort visual i de moviment pels usuaris. [I.d.10]

[I.d.10] Esquema funcional al voltant del pati.

L'espai interior -superfície útil màxima- de l'habitatge preval sobre l'espai exterior -superfície mínima- del pati. Aquest desequilibri de pressions dels espais representa una pèrdua de confiança en la qualitat espacial del pati. La pressió funcional redueix i desfigura la configuració original del pati central, en la seva òptima proporció i regularitat. Així doncs per l'autor, establir la rotunditat prismàtica per aquest tipus d'edifici aïllat significa d'alguna forma, renunciar a l'essència arquitectònica del seu buit original. El pati ja no constitueix un element estructurador de l'edifici, sinó que passa a ser un espai completament residual.

A. Bonet assumeix aquesta pèrdua de valor espacial del pati, i vaticina el final d'aquest element a l'arquitectura residencial urbana. El pati tradicional ha esgotat així la seva aportació arquitectònica com espai representatiu de la casa urbana "a quatre vents".